

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ «ДОНИШГОҲИ
ДАВЛАТИИ БОХТАР БА НОМИ НОСИРИ ХУСРАВ»**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 32.001 (575.3)

ТКБ 66.01 (2 ТОҶ)

Ҳ – 12



ҲАБИБУЛЛОЗОДА ҚУРБОН ҲАБИБУЛЛО

**НИҲОДҲОИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОНҲО
ДАР ТАҲКИМИ ПЛЮРАЛИЗМИ СИЁСӢ
(ТАҶРИБАИ ТОҶИКИСТОН)**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои сиёсӣ
аз рӯйи ихтисоси 23.00.02 – Ниҳодҳо, раёандҳо ва технологияи сиёсӣ**

**Роҳбари илмӣ: н.и.с.
дотсент Саидзода Д.А.**

БОХТАР - 2025

МУНДАРИҶА

Феҳристи ихтисораҳо.....	3
САРСУХАН	4 - 17
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ВА ПЛЮРАЛИЗМИ СИЁСӢ.....	18 - 55
1.1. Асосҳои назариявии ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ ва хусусиятҳои он	18-35
1.2. Плюрализми сиёсӣ: моҳият ва махусусиятҳои он.....	35 – 55.
БОБИ 2. ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ИНСТИТУТҲОИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	56 - 107
2.1. Хусусиятҳои ташаккул ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди сиёсии Тоҷикистон.....	56 - 88
2.2. Мақоми институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар замони соҳибистиклолӣ.....	88 - 107
БОБИ 3. НАҚШИ ИНСТИТУТҲОИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ТАҲКИМИ ПРИНСИПИ ПЛЮРАЛИЗМИ СИЁСӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	108 - 146
3.1. Фаъолияти институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди таъмини плюрализми сиёсӣ.....	108 - 126
3.2. Вазъият ва дурнамои фаъолияти ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди таҳкими принципи плюрализми сиёсӣ.....	126 - 146
ХУЛОСА	147 - 154
РУЙХАТИ АДАБИЁТ.....	155 - 168

ФЕҲРАСТИ ИХТИСОРАҲО

ИҶШС –Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Сотсиалистӣ

ҶШС –Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистӣ

ҲКИШ –Ҳизби Коммунистии Иттифоқи Шуравӣ

ҲКТ –Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон

ҲХДТ –Ҳизби халқӣ-демократии Тоҷикистон

СҒД –Созмонҳои ғайридавлатӣ

САҲА –Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо

ИДМ – Иттиҳоди давлатҳои мустақил

СММ –Созмони Миллалӣ Муттаҳид

ҲСТ –Ҳизби сотсиалистии Тоҷикистон

ВАО – Вазорати ахбори омма

ҲИИТ – Ҳизби ислоҳоти иқтисодии Тоҷикистон

ҲАТ – Ҳизби аграрии Тоҷикистон

САРСУХАН

Мубрамияти мавзуи таҳқиқ. Дар шароити муосир мақоми ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳимияти хосса дорад. Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ на танҳо барои фаҳмидани низоми сиёсии кишвар, балки барои таҳкими сулҳ, ҳамбастагӣ ва рушди ҷомеаи демократӣ нақши калидӣ доранд. Плюрализми сиёсӣ маънои гуногунандешӣ ва иштироки васеи гурӯҳҳои гуногуни ҷомеаро дар сиёсат дар бар мегирад, ки барои пешгирии монополияи сиёсӣ ва таъмини адолати иҷтимоӣ зарурати хосса дорад.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун механизми пайвандсоз байни шаҳрвандон ва давлат хизмат намуда, муколамаи созандаро таъмин менамояд. Дар шароити Тоҷикистон, ки пас аз низоъҳои дохилӣ ба сулҳ ва ҳамзистии осоишта расидааст, ин ниҳодҳо барои ҳифзи субот ва ваҳдати миллӣ аҳаммияти калон доранд. Аз замони ба даст овардани соҳибистиклолӣ, то ҳануз кишвари мо рушди як қатор созмонҳои ғайридавлатӣ ва васоити ахбори оммаро таҷриба кардааст, ки барои инъикоси гуногунандешӣ заминаи воқеӣ гузоштааст.

Ҳамзамон, ҷомеаи шаҳрвандӣ барои ҷалби мардум ба қабули қарорҳои муҳим ва татбиқи арзишҳои демократӣ саҳми назаррас мегузорад. Дар ин замина, нақши онҳо дар пешгирии андешаҳои мухталиф ва таҳкими таҳамулпазирӣ низ муҳим аст. Бо вучуди ин, баъзе маҳдудиятҳо фаъолияти ин ниҳодҳоро маҳдуд мекунад, ки барои таҳкими минбаъдаи плюрализм мушкилӣ эҷод менамояд.

Фаҳмиши плюрализми сиёсӣ барои дарки амиқи асосҳои ҷомеаи демократӣ нақши муҳим дорад. Мавриди қайд аст, ки омӯзиши ин мавзӯ шарҳи принсипи плюрализмро таъмин мекунад, ки маънои гуногунандешӣ ва иштироки озоди ҳамаи қишрҳои ҷомеаро дар раванди тағйирнопазирӣ кишвар фаро мегирад. Плюрализми сиёсӣ инчунин нишон медиҳад, ки низоми демократӣ бе иштироки фаъолонаи гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ва сиёсӣ пурра амал намекунад. Бояд гуфт, ки таҳлилу таҳқиқи ин мавзӯ ба дарки он мусоидат мекунад, ки чӣ тавр гуногунандешӣ ва озодии ақида

метавонанд ҳамчун неруи пешбаранда барои устувории ҷомеа хидмат кунанд.

Бояд тазакурр дод, ки таҳкими ҷомеаи демократӣ танҳо тавассути эътирофи нақши ҷомеаи шахрвандӣ ва иштироки фаъоли он дар сиёсати давлатӣ имконпазир аст. Ҷомеаи шахрвандӣ ҳамчун платформаи ифодаи манфиатҳои мухталиф ва ҳалли муноқишаҳои иҷтимоӣ хизмат карда метавонад. Дарки ин раванд ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон, озодиҳои шахрвандӣ ва пешбурди адолати иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Ҳамчунин, принсипи плюрализм ба ҳукумат имкон медиҳад, ки тавассути муколама бо гурӯҳҳои гуногуни манфиатдор қарорҳои муфид қабул намояд. Арзиши назариявии таҳқиқӣ ин масъала дар фаҳмиши муносибати байни давлат ва ҷомеаи шахрвандӣ ҳамчун механизми асосии рушди демократӣ зоҳир мегардад. Аз ин рӯ, таҳқиқи ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ ва плюрализми сиёсӣ барои таҳкими низоми сиёсии кишвар зарурати воқеӣ дорад.

Ҷомеаи шахрвандӣ воситаи муҳиммест, ки байни мардум ва мақомоти давлатӣ пайванди хосса барқарор намуда, заминаи муколамаи созандаро таъмин мекунад. Ин ниҳодҳо бо иштироки фаъоли худ метавонанд дар муайян намудани эҳтиёҷоти ҷомеа ва пешниҳоди роҳҳои ҳалли мушкилот ба ҳукумат кумак расонанд. Бо истифода аз механизми ҳамкорӣ, ҷомеаи шахрвандӣ, инчунин, метавонад шаффофияти фаъолияти давлатиро таҳким бахшад ва ба рушди ҳокимияти мардумсолор мусоидат намояд.

Ин ниҳодҳо пас аз итмоми ҷанги таҳмилии шахрвандӣ дар Тоҷикистон барои пайдории сулҳу субот ва ваҳдати миллӣ талошу кӯшишҳои зиёда ба харҷ доданд ва метавон гуфт, ки дар ин масир то андозае муваффақ низ гаштаанд. Фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ дар рушди ҳамдигарфаҳмӣ, таҳкими сулҳи дохилӣ ва пешгирии муноқишаҳо ҷойгоҳи хоссаро ишғол менамояд.

Дар баробари ин, онҳо ба эҷоди фазои бозғетимод байни гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ва этникӣ мусоидат мекунанд. Бо таъсири онҳо, қишрҳои гуногуни ҷомеа метавонанд дар раванди қабули қарорҳо саҳми худро

гузоранд, ки ин боиси афзудани ҳавасмандии шаҳрвандон ба идоракунии давлат мегардад. Қайд кардан ба маврид аст, ки мустаҳкам намудани ҳамзистии озоишта ва таъмини суботи сиёсӣ яке аз ҳадафҳои асосии ин ниҳодҳо мебошад. Аз ин рӯ, нақши амалӣ ва муҳимми ҷомеаи шаҳрвандӣ барои пешрафти кишвар хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

Бояд гуфт, ки баъди ба даст овардани истиқлоли сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун унсури муҳимми низоми иҷтимоӣ ва сиёсӣ ташаккул ёфтанд. Дар ин давра, як қатор созмонҳои ғайридавлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва вазоити ахбори оммаи мустақил ба фаъолият шуруъ карданд, ки барои инъикоси гуногунандешӣ ва фароҳам овардани фазои демократӣ саҳми муҳим гузоштанд. Ин созмонҳо дар самтҳои гуногун, аз ҷумла ҳуқуқи инсон, рушди иқтисодӣ, ҳифзи муҳити зист ва маориф нақши фаъол доштанд. Рушди онҳо ба шаҳрвандон имконият дод, ки назари худро озода баён кунанд ва дар ҳалли масъалоти ҷомеа саҳм гузоранд.

Дар баробари ин, Тоҷикистон тавассути фаъолияти ин ниҳодҳо бо созмонҳои байналмилалӣ ҳамкориҳоро густариш дод. Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳамкориҳои зиёда бо созмонҳои байналмилалӣ мисли СММ (ЮНЕСКО) ва Бонки Ҷаҳонӣ барои ҷорӣ намудани таҷрибаҳои пешқадам дар самти рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат кард. Ин робитаҳо ба таҳкими принципҳои гуногунандешӣ ва иштироки васеи мардум дар раванди идоракунии давлат мусоидат намуданд. Аз тарафи дигар, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар пешбурди барномаҳои рушди устувор ва баланд бардоштани сатҳи оғоҳии мардум дар масъалаҳои рӯзмарра нақши муҳим бозиданд.

Ҳамин тариқ, ин ташкилоту созмонҳо заминаи хубе барои муколама дар байни аҳоли ва ҳукуматдорон буда, вазифаи хешро дар сатҳи баланд бояд иҷро намоянд.

Бояд таъкид кард, ки таҷрибаи Тоҷикистон ҳамчун унсури калидӣ барои таҳкими плюрализми сиёсӣ ва рушди демократия хизмат мекунад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таҳкими плюрализми сиёсӣ дар Тоҷикистон аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дошта, барои рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, мустаҳкам намудани низоми демократӣ ва таъмини суботи кишвар мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, интиҳоби мавзӯи мазкур барои таҳлилу таҳқиқ вобаста ба муҳраи он вобаста дорад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Мавзӯи мазкур, айни замон диққати бештари муҳаққиқонро ба худ ҷалб намудааст, зеро гуногунандешӣ, яъне плюрализми сиёсӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ масъалаи муҳиме дар фазои сиёсии ҷомеаи Тоҷикистон маҳсуб меёбанд. Дар ин самт, масъалаи аввалиндараҷа баррасӣ ва таҳлилу боҳогузори ташаққул ва инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ гардидааст. Илова бар ин, пажӯҳишгарон ба иҷрои вазифаҳои асосии ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ таваҷҷуҳи хоса равон намуда, мавқеи худро нисбат ба самаранокии онҳо ибраз намудаанд. Масъулин ва дастандаркорон бобати масъалаи ташаққул ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, дар айни ҳол, таваҷҷуҳи вижа доранд ва дар ин самт як қатор корҳои назариявӣ ва амалӣ анҷом дода шудааст.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки ҷанбаҳои муҳталифи назариявӣ ва амалии рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, нақш ва мақоми онҳо дар таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ мавриди таҳлилу баррасии амиқ қарор дода шудааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки тамоми таҳқиқоти назариявӣ ва амалии марбут ба ҷомеаи шаҳрвандиро дар самти таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо намудан мумкин аст.

Гурӯҳи якум, таҳқиқоти назариявии инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро дарбар гирифтааст. Дар ин самт, аксаран ба корҳои ҳамаҷониба муҳаққиқоне така карда мешавад, ки бештар ба назарияи таълимоти ҷомеаи шаҳрвандӣ, хусусиятҳои он рӯ оварда, вобаста ба замон мақоли моҳияти ҷомеаи шаҳрвандиро шарҳу эзоҳ додаанд. Ба ин гурӯҳ асару таълифоти А. Флоренс, А. Расте, Ситсерон, Г. Гротский, Т. Гоббс, Ч. Локк, Ж. Ж. Руссо, Ш. Л. Монтеске, В. Гумболд, И. Кант, Ф. Гегел, Т. Пейн, А. Смит, А. Токвил, И. Шумпетер дохил карда шудаанд[10, 6, 32, 12, 16, 17, 18, 21, 24, 25, 27, 31, 29,

33, 43,]. Таҳқиқу баррасии асару таълимотҳои муҳаққиқони ин гурӯҳ имконият медиҳад, ки мазмуну мундариҷаи ҷомеаи шахрвандӣ, инчунин, самтҳои асосии инкишофи ниҳодҳои асосии он кушода дода шаванд.

Масалан, Ш. Монтеске дар таълифоти худ кӯшиш намудааст, ки тасаввуротро оид ба ду навъи шартнома – ҷамъиятӣ ва давлатӣ муттаҳид намояд. Ӯ изҳори андеша дорад, ки «Агар ҳуқуқи давлатӣ муносибатҳои тарафайни ҳокимон ва тобеъонро танзим намояд, пас дар салоҳияти ҳуқуқи шахрвандӣ масъалаҳои муносибати байни аъзоёни ҷомеа қарор дорад. Ҷомеаи шахрвандӣ ҳамчун маҷмуи иттиҳодияҳои мустақили шахрвандон тасниф шудааст, ки дар муносибати байни фард ва давлат миёнарав буда, дар ҳолатҳои зарурӣ озодии инфиродиро аз даҳлати ҳокимият таъмин менамояд»[26, С. 17.].

Гурӯҳи дуум, асару таҳқиқотҳои мебошанд, ки ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шахрвандиро дар шароити муосир мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор додаанд. Дар ин радиф, масъалаҳои ташаккул ва рушди ҷомеаи шахрвандӣ, унсурҳо ва хусусиятҳои асосии он, зухурот ва таҳкими ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ дар фазои муосири инкишофи ҷомеа мавриди таҳқиқи амиқи илмӣ қарор гирифтаанд. Дар ин самт метавон асару рисолаҳои муҳаққиқон О. С. Андреев, Э. Арато, А. Ю. Сунгуров, А. Н. Соколов, С. Сиражудинов ва дигаронро махсусан қайд намуд [98, 75, 110, 108, 78, 106.].

Гурӯҳи сеюм, асару таълифотҳои мебошанд, ки ба омӯзиш ва таҳлили плюрализми сиёсӣ бахшида шудаанд. Дар ин гурӯҳи таҳқиқотҳо, моҳият ва хусусиятҳои плюрализми сиёсӣ ҳамчун унсури муҳимми демократия, нақш ва мақоми плюрализм дар ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд мавриди омӯзиши амиқи илмӣ қарор гирифтаанд. Дар ин самт метавон таҳқиқоти олимони Федератсияи Россия- К. М. Хоруженко, Ю. И. Авноянова, В. И. Жуков, Б. И. Краснов, Ю. Л. Парникел, Г. С. Широкова, Э. Л. Кузмин, В. С. Нерсисян, Н. Г. Зяблук, А. В. Павроз, А. Кожаров, Х. Волф, Г.С.Широкова ва дигаронро махсусан қайд намуд [39, 87, 41, 78, 102, 72].

Гурӯҳи чорум, таҳқиқотҳое мебошанд, ки ба масъалаҳои рушди фаъолияти ҷомеаи шаҳрвандӣ, нақш ва мақоми плюрализми сиёсӣ дар раванди демократикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудаанд. Дар шароити Тоҷикистон, баъди соҳибистиклолӣ, аз ҷониби муҳаққиқон, коршиносон ва сиёсатмадорон ба масъалаи ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ, таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ дар фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ таваҷҷуҳи хоса равона шудааст. Дар ин самт метавон қорҳои таҳқиқоти А.Н. Муҳаммад, К.Ф. Бобоев, Г.Н. Зокиров, А. Имомов, Ш. Каримов, Ш. Шоисматуллоев ва дигаронро махсусан қайд намуд [48, 59, 82, 81, 70, 68, 69, 71, 113, 42, 83.]. Масалан, А.Н. Муҳаммад дар ин расто чунин мегӯяд: «Плюрализм дар шакли умуми ин таълимоти фалсафист, ки мавҷудияти якчанд ва ё маҷмӯи мабдаи мустақили навъҳои ҳастиро эътироф мекунад. Дар вҷеъ, гуногунандешӣ сиёсӣ заминаи воқеиро аз калимаи лотинӣ бисёрӣ, гуногунӣ мегирад, ки дар таҳлилҳои илмӣ мавқеи хоса дорад» [83, С.172]. Ҳамин тавр олимони тоҷик масъалаи мазкурро бештар дар алоҳидагӣ баррасӣ қарор дода, дар баъзе ҳолатҳо плюрализми сиёсиро ба риштаи таҳқиқ кашидаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҷаҳорҷӯбаи мавзуи қори илмию таҳқиқоти кафедраи сиёсатшиносӣ ва муносибатҳои байналхалқии Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав» – «Равандҳои сиёсӣ дар замони ҷаҳонишавӣ: ҷанбаҳои дохилӣ ва берунӣ», ки барои солҳои 2021-2025 муқаррар гардидааст, ба анҷом расонида шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот, таҳлилу таҳқиқи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таҳкими плюрализми сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқот дар асоси ҳалли вазифаҳои зерин амалӣ мегардад:

-таҳлилу таҳқиқи асосҳои назариявии ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ ва хусусиятҳои он;

-дида баромадани моҳият ва махусусияти плюрализми сиёсӣ дар шароити муосир;

-таҳлили хусусиятҳои ташаккул ва рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванҳои сиёсии Тоҷикистон;

-асоснок намудани мақоми институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва хусусиятҳои онҳо дар замони соҳибистиклолӣ;

-таҳқиқи фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди таъмини принсипи плюрализми сиёсӣ;

-баррасии вазъ ва дурнамои фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ.

Объекти таҳқиқот ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва хусусиятҳои онҳо дар таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ ба ҳисоб меравад.

Мавзӯи таҳқиқот раванди рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ дар шароити Тоҷикистон мебошад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот. Пажӯҳиши дисертсионӣ мувофиқи лоиҳаи пешниҳодшудаи 5-сола дар се марҳила дар кафедраи сиёсатшиносӣ ва муносибатҳои байналхалқии факултети сиёсат ва идораи давлатии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав сурат гирифтааст, ки давра ба давра мувофиқи нақшаи корӣ ба анҷом расонида шудааст.

Фарзияи таҳқиқот. Дар шароити феълӣ қору фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ яке аз унсурҳои асосии таҳкиму тақвияти принсипи плюрализми сиёсӣ, ва рушди ҳокимияти сиёсӣ маҳсуб меёбад. Маҳз фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба самаранок гардидани раванди демократикунории ҷомеа мусоидат менамоянд. Гумон меравад, ки таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ дар ҷомеаи муосир маҳз ба ниҳодҳои пурқуввати ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки вазифаҳои худро пурра ва ҳаматарафа иҷро менамоянд, вобаста мебошад. Аз ин рӯ, ташаккул, инкишоф ва тақвияти фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар шароити муосир, асоси пешрафти ҷомеа, заминаи асосии раванди демократикунонӣ маҳсуб меёбанд.

Ин омилҳо барои тақвияти назариявию методологии ниҳодҳои шахрвандӣ ва рушди плюрализми сиёсӣ замина мегузоранд.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро назарияҳои классикӣ ва муосири ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шахрвандӣ, таҳқиқоти плюрализми сиёсӣ ҳамчун унсuri асосии демократикунонии ҷомеа ва санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд. Дар раванди таҳқиқ муаллиф ба таҳқиқоти Т. Гоббс , Ч. Локк, Ж.Ж. Руссо, Ш. Л. Монтеске, В. Гумболд, И. Кант, Ф. Гегел, Т. Пейн, А. Смит, О.С. Андреев, Э. Арато, А.Ю. Сунгуров, А.Н. Соколов, К.М. Хоруженко, Ю.И. Авноянова, В.И. Жуков, Б.И. Краснов, Х. Волф, Г.С. Широкова, С. Сиражудинов, Г.Н. Зокиров, К.Ф. Бобоев, А. Имомов, Ш. Каримов, П. Муллоҷонов, Ш. Шоисматуллоев таъя намудааст.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асосу пояи таҳқиқот ба принципҳои таҳлили сиёсӣ, ниҳодӣ, объективият, мушаххасӣ, таърихият, системавӣ дар омӯзиши раванду ҳодисаҳо муайян шудааст. Дар таҳлилу таҳқиқ фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ, масъалаи таҳкими принципи плюрализми сиёсӣ дар фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ методи таҳлили сиёсӣ ба таври васеъ истифода шудааст. Муносибати институционалӣ ба ҳайси поя ва асоси таҳлили ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ баромад карда, гуногунондешии сиёсӣ ва арзишҳои демократиро тақвият бахшид. Инчунин, муносибати таърихӣ дар таҳлили ташаккули ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Пойгоҳи таҳқиқот. Дар таҳқиқи мавзӯ ва таҳлили ҷанбаҳои асосии он сарчашма ва манбаъҳои гуногун ба таври васеъ мавриди истифода қарор дода шудаанд, ки онҳоро метавон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намуд:

-гурӯҳи якуми сарчашмаҳо роҷеъ ба таҳқиқи масъалаҳои мухталифи назариявии ташаккул ва инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ, инчунин, нуфузи онҳо дар таҳким ва тақвияти гуногунондешии сиёсӣ, назарияҳои мухталифи раванди сиёсӣ ва раванди демократикунонӣ мебошанд;

-гурӯҳи дуҷум манбаъҳо, ҳуҷҷатҳои сиёсӣ, эъломия ва мушоҳидаҳои байналмилалӣ, меъёрҳои қонунгузориҳои миллий, заминаҳои иҷтимоию ҳуқуқии фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ;

- гурӯҳи сеҷум сарчашмаҳо ҳуҷҷатҳои барномавӣ ва маводи фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, маводи матбуоти даврӣ, баромад ва изҳороти сиёсатмадорон ва созмонҳои ҳаракатҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ:

-таҳлилу таҳқиқи маҷмуавии заминаҳои назариявии ташаккул ва рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ яке аз самтҳои муҳимми таҳқиқоти мазкур ба ҳисоб меравад, ки дар дарки асосҳои ташкилӣ ва таҳаввулоти ин ниҳодҳо аҳаммияти назаррас дорад. Ба таври маҷмӯӣ асосҳои назариявии ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ ва хусусиятҳои он таҳлилу баррасӣ шудааст;

- плюрализми сиёсӣ дар шароити кунунӣ на танҳо барои таҳкими низомҳои демократӣ муҳим аст, балки барои пайдо кардани роҳҳои нави ҳамкорӣ байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва ҳукумат низ аҳаммияти амалӣ дорад. Баррасии моҳияти плюрализми сиёсӣ имконият медиҳад, ки чунин тарҳҳои сиёсӣ таҳия карда шаванд. Инчунин, моҳият ва махсусияти плюрализми сиёсӣ дида барои маҷмӯаи шудааст;

-хусусиятҳои ташаккул ва рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар равандҳои сиёсии Тоҷикистон таҳлилу таҳқиқ карда шудааст;

- маҷмӯи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар замони соҳибистиклолӣ асоснок карда шудааст;

- фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди принсипи плюрализми сиёсӣ таҳлилу таҳқиқ карда шудааст;

- вазъ ва дурнамои фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ баррасӣ гардидааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- нақши назария дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ барои дарк ва таъсири онҳо ба ҷомеаи муосир аҳаммияти хоса доранд. Баррасии муносибати байни ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлат барои таъмини

рушди мутавозини онҳо ва ҳифзи манфиатҳои ҳаётан муҳим зарур мебошад. Таҳлили қонунгузорӣ ва шароити сиёсӣ, ки ба ташаккул ва фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ таъсир мерасонанд, муҳим арзёбӣ карда мешавад. Таҳқиқи таҷрибаи кишварҳои дигар дар самти ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ барои дарёфти роҳҳои ба танзим даровардани вазъи ҷомеа заминаи устувори илмӣ маҳсуб меёбад;

-дар шароити муосир таҳқиқ ва баррасии моҳияти, асосҳои назариявӣ ва таърихи ташаккули плюрализми сиёсӣ дар ҷомеаи муосир яке аз масъалаҳои асосии илмҳои сиёсӣ ба шумор меравад. Дар раванди таҳлили плюрализми сиёсӣ ва аломатҳои хосси он, ба монанди гуногунандешӣ, озодии ташкили ҳизбҳо ва имконияти иштироки ҳамаи қишрҳои ҷомеа дар равандҳои сиёсӣ бояд таваҷҷуҳи хосса равона карда шавад. Плюрализми сиёсӣ метавонад ҳамчун омилҳои пешгирикунандаи низоъҳои дохилӣ ва ташкили фазои суботи устувор дар ҷомеа баромад намояд. Маълум аст, ки плюрализми сиёсӣ дар раванди ҳамкориҳои давлат, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва гурӯҳҳои сиёсӣ амалӣ мегардад. Аз ин рӯ, мусоидат намудан ба фаъолнокии мардум ва қабули гуногунандешӣ яке аз омилҳои асосии рушди ҷомеа маҳсуб меёбад, ки моро лозим аст, бояд онро ба инобат гирем;

- таҳқиқ ва баррасии раванди ташаккул ва рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ дорад. Омӯзиши таҷрибаҳои муваффақ ва мушкилоти мавҷуда дар раванди ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон метавонад ба тақмили сиёсати давлатӣ ва таҳкими қонунгузорӣ мусоидат кунад. Дар маҷмӯъ, таҳқиқи амиқи ташаккул ва рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ на танҳо барои шарҳи таърихи пешравии он дар Тоҷикистон, балки барои пешниҳоди стратегияҳои самарабахш дар рушди минбаъдаи он заминаи боэътимод эҷод мекунад. Бинобар ин, дар раванди тақмили сиёсати қонунгузорӣ бояд мақому мартабаи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд ба эътибор гирифта шавад;

- Имрӯзҳо, фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳалли мушкилоти глобалӣ, ба монанди адолати иҷтимоӣ, баробарии гендерӣ ва ҳифзи муҳити зист, нақши калидӣ мебозад. Ин ниҳодҳо метавонанд дар эҷоди фазои гуногунандешӣ ва ҳамзистии осоишта байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ саҳми назаррас дошта бошанд. Баҳогузориҳои онҳо имкон медиҳад, ки нақши онҳо дар таҳкими низоми идоракунии давлатӣ ва рушди муносибатҳои мутақобилан судманд бо дигар бахшҳои ҷомеа, аз ҷумла баҳши хусусӣ ва созмонҳои байналмилалӣ бояд шаффоф арзёбӣ гарданд;

- фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таъмини принсипи плюрализми сиёсӣ дар ҷомеаи мо аз зарурати баланд бархӯрдор аст, зеро ин ниҳодҳо асоси гуногунандешӣ ва иштироки фаъолони мардумро дар равандҳои сиёсӣ таъмин мекунанд. Онҳо бо фароҳам овардани фазои муколама ва шароити мусоид барои мубоҳисаҳои озод, ба рушд ва таҳкими низоми демократӣ мусоидат менамоянд. Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонанд тавассути ташкили форумҳо, барномаҳои омӯзишӣ ва маъракаҳои иттилоотӣ барои баланд бардоштани сатҳи шуури сиёсӣ ва иштироки шаҳрвандон дар ҳаёти ҷамъиятӣ нақши муҳим бозанд. Албатта ҳамаи ин ба ҳифзи озодиҳои шаҳрвандӣ, ҳуқуқи инсон вобаста мебошад, ки дар ҷомеа бояд мақоми хосса дошта бошад;

- дурнамои фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ дар шароити Тоҷикистон аҳамияти муҳим дорад, зеро ин ниҳодҳо барои ташаккули фазои гуногунандешӣ ва таҳкими арзишҳои демократӣ дар замони соҳибистиклолӣ барои мустаҳкам намудани сохтори давлатӣ ва шаффоф нигоҳ доштани вазъи ҷомеа бояд мавриди таваҷҷуҳи ҷонибҳои гуногуни давлатию ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрванди бошанд.

Дар ҳамин ҳол, онҳо бо ташкили платформаҳо барои муколамаи озод ва таъмини баробарии сиёсӣ метавонанд нақши муҳим бозанд. Аз инҷо таҳқиқу баррасии шароити мусоид барои густариши фаъолияти ин ниҳодҳо ва

ҳамкорӣ бо сохторҳои давлатӣ ва байналмилалӣ бояд ба рушди онҳо мусоидат намояд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Таҳқиқи амиқи сарчашмаҳои марбутатаи ватанию хориҷӣ роҷеъ ба ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва нақши онҳо дар гуногунондешии сиёсӣ, зимни тадрису таълими фанҳои ҷомеашиносӣ аз аҳамияти вижа бархурдор мебошад. Таҳқиқот, инчунин, бобати дарки ҳамаатарафаи қору фаъолиятҳои ниҳоди ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун пойгоҳи асосии таҳкиму тақвияти принсипи плюрализми сиёсӣ, демократикунонӣ, бисёрхизбӣ, ҳифзи манфиат ва талаботи мухталифи гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ мусоидат менамояд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Ҳаҷми маводи басанда, таҳқиқоти дақиқ, дурусту саҳеҳ будани маълумот, эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсиониро тасдиқ мекунанд. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ пешниҳод карда шудаанд. Ҳамзамон, интишороти муаллиф вобаста ба натиҷаҳои таҳқиқот тасдиқунандаи эътимоднокии натиҷаҳои илмӣ ба ҳисоб мераванд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи «Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва хусусиятҳои онҳо дар таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ (таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон)» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои сиёсӣ бо шиносномаи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси илмии 23.00.02 – Ниҳодҳо, равандҳо ва технологияи сиёсӣ мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии докталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Таҳия, коркард ва таҳлили ҳамаҷонибаи мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ натиҷаи фаъолияти тулонии муаллиф мебошад. Муаллиф дар ҳамаи марҳилаҳои таҳқиқоти илмӣ бевосита иштирок намуда, натиҷаҳои таҳқиқоти мазкурро мустақилона ҷамъбааст намудааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Рисолаи диссертатсионӣ дар маҷлиси кафедраи сиёсатшиносӣ ва муносибатҳои

байналхалқии ДДБ ба номи Носири Хусрав мавриди муҳокима қарор дода шуда, барои дифоъ дар шурои диссертатсионии 6D. КОА. 001. тавсия гардидааст.

Вобаста ба мавзуи диссертатсия муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 3 мақолаҳои илмӣ ба таърифи расонидааст. Нуктаҳои асосии таҳқиқот дар конференсияҳо ва семинарҳои гуногуни илмӣ амалии донишгоҳӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ, аз ҷумла: «Ҷомеаи шахрвандӣ аз диди донишмандони аврупоӣ» Маводи конференсияи илмӣ – назариявии байналмилалӣ дар мавзуи «Муаммоҳои омӯзиши осори Носири Хусрав ва саҳми ӯ дар таърихи тамаддуни тоҷикон», бахшида ба 1020-солагии мутафаккири бузург (25 октябри соли 2024), «Муносибатҳои давлатҳо нисбати терроризм ва истифодаи роҳу воситаҳои самараноки мубориза бар зидди он» Маводи конференсияи илмӣ – назариявии байналмилалӣ бахшида ба 30 – солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон гардидани соли 2024 дар мавзуи « Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон – санади олии ҳуқуқии кишвар» 1 – 2 ноябри соли 2024. номгуӣ маърузаҳо, номгуи конференсияҳо, ҷой ва замони баргузорӣ,) даршакли маърузаҳо пешниҳод гардидаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Натиҷа ва дастовардҳои таҳқиқот дар 3 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 2 мақола дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ба ҷой расидаанд:

«Моҳият ва хусусиятҳои плюрализми сиёсӣ дар шароити муосир», Паёми ДМТ (Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ) 2021. №7, С.290-295. «Нақши назарияҳои мутафаккирони даврани эҳё дар ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ» Паёми ДМТ (Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ) 2024. №1 с. 290 – 297. «Нақши ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ дар инкишофи ҷомеа» Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон, Фурӯғи илм (Маҷалаи байналмилалӣ илмӣ) № 4 (04), 2024 С. 106 – 112.

Ҳачм ва сохтори диссертатсия аз муқаддима, се боб, шаш зербоб, хулоса, рӯйхатти адабиёти истифодашуда ва интишороти докталаби дарёфти дараҷаи илмӣ иборат аст. Ҳачми умумии диссертатсияро 168 саҳифаи матни компютери ташкил медиҳад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ВА ПЛЮРАЛИЗМИ СИЁСӢ

1.1. Асосҳои назариявии ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ ва хусусиятҳои он

Ҷомеаи шаҳрвандӣ таърихи тулонӣ дошта, олимону пажӯҳишгарон дар бораи моҳияти он барои инсон ва ҷома фикру андешаҳои гуногун баён намуданд. Шаклгирӣ ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷанбаи муҳимми сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии ҳаёти ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ҷомеаи шаҳрвандӣ чунин як фаъолиятро пешниҳод менамояд, ки дар доираи он шаҳрвандон берун аз соҳаи давлатӣ амал намуда, манфиат, талабот ва арзишҳои худро ифода менамоянд. Ҷомеаи шаҳрвандӣ дар рушд ва таҳкими унсурҳои асосии демократия нақши калидӣ дорад. Омӯзишу таҳқиқи асосҳои назариявии ҷомеаи шаҳрвандӣ имконият медиҳад, ки ҷойгоҳи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар рушди равандҳои демократӣ, ташаккули сиёсати ҷамъиятӣ ва назорати ҳокимият дарк карда шавад. Ҳамчунин, таҳлилу таҳқиқи ҷабҳаҳои назариявии ҷомеаи шаҳрвандӣ имкон фароҳам меоварад, ки фаъолнокии шаҳрвандӣ, иштироки шаҳрвандон дар ҳаёти иҷтимоӣ, арзишнокии иштироки сиёсӣ ва нақши он дар идоракунии ҷомеа, ва озодиҳои шаҳрванд, механизмҳои ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳо, рушди фарҳанги шаҳрвандӣ дуруст дарк карда шаванд.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки таҳқиқи асосҳои назариявии ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ на танҳо ба дарки моҳияти ин зухурот мусоидат менамояд, балки воситаи муҳимми ҳавасманднамоии иштироки шаҳрвандӣ, ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, инчунин рушди равандҳои демократӣ дар ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ» категорияе мебошад, ки дар як силсила асарҳо бо чунин мафҳумҳо, ба монанди «озодӣ», «адолат», «баробарӣ», «демократия» ба чунин гурӯҳи мафҳумҳои илми сиёсӣ ворид гардидааст. Ин мафҳум дорои ҳам аҳаммияти назариявӣ ва ҳам аҳаммияти амалӣ мебошад. Муҳаққиқони соҳа бар ин назарнд, ки сарфи назар аз тавсеи зиёд пайдо

кардани ин мафҳум то ба имрӯз ба таври дақиқ мавзуи таҳқиқи он чудо нагардидааст, таснифоти ягонаи илмӣ ин падида ва мазмуну мундариҷаи он вучуд надорад, мутобиқан, концепсияи аз тарафи умум эътирофгардидаи ҷомеаи шаҳрвандӣ пешниҳод нагардидааст.

Проблемаи асосӣ дар саъйи кӯшиши таснифоти «ҷомеаи шаҳрвандӣ» аз он бармеояд, ки он ду ҷанбаи мухталиф – ҷанбаи иҷтимоӣ ва ҷанбаи сиёсиро дарбар мегирад. Аз замони Арасту то ба давраи Ч. Локк ин ду ҷанба дар ягонагии ҷудонопазир баррасӣ карда мешуданд.

«Мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ» (*civil society*) аз калимаи римии қадима *civitas* – ҷамоат гирифта шудааст. Аъзоёни ҷамоат дар Рими Қадим шаҳрвандони комилҳуқуқ ва субъектҳои ҳуқуқи шахсӣ ба ҳисоб мерафтанд. Дар чунин ҳолат калимаҳои *civitas*, *civis* (шаҳрванд), *ius civil* (ҳуқуқи шаҳрвандӣ) маънои синкретикӣ доштанд, маънои сиёсӣ ва ғайрисиёсии онҳо аз якдигар тафовут надоштанд. Дар натиҷа, мазмуну мундариҷаи ғайрисиёсӣ дар мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ», «ҳуқуқи шаҳрвандӣ», мазмуну мундариҷаи сиёсӣ дар мафҳуми «шаҳрванд» нигоҳ дошта шуд» [58, С. 279].

Аз тарафи файласуфони замони қадим – Афлотун, Арасту, Ситсерон ҳуди мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ» бори аввал барои ифодаи низомҳои иҷтимоӣ-сиёсии Юнони Қадим ва Рими Қадим мавриди истифода қарор дода шудааст. Асарҳои онҳо «Давлат» (Афлотун), «Сиёсат» (Арасту), «Дар бораи ҷумҳурӣ» (Ситсерон) ба таҳқиқи мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ» ҳусни оғоз бахшидаанд.

Арасту фармудааст, ки «давлат ин маҷмуи одамон, ҷомеаи шаҳрвандӣ аст» [6, С. 420]. Арасту давлатро ҳамчун сохтори одилонаи ҳаёти ҷомеа мутлақ гардонида, изҳори андеша дорад, ки «Давлат барои таъмини ҳаёти хуррам бунёд карда мешавад» [7, С. 60]. Чунин фаҳмиши нақши давлатро дар ҳаёти полиси шаҳрвандон, моҳиятан, онро бо ҷомеаи шаҳрвандӣ монанд менамояд. Ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлат ҳамчун мафҳумҳои якдигарро ивазкунанда баромад менамоянд.

Барои Арасту ва дигар мутаффакирони минбаъда то асри XVII мафҳуми «давлат» ва «ҷомеаи шаҳрвандӣ» ҳамчун синонимҳо баромад менамуданд. Дар марҳилаи антиқа чунин муносибат имконпазир буд, зеро халқ, маҷлиси умумии шаҳрвандони полис ҳамчун субъекти сиёсӣ, мақомоти идоракунӣ, ки қарорҳои муҳим қабул менамуданд, баромад менамуданд. «Ҷомеаи антиқа бо табиати худ ҷомеаи сиёсӣ, яъне давлат дар фаҳми муносири он ба ҳисоб мерафт. Манфиатҳои хусусӣ бо манфиатҳои ҷамъиятӣ муҳолиф гузошта намешуданд. На озодӣ дар ҳаёти шахсии фард, балки ҳайрияи умум, ки дар ҳуди полисӣ амалӣ мегардид, арзиш ба ҳисоб мерафт. Озодии барои шаҳрвандӣ полисӣ – озодии иштирок дар қабули қарор аз тарафи аксарият ба ҳисоб мерафт» [28, С. 110].

Дар давраи антиқа ҳанӯз ҳуқумронии шуури коллективӣ мавҷуд буд, аз ин хотир талаботи ҷиддии ҷудонамоии манфиатҳои хусусӣ, муттаҳидшавӣ барои ҳимояи ҳуқуқҳои худ ҷой надоштанд, зеро шаҳрвандон метавонистанд озодона дар маҷлиси халқӣ онро ифода намуда, ҳифз намоянд. Мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ» дар давраи антиқа мавриди истифода қарор гирифта, то андозае дар дастовардҳои афкори илмӣ монеа эҷод намуд.

Тағйирпазирии мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ» имкон фароҳам меорад, ки як идда тарҳҳои типологии ин падида таъсис дода шавад. «Тарҳи классикӣ» шомили чунин тарҳҳо мебошад, ки мувофиқи он дар афкори сиёсии Ғарб то охири асри XVIII мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ» бо мафҳуми «давлат» ё «халқ» синоним буд. Умуман, ин таснифот концепсияи «умумияти шаҳр-давлатҳо»-и Арасту ва «ҷомеаи шаҳрвандӣ» -и Ситсеронро таҷассум менамуд. Дар ин ду назария ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун марҳилаи олии рушди маънавии ҷомеа пешниҳод гардидааст, давлат бошад маҳсули завқи табиии одамон ба ҳисоб мерафт.

Ба андешаи Арасту: «Ҷомеаи шаҳрвандӣ чунин як шакли тартиботи ҷамъиятӣ мебошад, ки дар доираи он шаҳрвандон муносибатҳои ҳудро байни якдигар дар асоси низоми мавҷудаи ҳуқуқ ё иштироки ғайр дар ҳаёти ҷамъиятӣ бунёд менамоянд» [6, С. 377].

Проблемаи муайян намудани хусусиятҳои муносибати тарафайни ҳокимият ва шаҳрвандон дар давраи асримиёнагӣ аҳамияти махсусро касб намуд, зеро баъд аз он ки сохторҳои давлатӣ ташаккул ёфтанд, аввалин аломатҳои васеъшавии мафҳуми «ҷомеаи сиёсӣ» рӯйи кор омад.

Албатта, чунин категорияи субъектҳо боиси тағйирёбии низоми ҳокимият ва асосҳои меъёрии мавҷудияти он шуд. Озодии иштирокчиёни иҷтимоӣ фазои нави шаҳрвандиро ба миён овард, ки байни ҳаёти расмӣ шаҳрвандӣ ва ҳаёти хусусӣ қарор гирифта буд. Бо гузашти вақти муайян ин фазо дар шакли ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳо, созмонҳо ва ҳаракатҳои ҷамъиятӣ ташаккул ёфт.

Дар асрҳои XVII-XVIII ин мафҳум маънои дигаргун қабул кард. Дар ин давра маънои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар он зоҳир мегардид, ки ҷомеа бояд қонунҳои худро дошта бошанд ва бо худсариву истибдод аз тарафи давлат вобаста набошад. Ҳамин тариқ, дар ин давра хусусиятҳои алоҳидаи ҷомеаи шаҳрвандӣ зоҳир мегардад, ки ба фаҳми муносири он наҷандон монанд аст.

Зери таъсири ғояҳои Арасту дар марҳилаҳои охири асримиёнагӣ ҳам доктринаҳои сиёсӣ, ки ба давлат мавқеъ ва ҳуқуқи барзиёдро дар қатори ҷамъаҳои табиӣ воғузур менамуданд ва ҳам ақидаҳо оид ба ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки сипас дар доираи муносибати либералӣ муттаҳид гардиданд рушд намуданд. Дар ин самт концепсияҳои Т. Гоббс, Ж. Ж. Руссо ва И. Кантро метавон қайд намуд.

Мувофиқи концепсияи Т. Гоббс: «Вазъияти табиӣ инсон аз ҷомеаи шаҳрвандӣ на дар фаҳми таърихӣ, балки дар фаҳми мантиқӣ пеш гузатааст. Инсон, аз рӯйи табиати худ мавҷудоти иҷтимоӣ ба ҳисоб намеравад. Сарчашмаи умумиятҳои устувор, ба монанди давлат, ҳавф ва тарси тарафайни одамон ба ҳисоб меравад. Давлат дар асоси шартномаи ҷамъиятӣ аз «ҳолати табиӣ», дар ҳолате ки одамон пароканда зиндагӣ мекарданд ва дар вазъияти «ҷангӣ ҳама ба муқобили ҳама» қарор доштанд, пайдо шудааст. Тарси тарафайн дар назди зӯроварии дигарон, зиракмандии ақлро тавлид намуда, одамонро ба маҳдуднамоии озодии худ маҷбур менамояд. Ҳамин

тариқ, вақте ки тарс аз марг ба дигаргуншавии ҷисми табиӣ, ба ҷисми сиёсӣ, оварда мерасонад, давлат пайдо мешавад» [13, С. 319].

Ҳамин тариқ, Т. Гоббс андешаи хешро идома дода чунин менигорад: «Гузариш аз ҳолати табиӣ, қонунҳои табиӣ ба ҷомеаи шахрвандӣ ва қонунҳои шахрвандӣ ба миён омад. Ягонагӣ, ки бо чунин васила бунёд гардид, давлат ё ҷомеаи шахрвандӣ номида мешавад» [14, С. 216].

Ж. Ж. Руссо, яке аз идеологҳои назарияи суверенитети халқӣ ва демократия роҷеъ ба ҷомеаи шахрвандӣ чунин мефармояд: «Танҳо ҳамон низоми идоракунии қонунӣ аст, ки ба иштироки халқ таъяс менамояд» [55, С. 172].

Ж. Ж. Руссо дар шартномаи ҷамъиятӣ сарчашмаи монандкунии ҷомеаи шахрвандӣ ва давлатро меид. Ҷомеаи шахрвандиро ҳамчун ҷомеа, ки бо ёрии шартномаи ҷамъиятӣ ба давлат мубаддал гардидааст, баррасӣ намудааст. Ҳуқуқи халқ дар сарнагун намудани мутлақият ва барқарор намудани ҳукумати интихобшудаи демократиро асоснок менамояд. Ж. Ж. Руссо қайд менамояд: «Моҳияти организми сиёсӣ дар мутобиқ намудани тобеъият ва озодӣ зоҳир мегардад» [30, С. 219].

Тарафдорони назарияи шартномаи ҷамъиятӣ Ч. Локк, Ш. Монтеске, Т. Гоббс, Ж. Ж. Руссо ба мухолифати ҷомеаи шахрвандӣ ва давлат ишора мекарданд. Дар чунин ҳолат давлат ба манфиатҳои ҷамъиятӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ ба манфиатҳои хусусӣ монанд карда мешуд. Онҳо кӯшиш менамуданд, ки шакли нисбатан беҳтари якҷоянамоии манфиатҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ, озодии шахсият ва худмахдуднамоии бошшури онро пайдо намоянд.

Дар афкори иҷтимоӣ-сиёсии Ш. Монтеске кӯшиш карда шудааст, ки тасавуротро оид ба ду навъи шартнома – ҷамъиятӣ ва давлатӣ, ки дар асри XVIII вучуд доштанд, муттаҳид карда шаванд. «Агар ҳуқуқи давлатӣ муносибатҳои тарафайни ҳокимон ва тобеъонро танзим намояд, пас дар салоҳияти ҳуқуқи шахрвандӣ масъалаҳои муносибати байни аъзоёни ҷомеа қарор дорад. Ҷомеаи шахрвандӣ ҳамчун маҷмуи иттиҳодияҳои мустақили

шаҳрвандон тасниф шудааст, ки дар муносибати байни фард ва давлат миёнарав буда, дар ҳолатҳои зарурӣ озодии инфиродно аз даҳлати ҳокимият таъмин менамояд» [26, С. 317].

Мавзуи ҳуқуқ ва озодиҳои шахсият – шаҳрванд, ки аз давлат мустақил буд, диққати асосиро ба инфиродгарой ҷалб менамуд. Он аз тарафи Ҷ. Локк, Ш. Монтеске, Т. Гоббс, Ж. Ж. Руссо баррасӣ гардидааст, ки ба рушди таҳлили давлат ҳамчун организми рушдкарда, ки ба раӣъдиҳии озоди инфиродӣ алоҳида ва амалинамоии имкониятҳои эҳтимолии ӯ ҳалал мерасонад, мусоидат намудааст.

И. Кант тасаввуротро оид ба ҷомеаи шаҳрвандӣ ба таври назаррас дақиқ намудааст. Ӯ ба ҳулосае меояд: «Проблемаи бузурги инсоният бадастории ҷомеаи шаҳрвандии умумии ҳуқуқӣ мебошад, ки ҳалли онро табиат водор менамояд» [21, С. 12]. Ба андешаи И. Кант ҷомеаи шаҳрвандӣ аз принципҳои зерин асос ёфтааст: «Озодии ҳар як аъзои ҷомеа ҳамчун инсон; баробарии инсон бо дигар одамон; мустақилии ҳар як аъзо ҳамчун шаҳрванд» [20, С. 79]. И. Кант мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ»-ро дар маънои давлати конститусионӣ, ки ҷараёни таҳаввулоти сиёсиро таҷассум менамояд, истифода кардааст.

Моҳияти ҷомеаи шаҳрвандӣ, ҷомеаи сармоягузорӣ ва доктринаи либерализми иқтисодӣ ва сиёсӣ, ки муҳиммияти озодии бозор ва моликияти хусусиро эътироф мекунанд, машмули тағйироти кулӣ гардиданд. Дар саромади ин соҳа корҳои Ҷ. Локк, Т. Пейн, А. Фергюссон, А. Смит ва дигарон қарор гирифтанд. Донишмандони номбаршуда бар ин андешаанд, ки дар байни мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ» ва шароити зисту зиндагии мардум муҳолифат мавҷуд мебошад. Ин муҳолифат аз назари замони қабл аз пайдоиши ҳуқуқ зимни тавлиди тамаддун арзи ҳастӣ намудааст.

Чунин муносибат боиси тағйиротҳои ҷиддӣ дар фаҳми сохтор, вазифа ва муносибатҳои тарафайни ин субъектҳо гардид. Илова бар ин, тобеъияти сохтор ва принципҳои амалнамоии ташкилоти ҷомеа ба хушбахтии шахсият кайд карда мешуд. Консепсияи мустақилияти васеи шахсият дар доираи

умумиятҳо асоснокнамоии доктринаи тарҳи либералии алоқаҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб мерафт, ки хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо дар ихтиёри ва характери шартномавӣ доштани онҳо ба ҳисоб мерафт.

Дар назарияи Ч. Локк ҷомеаи шахрвандӣ аз давлат пештар аст, чунки он аз иттиҳоди табиӣ одамон сарчашма мегирад. Ин ба он маъно аст, ки инсонҳо бо таъя ба фаҳму дарк ва ақлу ҳуши ҳеш бидуни ҳар гуна шарту шароит ва вориди баҳсу мунозира шудан бо якдигар умр ба сар мебаранд. Давлат нисбат ба ҷомеаи шахрвандӣ сохтори баъдинаи иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад, ки ба низоми ҳуқуқӣ таъя менамояд. Сабаби пайдоиши давлат ҳамчун ниҳоди сиёсии ҳокимияти ба миён омадани моликият ба ҳисоб меравад: «Мақсади асосии одамон, ки дар давлат муттаҳид гардида, ҳокимияти ҳукуматро ба худ тобеъ менамоянд, нигоҳдории моликияти худ ба ҳисоб меравад, ки дар ҳолати табиӣ ғайриимкон аст» [24, С. 317].

Ч. Локк ба таври дақиқ назарияи шартномавӣ ва концепсияи ҳуқуқҳои мусодиранишавандаро коркард намудааст. Ӯ чунин қайд намудааст: «Танҳо як роҳ аст, ки инсон онро истифода намуда, метавонад худро аз ҳолати табиӣ зуран ҷудо намояд ва ба сатҳи ҷомеаи шахрвандӣ ворид гардад. Дар чунин ҳолат бо шартнома бо дигар одамон инсон ба умумияти иҷтимоӣ муттаҳид мешавад» [23, С. 296].

Ч. Локк ғояи волоияти халқро нисбат ба давлат эътироф менамуд, ки нишондиҳандаи дақиқи мавҷудияти ҷомеаи шахрвандӣ ба ҳисоб мерафт. Гарчанде ӯ бевосита ҷомеаи шахрвандӣ ва давлатро ҷудо накардааст, лекин дарк менамуд, ки онҳо аз якдигар тафовут доранд. Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки Ч. Локк асосгузори фаҳмиши анъанавии ҷомеаи шахрвандӣ аст, ки заминаи онро чунин ниҳодҳо, ба монанди меҳнат, молу мулк ва оила ташкил медиҳанд.

Як қатор мутафаккирон ҳуди мафҳумро номбар накарда, хусусиятҳои назарраси ҷомеаи шахрвандиро ҷудо намудаанд. А. Смит чунин мешуморид, ки ҷомеаи шахрвандӣ ин ҷомеаи бозоргонӣ аст, ки дар он озодии иқтисодӣ эътироф карда шудааст.

А. Фергюсон қайд намудааст, ки муттаҳидшавии одамон унсури муҳимми сохтори чомеаи шахрвандӣ ба ҳисоб меравад. «Чомеаи шахрвандӣ дар шароити ҷудонопазирӣ аз давлат ва ниҳодҳои он вучуд дорад. Хусусияти муҳимми он дар зарурати муҳолифати доимии сиёсӣ байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ барои нигоҳдории нури рӯҳияи шахрвандӣ ва маҳдуд намудани эътирози онҳо зоҳир мегардад» [95, С. 196].

Гегел изҳор доштаанд, ки «Чомеаи шахрвандӣ дар натиҷаи тағйирпазирии таърихӣ ҳаёти ҷамъиятӣ аз оила ба чомеаи ташаккулфтои давлатӣ пайдо шудааст. Чомеаи шахрвандӣ ин соҳаи фосолавии умумияти инсонӣ байни оила ва давлат аст. Гегел боварӣ дошт, ки ташаккули чомеаи шахрвандӣ танҳо дар шароити замонӣ на имконпазир аст. «Чомеаи шахрвандӣ ин соҳаи муносибатҳои иҷтимоӣ аст, ки дар доираи он ҳаёт ва фаъолияти чомеа, амалинамории ҳуқуқҳои шахрвандӣ, яъне моҳиятан низомии муносибатҳои бозоргонӣ таъмин карда мешавад. Унсури асосии чомеаи шахрвандӣ инсон мебошанд, ки дорои манфиат ва талаботҳои худ мебошад» [64, С. 25]. Бо таъки ба гуфтаҳои боло гуфтаи ҷоиз аст, ки Гегел дар бораи ду аломати чомеаи шахрвандӣ изҳори ақида намудааст:

«-инфироқҳо дар раванди ҳаёт ва фаъолият, ки танҳо манфиатҳои хусусии худро ба роҳбарӣ мегирад;

-байни фардҳо алоқаҳои мухталифи ҷамъиятӣ пайдо мешавад, ҳар як инсон ба нафари дигар вобаста аст» [11, С. 288].

Назарияи Гегел арзиши бузург дорад, гарчанде дар он ба сифати чомеаи шахрвандӣ танҳо қисми тичоратии чомеа, соҳаи муносибатҳои бозоргонӣ ҷудо карда шудааст. Илова бар ин, дар соҳаи чомеаи шахрвандӣ доираи муносибатҳои байнишахсӣ низ ворид карда шудааст, ки ба ақидаи мо дуруст нест. Ба ҳар ҳол дар шароити имрӯза муносибатҳои байнишахсӣ ба доираи чомеаи шахрвандӣ ворид карда намешаванд.

Ҳамин тариқ, дар афкори фалсафӣ-сиёсии асри XVII–XVIII масъалаи озодии шахсият, ҳуқуқҳои шахрванд, муносибати тарафайни инсон ва давлат муҳим мегарданд. Андешарониҳо оид ба ҳуқуқи инсон ба озодӣ дар афкори

И. Кант низ ҷой дорад. Муҳолифати сифатҳои табиати инсон – ҷанҷолӣ, шуҳратпарастӣ, ҳавобаландӣ ва дар як ҳолат саъйи кӯшиш ба ризоиятро баррасӣ намуда, И. Кант ба чунин хулоса меояд: «Роҳи асоси мутобиқати озодии ҳар як нафар ба озодии дигарон – ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ аст, ки «муттаҳидшавии иродаи халқ» ба ҳисоб меравад» [19, С. 34]. Чунин муттаҳидшавӣ дар доираи қонун амалӣ мешавад, яъне, иродаи озод ва ирода, ки ба қонунҳои маънавӣ тобеъ мебошанд, мафҳумҳои ба ҳам монанд мебошанд.

Консепсияи нисбатан иртиҷоии ҷомеаи шахрвандиро идеологи буржуазияи америкой Т. Пейн ташаккул додааст. Мувофиқи ақидаи Т. Пейн: « Давлат бад ба ҳисоб меравад: ҳар қадаре ки он маҳдуд бошад, то ҳамон андоза барои ҷомеа беҳтар аст. Хусусияти табиӣи ҳамраёии шахрвандӣ одамонро ба бароҳмонии ҳамфикрӣ ва ҳамраёӣ дар асоси манфиатҳои тарафайн ва кумаки тарафайн ҳавасманд менамояд» [29, С. 218].

Моҳиятан, маорифпарварони америкой принципҳои либералӣ-демократиро дар амал асоснок ва роҳандозӣ намудаанд. Онҳо чунин мешумориданд, ки барои амалинамоии ҳуқуқҳои худ шахрвандонро зарур аст, ки ҳукуматеро интиҳоб намоянд, ки танҳо ба манфиати ҷомеаи шахрвандӣ амал менамояд.

Дар саромади тасаввуроти муосир оид ба ҷомеаи шахрвандӣ ҷомеашиноси фаронсавии нимаи аввали асри XIX Алексис де Токвил қарор дорад, ки ба бартараф намудани зиддиятҳо дар назарияҳои мавҷудаи ҷомеаи шахрвандӣ кӯшиш намудааст. Моҳиятан, ду назарияи асосии рушди ҷомеаи шахрвандӣ дар замони Токвил вучуд доштанд. Яке аз онҳо тарҳи «давлати умумӣ»-и Г. Гегел мебошад, ки тибқи он ба давлат даҳолати пурра ба қорҳои ҷомеаи шахрвандӣ муқаррар карда шудааст, ки ба ҳалли низоъҳо ва зиддиятҳои дохилии он равона карда шудааст. Назарияи дигар консепсияи Т. Пейн мебошад, ки нақши давлатро дар иштироки идоракунии ҷомеа маҳдуд намуда, ҳуқуқи ҷомеаи шахрвандиро ба худтанзимкунии эътироф менамуд.

Токвил бар зидди монополияи ҳокимият ҳам аз тарафи давлат ва ҳам аз тарафи ҷомеаи шаҳрвандӣ баромад менамуд. Таҳдиди бештар аз давлат бармеояд, ки метвонад ҳокимиятро монополия намуда, ба давлати мустабид мубаддал гардад. Ба сифати механизмҳои нигоҳдории истибдоди давлатӣ Токвил амалинамоии принципи тақсимои ҳокимиятро дар ҳаёти сиёсӣ ва рушди ассосиатсияҳои шаҳрвандӣ дар соҳаи ҷамъиятӣ пешниҳод менамояд. Зеро, маҳз бунёд гардидани ассосиатсияҳо дар роҳи ташаккули давлати мустабид монеа эҷод намуда, назорати давлатро амалӣ менамоянд.

Токвил қайд менамояд: «...ниҳоди меҳварии ҷомеаи шаҳрвандӣ ассосиатсияҳои шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад. Онҳо метавонанд проблемаҳои мухталифро ҳал намоянд, ки мақомоти давлатӣ онҳоро ҳал карда наметавонанд. Ҳамин тариқ, дар асоси ташаккули миқдори зиёди ассосиатсияҳо дар соҳаи озоди ҳаёти ҷамъиятӣ, яъне берун аз соҳаи ҳокимияти давлатӣ давлат аз як қатор вазифаҳои худро аз даст дод» [33, С. 318].

Таҳлили мавқеи Токвил нишон медиҳад, ки ӯ на танҳо назарияпардозии ҷомеаи шаҳрвандӣ, балки назарияпардозӣ демократия ба ҳисоб меравад. Тасдиқоти Токвил, ки неруи демократия дар ҳаёти дурусти шаҳрвандон дар иттиҳодияҳои ихтиёрӣ таъя мекунад, меҳвари асосии назарияи демократии муосир гардидаст. Назарияпардозони демократия бар он ақидаанд, ки иттиҳодияҳои гуногун демократияро тавассути тарбияи шаҳрвандӣ, тавлиди баҳсҳои ҷамъиятӣ, пешниҳоди овоз ва намояндагӣ, эҷоди шаклҳои гуногуни худидоракуни ба вучуд меоранд.

Дар асри XX дар рушди консепсияи ҷомеаи шаҳрвандӣ муҳаққиқи олмонӣ Ю. Хабермас саҳми назаррас гузоштааст. Мувофиқи ақидаи Ю. Хабермас ҷомеаи шаҳрвандӣ ин соҳаест, ки байни шахсият ва давлат ҷой гирифтааст, ки дар он алоқа ва робитаҳо муҳим буда, дар он нақши асосӣ ба ассосиатсияҳои ихтиёрӣ тааллуқ дорад. Ӯ мафҳуми умумӣ буданро (аҳли ҷамъият) пешниҳод намудааст, ки баъдтар пояи тарҳҳои ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ гардидааст. «Аҳли ҷомеа ин қисми ташаббускори ҷомеа аст, ки

дар ҳаёти чомеа фаъолона иштирок намуда, манфиатҳои мухталифи иҷтимоиро ҳимоя менамояд. Чомеаи шахрвандӣ ин соҳаи мустақилияти хусусӣ мебошад, ки дар қонуни хусусӣ ва бозори либералӣ асос ёфтааст. Дар чунин ҳолат имконияти амалинамоии озоди ташаббусҳои иқтисодӣ муҳим аст, ки бояд дар доираи қонун амалӣ гардад» [37, С. 110].

Афкори Ю. Хабермас оид ба соҳаи ҷамъиятии чомеаи шахрвандӣ дар таҳқиқоти Д. Л. Коэн ва Э. Арато инкишоф дода шудааст. Д. Л. Коэн ва Э. Арато зери мафҳуми «чомеаи шахрвандӣ» соҳаи ҳамкориҳои иҷтимоии байни иқтисод ва давлатро дар назар доранд, ки аз оила, иттиҳодияҳо, ҳаракатҳои иҷтимоӣ ва шаклҳои гуногуни муоширати ҷамъиятӣ иборат аст. Онҳо чомеаи шахрвандиро бо ҳаёти иҷтимоӣ монанд накарда, онро бо «чомеаи сиёсӣ», яъне, ҳизбҳо ва парламент, инчунин «ҷамъияти иқтисодӣ», яъне, ташкилотҳои истеҳсолӣ ва фурӯши маҳсулот муҳолиф мегуздоранд. Мутобиқи ин, асоси чомеаи шахрвандӣ иттиҳодияҳои ихтиёрии дорои хусусиятҳои ғайрисиёсӣ мебошанд. Чомеаи шахрвандиро муаллифони ҳамчун: «...таъсиси иттиҳодияҳо ва зиндагӣ дар иттиҳодияҳо», ки бо худбунёднамоӣ, худсафарбарнамоӣ ва ниҳодигардӣ ҳамчун шартҳои ҷудонопазири таҷдиди чомеаи шахрвандӣ алоқаманд аст, тасниф намудаанд» [75, С. 9].

Алоқамандии чомеаи шахрвандӣ ва иттиҳодияҳои ихтиёрӣ аз тарафи М.Уоррен мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ў кӯшиш намудааст, ки ба таври низомӣ масъалаи саҳмгузориҳои иттиҳодияҳоро дар рушди демократия баррасӣ намояд. М. Уоррен гурӯҳҳои мухталифи иттиҳодияҳоро баррасӣ намуда, ба як қатор масъалаҳо, ба монанди қобилияти онҳо дар ташаккули шахрванд, ба водорнамоӣ ба баҳсҳои сиёсӣ, ба бунёди ниҳодҳои ҷамъиятӣ ва ба ҳавасманднамоии фаъолнокии бозоргонӣ диққат медиҳад. Дар ҷараёни баррасии масъалаҳои зикршуда, як қатор норасоииҳои эҳтимолиро дар фаъолияти иттиҳодияҳои ихтиёрӣ ошкор менамояд. Ў қайд менамояд: «Ҳамфикрӣ ва ҳамраъӣ, ки дар доираи иттиҳодия ба даст оварда шудааст, метавонад муҳолифат ва мубоҳисаҳоро заиф намуда, баҳсу мунозираи

чамбиятии масъалаҳои мухталифро берун аз доираи иттиҳодия пурзӯр намояд» [97, С. 56].

М.Уоррен бунёд концепсияи иттиҳодияҳоро ҳамчун асоси ташаккули концепсияи ҷомеаи шахрвандӣ медонист. Ҳамин тариқ, ҷомеаи шахрвандиро ҳамчун соҳаи ташкилоти иҷтимоӣ мешуморад, ки дар доираи он муносибати тарафайни байни иттиҳодияҳои ихтиёрӣ афзалият доранд. Ин таснифот имконият медиҳад, ки аз муайяннамоии ҷомеаи шахрвандӣ муносибати байни рафиқон ва оилаҳо хориҷ карда шавад, зеро онҳо на муносибатҳои шахрвандӣ, балки муносибатҳои хусусӣ ба ҳисоб мераванд. Илова бар ин, таснифоти мазкур нишон медиҳад, ки муносибатҳо дар доираи ҷомеаи шахрвандӣ хусусияти ғайрисиёсӣ дошта, ба бадастории мақсадҳои муфиди чамбиятӣ равона карда шудаанд. Инчунин, дар соҳаи ҷомеаи шахрвандӣ сифатҳои чамбиятии ихтиёрии иттиҳодияҳо бартарӣ доранд. Ҳамин тариқ, М.Уоррен ҷомеаи шахрвандиро ҳамчун: «...маҷмӯи иттиҳодияҳо, ки дар асоси муносибати иттиҳодиявӣ бунёд шудаанд тасниф намуда, масъалаи муносибатҳои тарафайн, ки байни иттиҳодияҳо, давлат ва бозор пайдо мешаванд, эътироф менамояд» [97, С. 58].

Нақши ҷомеаи шахрвандӣ дар демократикунории ҷомеа ва дар бунёди демократия партисипаторӣ (бевосита) аз тарафи М. Ховард мавриди таснифи илмӣ қарор дода шудааст: «Ҳар қадаре, ки одамон дар фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ иштирок намоянд, ба ҳамон андоза онҳо бомуваффақият меёбанд, арзишҳо ва малакаву маҳорати демократияи партисипаториро аз худ мекунаанд. Дар натиҷа онҳо метавонанд ниҳодҳоро мустаҳкам намоянд ва ба фаъолияти ҳукумати демократӣ мусоидат намоянд. Дар шароити режими сиёсии демократӣ ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ метавонанд давлатро аз қабули қарорҳо, ки ба манфиатҳои муташаккили шахрвандон мухолиф менамояд, нигоҳ доранд. Қайд намудан зарур аст, ки ниҳодҳои чамбиятӣ ба қабули қонунҳо инчунин ба ҳуди қонунгузорон таъсири мусбӣ мерасонанд. Ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ вазифаи ҳимоятиро дар ду ҳолат иҷро

менамоянд: ҳимояи шаҳрвандон аз таҳдидҳои эҳтимолии давлат; иттилоотонии ҳокимият ва таъсиррасонӣ ба он «аз поён» [38, С. 61.

М. Ховард ҷомеаи шаҳрвандиро ҳамчун қисми муҳимми бахши ҷамъиятӣ, ки байни давлат ва оила ҷойгир шудааст ва дар иттиҳодияҳои мухталифи ихтиёрии шаҳрвандон амалӣ мегардад, тасниф намудааст. Дар чунин ҳолат метавон чунин созмону ташкилотҳо, ба монанди созмонҳои ҳимояи сулҳ ва ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ, созмонҳои экологӣ, варзишӣ, иттиҳодияҳои занон, ҷавонон, маъҷубон ва ғайраҳоро махсусан қайд намуд.

Ҳамчун тарафдори муносибати ниҳодӣ ба ҷомеаи шаҳрвандӣ, М. Ховард ба ин муносибат диққати махсус равона намудааст. Ӯ чунин мешуморад: «...махз ниҳодҳо доираи берунаи рушдро муайян намуда, созмонҳои расмӣ, ки ба рафтори одамон таъсир мерасонанд, дарбар мегирад. Танҳо ниҳодҳо ва ислоҳоти онҳо меавонанд тағйироти тулониро дар рушди худташкілнамоии шаҳрвандӣ таъмин намоянд. Ҳамзамон, барои ниҳодҳо талаботҳо мураттаб карда мешаванд, ки якум, бояд самаранок, боэҳтиром ва ҳатмӣ бошанд; дуюм, ба талаботҳои иҷтимоӣ, анъанаҳо ё фарҳанги ҷомеа мувофиқ бшанд; сеюм, барои таъсиси ниҳодҳои нав ва исботи самаранокии онҳо вақт лозим аст» [38, С. 34].

Ин ҷо метавон гуфт, ки дар кишварҳои Ғарб дар доираи илмҳои сиёсӣ мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ» ва «давлат» ба таври хеле возеҳ шарҳ дода шудааст. Ҳатто марзи байни ин ду мафҳум ба таври аниқу дақиқ мушаххас карда шудааст. Ин ҳолат гувоҳи он мебошад, ки дар кишварҳои Ғарб низоми сиёсии либералӣ-демократӣ ташаккул ёфтааст.

Муҳаққиқони рус низ оид ба ҷомеаи шаҳрвандӣ ақидаҳои ҷолибро пешниҳод намудаанд. Дар ин самт метавон Б. Н. Чичерин, П. Б. Струве, И.А. Илин, С. Л. Франк ва дигаронро махсусан қайд намуд. Масалан, П.Б. Струве яке аз намояндагони консерватизми либералӣ чунин мешуморид: «Асоси ҷомеаи шаҳрвандӣ масъулияти тарафайни давлат ва ҷомеа, ҳокимият ва шаҳрванд ба ҳисоб меравад. — Ба ақидаи П. Б. Струве, — муносибати мувофиқи байни давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар синтез ва якҷояшавии

либерализми сиёсӣ ва иқтисодӣ (озодии шахсият, ҳуқуқ, моликият, ислохотпарастӣ) ва консерватизми арзишии маънавӣ-фарҳангӣ (ҳокимияти пурқувват, нигоҳдории тартиботи таърихӣ, анъанаҳои миллӣ) зоҳир мегардад» [109, С. 131].

Дар концепсияи И. Илин бошад давлат ниҳоди мутобикнамоии манфиати шахрвандон ва танзимгари низоъҳо дар ҷомеа баромад мекунад: «Дар доираи ҷомеаи шахрвандӣ одамон ҳаёти шахсӣ дошта, мақсадҳои хусусии худро, ки дар аксарияти ҳолатҳо муҳолифи якдигар мебошанд, пайгирӣ менамоянд. Чунин ҳолат ба низоъ оварда мерасонад, ки метавонад сабаби фурупоши ва таназзули тамоми ҷомеа гардад. — Маҳз аз ҳамин хотир, ба ақидаи И. Илин, — давлат метавонад нақши алоқамандкуниро иҷро намоянд, ки ҳамгироии манфиатҳои шахсиро дар асоси мақсадҳои умумӣ таъмин намояд: моҳияти давлат дар он зоҳир мегардад, ки тамоми шахрвандони он як қатор манфиатҳо ва мақсадҳои мухталиф ва хусусӣ, инчунин манфиати ягона ва умумиро эътироф менамоянд, зеро давлат як навъ умумияти маънавӣ ба ҳисоб меравад» [60, С. 41].

Дар бораи давлат ва моҳияти он сухан гуфта, И. Илин чунин ақида дорад, ки дар сурати вучуд надоштани давлат манфиати хусусии аҳолии мамлакат зери чатри манфиатҳои умумӣ муттаҳид намегардад ва адами вучуди давлат боиси бенизومӣ ва аз ҳамгирезӣ дар ҷомеа мешавад. Аз ин рӯ, ӯ тамоми назарияҳоро, ки нақши давлатро аз будаи камтар нишон медиҳанд рад менамояд ва онҳоро ғайри қобили қабул меҳисобад.

Албатта, метавон чунин мавқеи мутафаккиро дастгирӣ намуд, зеро бе давлат танзими аксарияти соҳаҳо, аз он ҷумла ҷомеаи шахрвандӣ халадор мешавад, ки боиси бетартибӣ ва анархия мегардад.

Ба андешаи С. Франк: «Ҷомеаи шахрвандӣ ин на воситаи қонун намудани манфиатҳои хусусӣ, балки шакли ҳамкориҳои ҷамъиятӣ, амалинамоии як навъ ғояи олий ба ҳисоб меравад. Ҷомеаи шахрвандӣ ягонагии ҷамъиятӣ, ки аз ҳамкориҳои озод, аз созиши озодонаи иродаи аъзоёни алоҳидаи ҷамъият ба таври стихиявӣ ба вучуд меояд иборат

мебошад»[29,С.141]. Ин донишманд пас аз мутолиа зиёд ба хулосае меояд, ки давлат дар тазод ба ҷомеаи шаҳрвандӣ қарор надорад, балки ин ду ниҳод дунболи як ҳадаф буда, мунтаҳои маротиб дар масирҳои барои онҳо мушаххас карда шуда ҳаракат мекунад. Онҳо дар мувозинат қарор доранд ва аз ин сарҳадот намегузаранд.

Дар шароити имрӯза низ олимон ва таҳқиқотчиён ба масъалаҳои мухталифи ҷомеаи шаҳрвандӣ диққати махсус равона менамоянд. О.И. Сибулевская чунин мешуморад: «Ҷомеаи шаҳрвандӣ ин низоми муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маънавӣ, динии инфиродӣ мебошад. Онҳо ба таври озод ва ихтиёран дар асосиатсияҳо ва иттифоқҳои шаҳрвандӣ барои қонун намудани манфиатҳои моддӣ ва маънавии худ муттаҳид мешаванд» [92, С. 14].

Муҳаққиқи тоҷик Г. Н. Зокиров чунин мешуморад: «Ҷомеаи шаҳрвандӣ – ин маҷмуи муносибатҳо ва таркиботи байнишахсӣ, оилавӣ, ҷамъиятиву иқтисодӣ, маданӣ, динӣ ва ғайра буда, берун аз тобеияти давлат инкишоф ёфта, барои худтатбиқкунии одамон шароит муҳайё менамояд» [59, С. 12].

Боздиди осори ин мутафаккирон ва донишмандони соҳа ба мо имкон медиҳад, ки ба тақвияти бандҳои бикру ҷолиби онҳо чунин гузинуҳо ироа гарданд:

-адами даҳлати давлат ба ҷомеаи шаҳрвандӣ;

-мавҷудият маҷмуи низоми муносибатҳо дар ҷаҳорҷӯби ҷомеаи шаҳрвандӣ;

-дар шакли ихтиёрий бо ҳам муттаҳид шудани одамон– иштирокчиёни муносибатҳои дохилӣ;

-бадастории мақсади қонуннамоии талаботи иштирокчиён;

-шакли ниҳодии фаъолияти ҷомеаи шаҳрвандӣ.

Ҳамин тариқ, ҷомеаи шаҳрвандӣ дар фаҳми васеъ аз ниҳодҳои мухталифи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ таркиб ёфтааст. Зери ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ шакли ташкили фаъолияти якҷояи одамон, ки дар меҳвари муайяни ниҳодӣ асос ёфтааст ва ба қонуннамоии талаботҳои ҷамъиятӣ

равона карда шудааст, фаҳмида мешавад. Масълаи таснифоти ҷомеаи шаҳрвандиро баррасӣ намуда, Г. Н. Зокиров қайд намудааст: «...муносибати мактабҳои сиёсӣ ба мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ» ниҳоят гуногун буда, дар аксарияти ҳолатҳо муҳолифи якдигар мебошанд, ки албатта ба дарки амиқ ва ягонаи масъала душворихоро ба миён меорад» [32, С. 178].

Дар асоси таҳлили концепсияҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ метавон таснифоти ин падидаро муайян намуд. Феълан дар байни донишмандони соҳа андешаи воҳид перомуни ҷомеаи шаҳрвандӣ вучуд надорад, аммо қорҳо дар ин масир идома дорад. Барои мисол, дар аксарияти тадқиқотҳои мавҷуда омадааст, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ ин маҷмуи иттиҳодияҳои ихтиёрии ғайридавлатӣ (иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ғайраҳо) мебошанд, ки аҳдофи онҳо ҳифзи манофеи хусусие мебошад, ки ниҳодҳои давлатӣ ба он таваҷҷуҳ зоҳир накардаанд ва ё аз эътибор ниҳодҳои давлатӣ дур мондааст.

Қисмати бештари муҳаққиқон ишора бар он доранд, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ чунин як тартиботи иҷтимоӣ ва шароити нисбатан мусоид барои рушди шахсияти инсон ва созмонҳои ҷамъиятии ташаббускор маҳсуб меёбад.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ, ин пеш аз ҳама, маҷмуи ниҳодҳои муайяни ғайридавлатӣ ва ғайриҳукуматӣ мебошанд, ки дар доираи қонунҳои амалкунанда фаъолият намуда, ба ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон машғул мебошанд. Дар ҳолати аз ҷониби мақомоти давлатӣ ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ба инобат гирифта намешаванд, ё риоя карда намешаванд, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ин самт фаъолияти худро пурзӯр менамоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳамкориҳои байни ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва мақомоти давлатӣ имконият медиҳад, ки масъалаҳои муҳталифи рушди ҷомеа ҳал карда шаванд. Дар ин самт мавҷудияти заминаҳои ҳуқуқии ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ зарур мегардад.

Дар таҳқиқи ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ истифодаи муносибати ниҳодӣ мувофиқи мақсад аст. Муносибати ниҳодии таҳқиқи ҷомеаи шаҳрвандӣ аз ҷониби В. Самнер ва Т. Внблен анҷом дода шудааст.

«Асосгузори муносибати мазкур ниҳодҳоро ҳамчун қоидаҳои расмӣ ва маҳдуднамоиҳои ғайрирасмӣ (меъёрҳои умумиэтирофгардидаи рафтор, шартномаҳо, маҳдуднамоиҳои дохилии фаъолият) ва воситаҳои муайяни маҷбурнамоӣ дар иҷрои онҳо баррасӣ менамоянд» [47, С. 142]. Дар доираи ин муносибат ҷомеаи шаҳрвандӣ як навъ ниҳоди иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад, ки одамонро дар асоси манфиатҳои умумӣ ва ба тартиб даровардани фаъолияти онҳо муттаҳид менамояд.

Дар доираи муносибати коммуникативӣ ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонад «дар шакли раванди махсуси робитаи байни давлат ва шаҳрвандон баромад намояд» [110, С. 34]. Ин муносибат имкон фароҳам меоварад, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ, ки робитаи байни ҳокимияти сиёсӣ ва иттиҳодияҳои мухталифи ҷамъиятиро таъмин менамояд, баррасӣ карда шавад. «Яке аз шатрҳои муҳимми амалинамоии робитаи байни давлат ва ҷомеа, ба ақидаи муҳаққиқон, мавҷудияти фарҳанги шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад» [116, С. 86].

Г. Алмонд ва С. Верба ин ду донишманди варзидаи соҳа фарҳанги шаҳрвандиро ба таври маҷумавӣ мавриди баррасӣ қарор дода, онро ба ҳайси фарҳанги гуногунандешӣ мавриди баррасӣ қарор додаанд. «Фарҳанги плюралистӣ дар робита ва этикод, фарҳанги ризоият ва гуногунӣ, фарҳанги тағйиротҳо асос ёфтааст» [99, С. 217]. Аз ин рӯ, фарҳанги шаҳрвандӣ мизони дарку фаҳмии ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои инфиродиро ба сифати аъзоёни ҷомеа ва давлат таҷассум намуда, мавқеи иҷтимоии онҳоро ба сифати шаҳрвандон тасдиқ менамояд.

Муҳаққиқи рус А. Ю. Сунгуров чунин навиштааст: «Концепсияи ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки ҳамчун раванди коммуникативӣ фаҳмида мешавад, мафҳуми шаҳрванд тариқи мафҳуми «иштирок», яъне тариқи фаъолияти шаҳрванд дар созмон ва ниҳодҳои мухталифи ҷамъиятӣ ошкор карда мешавад» [110, С. 34]. Таҳлилҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ танҳо дар давлати ҳуқуқбунёд, ки волоияти қонун ва ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд таъмин мебошад, рӯйи кор омада фаъолият карда метавонад ба

ҳисоб меравад. Муаллифи дигар қайд менамоянд: «Хусусияти асосии давлати ҳуқуқӣ назоратшавӣ ва ҳисоботдиҳии давлат дар назди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад» [108, С. 7].

Асоси ҷомеаи шаҳрвандӣ қонуният ва иҷрои босамари қонунҳо мебошад. Агар ба ин масъала амиқтар назар андозем давлати ҳуқуқбунёд ин ниҳоди сиёсӣ буда, дар он марзи ҳамаи қавонин ва иҷрои онҳо мушаххас карда шудааст. Тамоми фаъолияти давлати ҳуқуқбунёд дар ҷаҳорҷӯби қонун сурат мегирад.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили ташаккул ва инкишофи назарияҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, дар зербоби мазкур метавон чунин ҳулосабарорӣ намуд:

- ҷомеаи шаҳрвандӣ- ҷомеаи тамаддунӣ дар марҳилаи муайяни рушди таърихӣ аст, ки ташаккули он дар марҳилаи инқилобҳои буржуазӣ ва ташаккули давлати ҳуқуқӣ оғоз гардидааст;

- ҷомеаи шаҳрванди ин соҳаи нисбатан мустақил аз давлат, низоми муносибатҳои ғайридавлатӣ аст. Ин фазоест, ки одамон манфиат ва талаботҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангии худро амалӣ менамоянд;

- ҷомеаи шаҳрвандӣ бо пайдоиши мустақилияти иқтисодии шаҳрвандон, ки дар шароити бозоргонии либералӣ дар моликияти хусусӣ асос ёфтааст, ташаккул меёбад;

- ҷомеаи шаҳрвандӣ ин соҳаи худзоҳирнамоии эҷодии шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо, ҷомеаи афроди озод, зиёҳои рушкарда ва ташаббускор ба ҳисоб меравад;

- дар ҷомеаи шаҳрвандӣ алоқаҳои уфуқӣ байни одамон ва созмону ташкилотҳо бартарӣ доранд, ки дар баробарии иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии тарафҳо асос ёфтааст.

1.2. Плюрализми сиёсӣ: моҳият ва махсусиятҳои он

Плюрализми сиёсӣ яке аз унсуре асосии демократия ва ҳаёти муосири ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Он эътироф ва эҳтироми гуногунии ақидаҳо,

манфиатҳо ва гурӯҳҳои сиёсиро дар ҷомеа инъикос мекунад. Принципи мазкур ба этикоди он асос ёфтааст, ки ақидаҳои гуногун барои фаъолияти солими ҷомеа муҳимият дошта, ба рушди ниҳодҳо ва равандҳои демократӣ мусоидат мекунанд.

Дар доираи гуногунандешии сиёсӣ ҳар як гурӯҳи иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ҳуқуқ доранд озодона этикоди худро баён намоянд ва дар қабули қарорҳои сиёсӣ ширкат варзанд. Ин принцип мавҷудияти ҳизбҳои гуногуни сиёсӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, воҳидҳои ахбори омма ва дигар ниҳодҳоро, ки манфиатҳои табақаҳо ва гурӯҳҳои гуногуни ҷамъиятиро ифода мекунанд, пешниҳод менамояд.

Принсипҳои асосии плюрализми сиёсӣ озодии баён, ҳуқуқи гирдиҳамой ва иттиҳодияҳо, инчунин эҳтироми гуногунандешӣ ва муколама байни қувваҳои гуногуни сиёсиро дар бар мегиранд. Ҷанбаҳои муҳими гуногунандешии сиёсӣ, инчунин, қарорҳои ҳуқуқие мебошанд, ки ҳуқуқу озодиҳои шахрвандонро ҳимоя мекунанд ва рушди ниҳодҳои демократиро ба қабули қарорҳои одилона ва масъулиятноки сиёсӣ мусоидат мекунанд.

Дар ин замина гуногунандешии сиёсӣ на танҳо ба эҷоди фазои гуногунсоҳаи сиёсӣ мусоидат мекунад, балки омили муҳими таъмини субот, адолат ва иштироки шахрвандон дар ҳаёти сиёсии ҷомеа мебошад. Плюрализми сиёсӣ ҳамчун падидаи ҷомеаи демократӣ мавҷудияти ақида, мавқеъ ва нуқтаи назарро нисбат ба ҳаёти сиёсии ҷомеа, фаъолияти гурӯҳҳои мухталиф, ҳизбҳо ва нерӯҳои дигари сиёсӣ, ки манфиатҳо ва афкори мухталифро таҷассум мекунанд, ошкор менамояд. Аммо, хусусияти плюрализм дар он зоҳир мегардад, ки на ҳар як ақидаи гурӯҳ, ҳизб ва нерӯҳои дигари сиёсӣ шаҳодати мавҷудияти плюрализми сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Плюрализми сиёсӣ омили муҳими бартараф намудани монополияи ҳокимият, бунёди ниҳодҳои шахрвандии худидоракунанда баромад менамояд.

Моҳияти плюрализми сиёсӣ даргуногунии афкор, нуқтаи назар, мавқеъ, ки гуногунии манфиати гурӯҳҳои мухталифро таҷассум менамояд, зоҳир

мегардад. Плюрализми сиёсӣ на танҳо дар шуури ҷамъиятӣ, балки дар амалияи сиёсӣ зоҳир гардида, ба сохторҳои муайяни ҷомеа алоқаманд аст ва дар ниҳодҳои гуногуни сиёсӣ, ба монанди ҳизбҳо, ҳаракатҳо, иттиҳодияҳо ва инчунин дар мақомоти намоёндагии тамоми сатҳҳо амалӣ мегардад.

Плюрализми сиёсӣ аз бисёр ҷиҳат аз гуногунии шаклҳои моликият, аз зарурати гуногунии ҳуди ҳаёти мушаххаси иҷтимоии бармеояд. Пойгоҳҳои плюрализми сиёсӣ мавқеъ ва манфиатҳои одамон, ки дар истехсолот, тақсимнамӣ ва дигар соҳаҳо машғуланд, ба ҳисоб мераванд.

Ҳамин тариқ, плюрализми сиёсӣ ҷанбаҳои мухталифро дарбар мегирад ва ба хоҳири фаҳми моҳият ва хусусиятҳои он зарур мешуморем, ки мафҳуми он мавриди таснифот қарор дода шавад. Ба таври умумӣ мафҳуми «плюрализми сиёсӣ» маънои гуногуншаклиро дорад ва нисбат ба ақида, идеология ва сиёсат истифода мегардад.

Х. Волф файласуфи олмонӣ бори аввал дар соли 1712 мафҳуми «плюрализми сиёсӣ»-ро мавриди истифода қарор дода, ворида гардиши илмӣ намудааст: «Дар ин давра плюрализм ҳамчун принциби сохтори ҷомеаи ҳуқуқӣ, ки зарурати гуногунии субъектҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҳаёти ҷомеаро тасдиқ менамуд, тасниф карда мешуд» [39, С. 383]. Муалифи номбурда, ҷонибдори ҳуқуқи табиӣ буда, ин мафҳумро ба ҷойи мафҳумҳои қуҳнашуда ва аз истеъмол хориҷашта мавриди истифода қарор додааст.

«Плюрализм, ки гуногунии ақида, мавқеъ ва консепсияҳоро пешниҳод менамояд, бо монизм (воситаи ягонаи баррасии гуногунии падидаҳои ҷаҳон, ки дорони як оғоз ва асоси ягонаи тамоми маҷудот ва бунёди назария дар шакли пайдарпайи рушди ҳолати ибтидоӣ мебошад) ва дуализм (эътирофи ду оғози мустақил) муҳолиф гузошта шудааст» [40, С. 377].

Ин аст, ки плюрализми сиёсӣ ин ба маънои эътирофи авомил ва механизмҳои гуногуни сиёсӣ, инчунин ихтилоф ва тавозун дар гурӯҳҳои иҷтимоӣ маҳсуб меёбад. Ин ҳолат боиси ягонагии ҷомеа нисбат ба масъала ва проблемаҳои мавҷуда маҳсуб ёфта, гуногунии манфиатҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, касбӣ, милли, гурӯҳҳои демографӣ, муқоисаи мавқеи онҳо аз

нуқтаи назари сиёсат, иқтисодиёт, ҳаёти иҷтимоӣ-маънавӣ, муносибатҳои миллӣ-фарҳангиро пешниҳод менамояд. Ин ҳолат имкон фароҳам меоварад, ки сиёсат, иқтисодиёт, маънавиёт, фарҳанг нисбатан падидаи мустақили раванди таърихӣ бошанд ва ба яқдигар аз рӯйи принципи якҷоя тобеъшуда мувофиқ набошанд.

Аҳаммияти мусбӣи плюрализми сиёсӣ дар чунин таснифот дар он зоҳир мегардад, ки он ба таври объективӣ таҳқиқотчиरो ба дарки хусусиятҳои фарқкунандаи падидаи омӯхташаванда равона менамояд.

Дар луғати энциклопедии сиёсатшиносӣ чунин таснифоти мафҳум оварда шудааст: «Плюрализми сиёсӣ ин мавҷудият ва эътирофи гуногуншаклии ақида, воситаи ба давлат пешниҳод намудани арзишҳо, манфиатҳо ва проблемаҳои мухталифи ҷомеа барои ҳал ва баррасӣ мебошад. Плюрализм унсурҳои мухталифро дарбар мегирад: тасвиб ва эҳтироми гуногуншаклии анъанаҳои иҷтимоӣ, эътиқоди динӣ ва маънавӣ, намунаи рафтори гуруҳҳои мухталиф, ҳимояи ҳуқуқҳои инфиродӣ, шаффофияти сиёсӣ ва бунёдкорӣи сиёсӣ, иштироки шаҳрвандон дар қабули қарор, ҷустуҷӯи ризоият дар бадастории мақсадҳои умумӣ» [45, С. 122].

Илова бар ин, таснифоти плюрализми сиёсӣ аз ҷониби муаллифони мухталиф низ пешниҳод карда шудааст. Масалан, В. И. Жуков ва Б. И. Краснов моҳияти плюрализми сиёсиро баррасӣ намуда, қайд менамоянд: «Плюрализми сиёсӣ ин маҳсули ҷомеаи синфӣ ва шароити рушди он аст, ки моҳияти он дар мавҷудияти объективии мавқеъ ва манфиатҳои мухталифи синфҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ зоҳир мегардад. Плюрализм дар ҷомеа падидаи зарурӣ ва бартарафнашаванда аст, ҳатто агар бо сабабҳои гуногун манфиатҳои мухталиф рад гарданд, эътирофи расмӣи шакли ифода ва ҳимояи онҳо роҳ дода нашаванд» [42, С. 388].

Муҳаққиқони дигар бошанд, бораи плюрализми сиёсӣ чунин андеша доранд: «Плюрализми сиёсӣ ҳамчун низомӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки гурӯҳҳои бузурги иҷтимоиро (миллат, синфҳо, коллективҳои истеҳсолӣ, илмӣ) фарогир аст, тасниф карда мешавад. Чунин гурӯҳҳои бузурги иҷтимоӣ

дар асоси мустақилияти ҳукукии субъектҳои муносибатҳои сиёсӣ, тавозуни манфиатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва идеологии онҳо дар риояи баробарии иҷтимоӣ-ҳукукӣ фаъолият менамоянд» [119, С. 14].

Чунин мешуморем, ки таснифи зикргардидаи плюрализми сиёсӣ нисбатан бомуваффақ аст, зеро: якум, дар таснифоти мазкур унсурҳои мушаххаси ҷомеа, ки субъектҳои сиёсӣ ба ҳисоб мераванд, нишон дода шуданд; дуум, ба таври дақиқ асоси алоқамандии унсурҳои зикргардида дар ҳолати «плюралистӣ» бо яқдигар муайян карда шудааст.

Таҳлил ва баррасии таснифоти мухталифи плюрализми сиёсӣ, имконият медиҳад, чунин таснифот ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо карда шаванд:

-низомии ҳокимият, ки бар пояи ҳамкорӣ ва мувозинати ҳизбҳо ва ташкилотҳои гуногун бунёд ёфтааст;

-роҳандозӣ, ки дар ҳавасманд намудани гуногунӣ ва рақобати озод байни аносири гуногуни ҷамъиятӣ бунёд ёфта, дар ҷаҳорҷӯби муқаррароти пазируфта татбиқ карда мешавад;

-принсипи ғоявӣ-танзими рушди ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ки дар мавҷудияти якҷанд оғози мустақили ҳастӣ ва донишҳои сиёсӣ асос ёфтааст.

Дар асоси ҷанбаҳои зикргардида метавон қайд намуд, ки таснифи мафҳум на танҳо тасаввуроти нопурраро оид ба ин падидаи иҷтимоӣ-сиёсӣ пешниҳод менамояд, балки иртиботи сусти онро бо муносибатҳо ва равандҳои воқеии сиёсӣ нишон медиҳад. Дар дараҷаи аввал ба субъектҳои муносибатҳои сиёсӣ на танҳо ҳизбҳои сиёсӣ, балки гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ки бо онҳо ҳамкорӣ менамоянд ва бо иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ алоқаманд нестанд, шомиланд. Сониян, мафҳуми «плюрализми сиёсӣ»-ро ошкор намуда, муҳаққиқон онро бо чунин категорияҳо, ба монанди «ҳукуқҳои сиёсӣ инсон ва шаҳрванд», «манфиатҳои сиёсӣ», ки асоси ин падидаи сиёсиро ташкил менамоянд, мутобиқ намеkunанд.

Маҳз плюрализм ҳамчун падида ва мафҳум дар сатҳи гуногун ба ҳар як шакли идоракунии давлатӣ хос мебошад. Дар асоси таснифоти плюрализми

сиёсӣ метавон қайд намуд, ки дар шакли умумӣ, мафҳуми «плюрализми сиёсӣ» ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ ва гурӯҳҳои иҷтимоиву сиёсӣ мебошад.

Плюрализми сиёсӣ шакли табиӣ доимӣ аст, ки бе мавҷудияти он таъмини рушди пайдарпайи ҷомеаи инсонӣ ғайриимкон аст. Инсон, дар соҳаҳои мухталифи рушди ҷамъиятӣ фаъолият намуда, ба таври худ беназир аст, дорои сатҳи гуногуни дониш, ҷаҳонбинӣ ва таҷриба мебошад. Одамон қобилияти якхелаи зеҳниро надоранд, аз ин хотир ақида ва мавқеи онҳо низ нисбат ба падида ва ё ҳодисаву равандҳои сиёсӣ гуногун аст. Яъне, ҳар як нафар ҳуқуқ дорад, ки ақидаи худро, ки аз мавқеъ ва ақидаи дигарон фарқ дорад, иброз намояд. Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд: «Гуногуншаклии ақидаҳо, мулоҳизаҳо, идеологияҳо бузургтарин дастовардҳои инсоният мебошанд, ки рӯз ба рӯз рушд намуда, шаклҳои нав ба навро касб менамояд» [87, С. 287]. Арзиши иҷтимоии плюрализм дар он зоҳир мегардад, ки бо шаҳодати он қобилияти ифодаи афкор, баробарии муайяни имкониятҳо, тоқатпазирӣ ба тамоми гурӯҳҳо дар ҷомеа таъмин карда мешавад.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки ба таври умумӣ плюрализми сиёсӣ ин мавҷудияти ақида ва мавқеи гуногуни сиёсӣ аст. Дар ин самт зарурат пайдо мешавад, ки моҳият ва хусусиятҳои мафҳуми «гуногунии сиёсӣ» мавриди баррасӣ қарор дода шавад.

Мафҳуми «гуногунии сиёсӣ» ба маънои мавҷуд будани назарҳои мухталиф дар ҷомеа дар иртибот ба тариқи ҳукумат ва идораи давлат мебошад. Яъне ба ҷуз аз назари ҳоким боз нуқтаи назароте мавҷуд мебошанд, ки онҳо наҳваи идораи ҳукумат ва давлатро ироа мекунанд, аммо ҷонибдори ғасби ҳокимият бо роҳи зӯрӣ набуда, ба даст овардани ҳукуматро аз тариқи интиҳобот ташвиқ мекунанд. Албатта дар ҷомеаҳои, ки собиқаи ин корро надоранд, ҷойгузин намудани чунин андеша ва маром кори саҳлу осон нест, аммо мунтаҳои маротиб моро лозим аст, ки дар ин масир ҳаракат кунем, то ба қуллаи мурод бирасем.

Ҷомеа маъмулан гуногунандеша мешавад ва ин як чизи комилан табиӣ мебошад. Ҷомеае, ки дар он гуногунандешӣ мавҷуд аст, он рушд ва тараққӣ

мекунад ва заминаи рушду тараққӣ низ ҳамин гуногунандешӣ мебошад. Барои ифодаи андешаҳои мухталиф дар ҷомеа ниҳодҳое арзӣ ҳастӣ мекунанд, ки дар зерӣ чатри хеш ашхоси марому андешаи ба ҳам монандро муттаҳид намудаанд. Ин ниҳодҳо дар якҷоягӣ ҷомеаи шаҳрвандиро ташкил медиҳанд. Маъмулан андешаҳо маҳсули ашхоси саршинос ва фарҳефтаи миллатҳо мебошанд, ки вақте дар ҷомеа паҳн мешаванд, ҷонибдоронро барои худ дарёфт мекунанд. Ҷомеаҳои модерн ва мутамаддин, ки бар пояи андеша ва афкори солими ашхоси саршиноси он устувор шудаанд, маъмулан сарчашмаи афкору андешаи созанда ва бунёдкор мебошанд.

Бар замми ин, гуногунии сиёсӣ дар тафовут аз плюрализми сиёсӣ, ки фаҳмиши маънавӣ ва фалсафии воқеиятро ироа мекунад, ҳамеша ҳомили самтгирии фаъолият мебошад.

Моҳияти равандҳои сиёсии демократиро Г. С. Широкова ошкор намуда, нишондиҳандаҳои асосии онро чунин ҷудо мекунад: «Мутобиқати самти сиёсати ҳукумат ба манфиати аксарияти аъзоёни ҷомеа; ҳиссаи намоёндагони гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ дар мақомоти олии ҳокимият; сатҳи таъсири онҳо ба қарорҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ; хусусияти қонунгузорӣ ҳамчун омили танзими фаъолнокии сиёсӣ ва ҷамъиятии созмонҳои ҷамъиятӣ, ки фаъолияти мақомоти давлатиро назорат менамоянд» [42, С. 18].

Дар ҷомеа инсонҳои мухталиф бо дид ва афкори гуногун ба сар мебаранд ва ҳастанд ашхосе, ки ба сиёсат кор намегиранд ва, дар маҷмӯъ, нисбат ба тамоми равандҳое, ки дар ҷомеа рух медиҳанд ва ё дигаргуниҳое, ки дар ҷомеа ба амал меоянд бетафовут мебошанд. Ин мисли он мақоли маъруфе аст, ки «Хонаи ман дар гӯшае қарор дорад ва ман ба касе кор надорам». Аммо зиндагӣ ва маҷрои он чунин аст, ки мо агар ба равандҳои гуногуни он аз қабилӣ сиёсӣ низ кор нагирем, он равандҳо машмули мо мешаванд, яъне моро сӯйи хеш мекашанд ва ё ба қавли маъруф ба коми хеш фуру мебаранд, яъне ба мо кор мегиранд. Равандҳои сиёсии ҷомеа тавре мебошанд, ки онҳо ҳамаи аҳли ҷомеаро сарфи назар аз шуғл, симат ва мақому манзалаташон кор мегиранд ва ё ба маҷрои худ

мекашанд. Яъне агар мо дар чараёнҳо ширкат ҳам наварзем, боз машмули онҳо мебошем. Чунин ашхос чунин фикр мекунанд, ки ба сиёсат бояд сиёсатмадорони ҳерфей сару кор бигиранд, на ашхоси дигар.

Барои муфид гардидани фаъолияти сиёсатмадорон рақобати солим лозим аст, агар рақобати солим набошад, он вақт имкон дорад, мановфеи аксарияти мардум иҷроф шавад. Аз ин рӯ, дар чунин шароит ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳарфи муҳим ва муассири ҳешро баён медорад.

Бавижа дар ин ҷанба ҳолати асосии гуногунии сиёсӣ ба ҳайси мавҷудияти рақобати содиқонаи сиёсӣ ошкор карда мешавад. Қайд намудан зарур аст, ки амалинамоии принципи гуногунии сиёсӣ, ки дар ҳамкорихои мутобиқ ва рақобат дар соҳаи сиёсӣ асос ёфтааст, имконият медиҳад, ки ислоҳоти сиёсӣ дар ҷанбаи таҷдиди ниҳодҳои сиёсӣ, ки фаъолияти онҳо ба ташаққул ва татбиқи асосҳои демократии ҳаёти ҷамъиятӣ равона гардидааст, борвар гардад. Ин амал боиси он хоҳад шуд, ки то андозае муҳолифати муайяни иҷтимоӣ-сиёсии дар фаъолияти субъектҳои сиёсӣ хизм карда шавад.

Ҳар як шахс, дар ҳаёти худ, имконият дорад, ки дар як вақт ба гурӯҳҳои мухталиф ворид гардад ва дар доираи ин гурӯҳҳо манфиат ва талаботҳои худро ифода ва ҳифз намояд. Ҳамин тариқ, дар демократияи плюралистӣ ҳавасманднамоии гуногуншаклӣ ва гуногунандешӣ дар ҷомеа ба миён меояд, барои ҳама имконияти муттаҳид гардидан дар гурӯҳҳои алоҳида ва ба таври озоду бемонеа ифодаи манфиат ва талаботҳо таъмин карда мешавад.

Дар ҳолати маҳдуд намудани манфиати гурӯҳ ё иттиҳодияи муайян дар раванди қабул ва амалӣ намудани қарорҳои сиёсӣ, қувват гирифтани ҷолибияти ин гурӯҳ ё иттиҳодия ба сиёсат ба миён омада, таъсири онҳо ба рушди минбаъдаи сиёсат меафзояд. Аз ин хотир, дар доираи ҳамкорихои мураккаб ва рақобатнок дар асоси созишҳои сиёсӣ, дар раванди қабули қарорҳои давлатӣ тавозун ва мувозинати манфиатҳои гурӯҳӣ муқаррар карда мешавад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳолати риоя нагардидани чунин тавозун, фаъолгардии яке аз гурӯҳҳо ё иттиҳодияҳо дар ҳаёти сиёсӣ ба миён меояд, ки метавонад ба пайдоиши бӯҳронҳои алоҳидаи сиёсӣ оварда расонад.

Масалан, Э. Л. Кузмин чунин нигоштааст: «Дар давраи шуравӣ таъкид карда мешуд, ки назарияи плюрализми сиёсӣ як навъ мифологияи идеологӣ ба ҳисоб меравад, ки бо ёрии он идеологҳо ва ҷонибдорони ҷаҳони капиталистӣ кӯшиш менамоянд бартариҳои демократияи буржуазиро исбот намоянд ва моҳияти синфӣи онро рӯйпӯш намоянд» [77, С. 53]. «Беасосиву бедалелии доктринаҳои демократияи плюралистӣ дар он зоҳир мегардиданд, ки он бар зиди демократияи сотсиалистӣ баромад менамуд ва кӯшиш менамуд демократияро дар мазмуни буржуазии он устувор ва мустаҳкам намояд» [63, С. 727].

Ҳамин тариқ, дар ҷомеашиносии шуравӣ назарияи плюрализми сиёсӣ рад карда мешуд. Он ҳамчун воситаи асосии мутлақ гардонидани демократияи буржуазӣ баррасӣ мегардид. Дар таҳқиқотҳо қайд карда мешуд, ки он боиси зиддияту мухолифатҳо ва мочароҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа мегардад. Ин буд, ки он замон аксаран зимни баррасии масоил ба эътибор гирифта намешуд.

Плюрализми сиёсӣ дар ҷомеашиносӣ кишварҳои қаламрави собиқ давлати шуравӣ танҳо солҳои 90-уми асри XX ҳамчун падида дар амалияи сиёсӣ пайдо гардид. Муҳаққиқон мафҳуми «плюрализми сиёсӣ»-ро мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода, онро ба таври мухталиф тасниф менамуданд.

«Яке аз хусусиятҳои муҳимми плюрализми сиёсӣ баррасии он ба сифати навъи муносибатҳои сиёсӣ ба ҳисоб меравад, ки амалинамоии ҳокимият аз тарафи ҳизбҳои сиёсии ба якдигар мухолиф; тақсимоии ҳокимият; мавҷудияти оппозитсияи қонунӣ; эътирофи принсипи аксарият, яъне шакли демократии сохтори сиёсиро пешниҳод менамояд» [90, С. 362].

Дар ҳоли ҳозир, плюрализми сиёсӣ чун ҷандандешӣ дар ҷомеа мавҷуд буда, чунин фаҳмида мешавад, ки гӯё он ба рушди ҷомеа мусоидат мекунад.. Аз сӯйи дигар, плюрализми сиёсӣ ба ҳайси андешаҳои мухталифи ҷомеа мавҷуд буда, дар соҳаи сиёсат мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Гуногунандешӣ ё ба қавли маъруф плюрализм ҳамчун гуногунфикрӣ эътироф шуда, онро асоси рушду тараққии ҷомеа меҳисобанд. Дар ҳар сурат

феълан чунин андеша ҳукмрон аст. Инсонҳо зимни кору фаъолияти хеш дар чабҳаҳои мухталифу гуногун бар ҳасби дониш, тафаккур ва ақлу тамиз ва касбияти хеш фаъолият мекунад. Ин аст, ки инсонҳо машмули қобилият ва тавоноииҳои мухталиф мебошанд ва ҳаққу ҳуқуқ доранд, соҳиби андешаи хуб бошанд ва онро озодона баён намоянд. Дар чунин ҳолат, чунин ақида метавонад ба ақидаи дигарон пурра муҳолиф бошад. Ин аст озодии ақидаи инсон, ки онро бояд ҳамчун ҳуди инсон парастӣшкард.

Муҳаққиқи рус Ю. Н. Парникел қайд менамояд, ки «тақия намудан ба дигар мавқеи ҳуқуқӣ ба шарҳи моҳияти плюрализм дар сиёсат мусоидат намекунад. Чунин таснифот имконият намедихад, ки сабаби пайдоиши намоишҳо ва корпартоиҳоро зерӣ шиорҳои сиёсӣ дарк намуд» [49, С. 78]. Муҳаққиқи дигар В. А. Кулинченко қўшиш намудааст, ки моҳияти плюрализиро дар алоқамандӣ бо шаклҳои зухуроти он муайян намояд:

- плюрализми фалсафӣ – ин эътирофи оғозҳои зиёди мустақили ҳастӣ, ақидаҳо, муносибатҳои фалсафӣ ва концепсияҳои дарки ҷаҳон;
- плюрализми маънавӣ, ғоявӣ, арзишӣ ва фарҳангӣ бо гуногунӣ, дигарандешӣ ва муносибати боэҳтиром ба гуногуниҳои зикргардида;
- плюрализми сиёсӣ бо табиӣ будани мавҷдиати манфиатҳо, ақидаҳо, мавқеъ ва афкори мухталиф, ифодаи озоди онҳо, ҳимоя ва тоқатпазирии сиёсӣ мутобиқ карда шудааст [120, С. элек].

Плюрализми сиёсӣ бо бисёрхизбӣ, рақобати ғояҳо алоқаманд буда, муборизаи қонунии тамоми нерӯҳои сиёсиро дар доираи Конститутсия ва дигар қонунҳои амалкунанда пешниҳод менамояд ва имконият медиҳад, ки ҳар як ақалият сохтори худро нигоҳ дошта, фаъолиятро дар самти қарорҳо, ки онро қонеъ наменамояд, фаъолият намояд.

Баррасӣ ва омӯзиши адабиёти илмӣ ба мо нишон медиҳад, ки плюрализми сиёсӣ аз аносири мушаххас аз қабилӣ гуногунии ғояҳои сиёсӣ ва шаклҳои ташкилӣ; рад намудани яккамарказӣ; озодии муттаҳид гардидани одамон дар ҳизбҳо ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ; муносибати тоқатпазирона ба афкори муҳолиф; мавҷудияти нерӯҳои муҳолиф ва

фаъолияти бемонеаи онҳо дар чомеа; маҳдудияти ҳокимияти марказӣ ва тақсимои ҳокимият; гуногунии идеологӣ; манъ намудани ҳукмронии идеологияи алоҳида ба сифати идеологияи ҳатмӣ ё давлатӣ; мавҷудияти характери дунявии давлат, яъне ҳеҷ як дину оин наметавонад ба сифати идеологияи давлатӣ ё ҳатмӣ баромад намояд; эътироф гардидани гуногунандешии сиёсӣ ва бисёрҳизбӣ; баробарии тамоми иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар назди қонун иборат мебошад.

Плюрализми сиёсӣ яке аз аломатҳои либерализм ба ҳисоб меравад. Дар либерализм тамоми ҳокимият ба институти алоҳида ё шахсият тааллуқ надорад, муносибатҳои ҳокимиятӣ дар натиҷаи ҳамкорӣ ва ризоияти иҷтимоӣ дар чомеа зоҳир мегарданд. Аз ин хотир, плюрализми сиёсӣ бештар дар доираи парламентаризм, конституционализм ва бисёрҳизбӣ зоҳир мегардад, аз ин хотир дар ҳар як чомеа сатҳи рушди плюрализми сиёсӣ ба амал намудани падидаҳои зикргардида вобаста мебошад.

Плюрализми сиёсӣ ба озодиҳои сиёсӣ, ба мундариҷаи гурӯҳии муносибатҳои сиёсӣ таъяс менамояд. Принципи плюрализми сиёсӣ заминаи демократияи плюралистиро ташкил менамояд. Гурӯҳи сиёсӣ, ки манфиатҳои сиёсии худро ҳифз менамояд, ҳамчун яке аз неруҳои пешбарандаи сиёсат эътироф карда мешавад. Дар доираи консепсияи демократияи плюралистӣ неруи пешбаранда на шахсият, на ҳалқ, балки гурӯҳ баромад менамояд, зеро маҳз дар гурӯҳ ташаккули шахсият таъмин мегардад, манфиат ва талаботҳои шахсият муайян мегарданд, самтгириҳои арзишии муайян ва ангезаҳои фаъолият дар соҳаи сиёсат зоҳир мегарданд.

Дар доираи плюрализми сиёсӣ нигоҳ доштани сулҳ ва ризоият дар чомеа ҳамчун арзишҳои мутлақ, қонуни будани тамоми манфиатҳо ва мавқеъҳо, ки бар зидди арзишҳои умумиқабулгардидаи маънавӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ равона нагардидаанд, эътироф карда мешаванд.

Дар давлати ҳуқуқбунёд ҳокимият ба гурӯҳҳои сершумор мегузарад, ки чомеаро ташкил менамоянд ва дар ҳолатҳои зарурӣ якдигарро пурра менамоянд. Сиёсат дар раванди ҳамкориҳои ин гурӯҳҳо, ки байни худ рақобат

доранд, амалӣ мегардад. Дар чунин ҳолат асоси плюрализми сиёсиро ҳамон гурӯҳҳои манфиатдор ташкил мекунад, ки ба ташаккули марказҳои ҳокимият дар ҷомеаи мазкур даъво менамоянд.

Плюрализми сиёсӣ шаҳодати мавҷудияти ҷомеаи шахрвандӣ дар шакли созмон ва иттиҳодияҳои бешумор мебошад. Ж. Ж. Руссо вобаста ба ин чунин мешуморад: «Ташаккул ва инкишофи созмон ва иттиҳодияҳои бешумор, дар ниҳояти қор метавонад таҳдиди таъмини ягонагии ҷамъиятӣ гардад. Ҳар як гурӯҳи одамон метавонад дорои манфиатҳои доимӣ ва ҷорӣ бошад. Таъсири ин манфиатҳои махсус барои мавҷудият воқеӣ ҳисобида мешавад, ҳамкориҳо барои маърифат аҳаммияти махсус касб менамоянд. Ин иттиҳодияҳо бо роҳҳои мухталиф мавҷудияти иродаи ҷамъиятиро бо таъсири иродаи худ тағйир медиҳанд. Метавон қайд намуд, ки иродаи ин иттиҳодияҳо ба таври доимӣ хусусияти духураро доро мебошанд: барои аъзоёни иттиҳодия – ин иродаи ягона аст, ки дуруст ҳисобида мешавад; барои ҷамоаи калон – ин иродаи ҷузъӣ аст, ки нодуруст ҳисобида мешавад. Албатта чунин нуқтаи назар барои ҷамоаи хурд – манфиатовар буда, барои тамоми ҷомеа бефоида ва беманфиат аст» [103, С. 58].

Ҳамин тариқ, қайд намудан зарур аст, ки барои одамон бунёди созмон ё гурӯҳи алоҳида хос аст, ки фаъолияти он ба ифодаи талаботҳо, дастгирӣ ё баръакс ба эътироз бар зидди шароити мавҷудаи ҳаёти иҷтимоӣ равона карда шудааст. Дар ҷомеа, ҳеҷ як гурӯҳи манфиатҳо наметавонад, ки дар раванди сиёсӣ ҳукмрон бошад, зеро афкори тамоми ҷомеаро таҷассум наменамояд.

Хавфу хатар ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки фақат мавҷуд будани низоми гурӯҳҳои мухталифи муташаккили иқтисодӣ, сиёсӣ, касбӣ, иҷтимоӣ барои рушди плюрализми сиёсӣ басанда нест. Теъдоди зиёди иттиҳодияҳо ҳанӯз баёнғари гуногунадешӣ ва ё ба қавли маъруф плюрализм маҳсуб намеёбад. Дар қанори мавҷуд будани иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ онҳо бояд пайравони ҳешро дошта бошанд ва он ашхос ба таври ихтиёрӣ шомили ин ё он иттиҳодия шуда бошад.

Дар ин хусус А. В. Парвоз изҳори андеша дорад, ки «Мавҷудияти миқдори зиёди гурӯҳҳои мухталиф на шаҳодати ҷой доштани плюрализми сиёсӣ, балки танҳо сатҳи баланди рушди худифоданамой ба ҳисоб меравад. Чомеа бо миқдори зиёди гурӯҳҳо танҳо дар ҳамон ҳолат плюралистӣ ҳисобида мешавад, ки гурӯҳҳо хусусияти муттаҳидӣ на хусусияти анъанавӣ ва институтсионалӣ доранд» [89, С. 14]. Бар замми ин «миқдори зиёди гурӯҳҳо ва иттиҳодияҳо вақте плюралистӣ ҳисобида мешаванд, агар унсурҳои он озод ва баробарҳуқуқ буда, дар муносибати байни якдигар дар иртибот набошанд; байни унсурҳо, пеш аз ҳама, рақобат мушоҳида карда мешавад» [73, С. 248].

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки категорияи «плюрализми сиёсӣ» фардиятро дар сиёсат рад намекунад, лекин ба гурӯҳҳо ҳамчун иштирокчиҳои асосии плюрализми сиёсӣ таъяс менамояд.

Дар чунин ҳолат метавон хусусиятҳои зерини гурӯҳҳоро ҷудо намуд:

-созмону ташкилотҳое, ки тариқи онҳо ба таври ихтиёрӣ, дар асоси ғояҳо ва мавқеи муайян плюрализми сиёсӣ ифода карда мешавад;

-асоси бунёди чунин гурӯҳҳоро манфиати умумӣ ташкил менамояд. Одамон вобаста ба манфиатҳои аввалиндараҷа ва асосии худ ба ин ё он гурӯҳ дохил мешаванд;

- воқеӣ будани ҷалби онҳо ба ҳаёти ҷамъиятиву сиёсӣ, танҳо мавҷудияти онҳо хусусияти хосси плюрализми сиёсӣ шуморида намешавад;

-баробарҳуқуқӣ ва рақобат ба ҳайси мавҷудият ва ҳамкориҳои гурӯҳҳо эътироф карда мешавад.

«Мавриди тазаккур аст, ки баррасӣ ва омӯзиши адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки чомеа дар мавридҳои зерин чомеаи дорои гуногунандешӣ маҳсуб меёбад:

-мавҷудияти низоми рушдкардаи гурӯҳҳои мухталиф ва муташаккили иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва касбӣ, ки ба таври доимӣ дар ҳамкорӣ ва рақобат қарор доранд;

-сатҳи плюралистии низоми идоракунии давлатӣ, яъне то кадом андоза мақомоти идоракунии давлатӣ дар фаъолияти худ плюралистӣ ба ҳисоб мераванд»;

-сатҳи дастрасии манфиатҳои гурӯҳӣ ба иштироки фаъол дар ҳаёти сиёсии кишвар [102, С. 58].

Масъалаи дигари ошкор намудани моҳият ва хусусияҳои плюрализми сиёсӣ омилҳои асосии ташаккул ва инкишофи плюрализми сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳад, ки омилҳои зерини ташаккул ва рушди плюрализми сиёсӣ чудо карда мешаванд:

-хусусиятҳо ва сатҳи рушди иқтисодӣ дар кишвар;

-хусусиятҳо ва сатҳи рушди меҳнат ва тафрикаи иҷтимоии сохтори ҷомеа;

-сатҳ ва хусусиятҳои худташкілнамоии институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ;

-хусусият ва воситаҳои асосии амалинамой ва нигоҳ доштани ҳокимияти давлатӣ;

- хусусиятҳои рушди идеологияи динӣ.

Ҳамин тариқ, плюрализми сиёсӣ ҳамчун асоси демократия гуногуншаклии нуқтаи назар, фаъолияти созмону ташкилот, иштироки озоди шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсӣ, рақобати байни нерӯҳои мухталифи сиёсӣ барои дастрасӣ ба ҳокимиятро пешниҳод менамояд.

Ёдовар шудан лозим аст, ки плюрализми сиёсӣ, ғояҳои гуногун мавқеъ, афкор ва умуман ҳаҷми бузургии иттилоотро ироа намуда, имкон дорад масъалаи интихобро мушкил гардонид, боиси эҳсоси шиддатнокӣ, гумроҳӣ, номуайяни дар шахсияти ҷудогона гардад. Натиҷаи ин кор он хоҳад шуд, ки фард ҳамаи онҳоро рад хоҳад кард.

Ҳамин тариқ, дуршавӣ аз сиёсат ва ҳаёти сиёсӣ ташаккул меёбад. Чунин мешуморем, ки дургардӣ аз сиёсат бештар ба чунин як муқаррарот ва рафтор оварда мерасонад, ки аз рӯйи моҳият ва хусусиятҳо ба нигилизм монанд аст. Мафҳуми «нигилизм» барои ифодаи муносибати манфии субъект, гурӯҳ,

синф ба меъёр, арзишҳо, ғояҳо, нуқтаи назар, баъзан нисбат ба тамоми соҳаҳои ҷомеа истифода карда мешавад.

Нигилизм дар риштаҳои гуногун – сиёсат, ҳуқуқ ва идеология арзи ҳастӣ намуда, бо чунин вижагии хеш аз популизм, ки фақат дар соҳаи сиёсӣ пайдо мешавад, фарқ мекунад. Хусусияти умумӣ барои тамоми шаклҳои нигилизм, ҳамчун раднамоӣ баромад менамояд. Қайд намудан зарур аст, ки маҳз дар асоси нигилизм афкори иртиқоии сиёсӣ ва гурӯҳҳои иртиқоӣ ташаккул меёбанд.

Дар ҳаёти сиёсӣ нигилизми сиёсӣ метавонад дар чунин шаклҳо, ба монанди муносибати манфӣ ба ҳокимият, институтҳои сиёсӣ ва умуман низоми сиёсии ҷомеа; номутобиқати рафтори субъектҳои сиёсат ба меъёрҳои ҳуқуқӣ ва сиёсӣ; қабули қарорҳои муҳолиф ва ғайраҳо зоҳир гардад.

Иллати аслии сар задани нигилизм дар ҷомеа ба ноумедӣ аз ғояҳои сиёсӣ, андешаи мавҷуда ва аз баромаду суҳанронии сарварони сиёсӣ иртибот дорад. Ин қазия боиси он мегардад, ки низоми мавҷуда инкор карда мешавад. Нигилизм метавонад заминаи ташаккули муносибати ғаразнок ба соҳаи сиёсӣ гардад. Воқеият ин аст, ки нигилизми ғаразнок нисбат ба арзишҳои ҳукмрони ҷомеа пайдо мешавад, ки дар он фишори қишрҳои осебпазири аҳоли, хоҳиши дарки оқилонаи дунё эҳсос карда мешавад.

Хулоса, категорияи «плюрализми сиёсӣ» бидуни инкор кардани ҷанбаи фардӣ дар сиёсат, маҳз ба гурӯҳҳо ҳамчун ширкаткунандаи асосии плюрализми сиёсӣ таваҷҷуҳ зоҳир мекунад. Гурӯҳҳо бо чунин вижагиҳо, ба монанди таъсиси ихтиёрӣ, манофеи умумӣ, иштироки ғайбӣ ва воқеӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ, эътирофи баробарӣ ва рақобат ҳамчун асоси ҳамзистӣ ва ҳамкорӣ фарқ мекунанд. Плюрализми сиёсӣ, ҳамчун категорияи сиёсатшиносӣ, бо мафҳумҳои дигар алоқамандӣ дошта, моҳияту муҳтавои онро ғайбӣ гардонидани онро ба мазмуну мундариҷаи нав такмил мекунад.

Моҳияти плюрализми сиёсӣ ба воситаи чунин категорияҳои сиёсатшиносӣ, аз қабилҳои озодии сиёсӣ ва альтернативаи сиёсӣ бармало мегардад. Имкон ҳаст, категорияҳои ба плюрализми сиёсӣ алоқамандро дар

асоси ошкор намудани ҷанбаҳои мухталифи плюрализми сиёсӣ гурӯҳбандӣ намуд. Пас чунин гурӯҳҳо аз қабилӣ нишондиҳандаҳои фарҳангии гуногунандешӣ: манфиат, идеология, таҳаммулпазирӣ; нишондиҳандаҳои институтсионалӣ: гурӯҳ, ҳизб, низоми ҳизбӣ; нишондиҳандаҳои равандӣ: низоъ, рақобат, муколама, шарикӣ ҷудо карда мешаванд.

Категорияи «плюрализми сиёсӣ» хели вижаи тартиботро дар низоми иҷтимоӣ-сиёсӣ тариқи низоми муташаққили фарқиятҳо ифода менамояд, ки дар рақобат, консенсус, идоракунии, ҳамоҳангсозӣ ва коммуникатсияи ҷомеа бо ниҳодҳои низоми сиёсӣ асос ёфтаанд. Чунин мешуморем, ки сатҳи пасти рушди асосҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқии плюрализми сиёсӣ метавонад самтҳои ғайриҳамгироӣ, ба монанди популизм ва нигилизм, дуршавӣ аз воқеияти сиёсиро ба миён орад.

Гуногунандешии сиёсӣ таъсири манфӣ низ дошта метавонад, аммо дар сурати иҷрои дурусти мавридҳои зерин таъсири он камтар хоҳад шуд, аз қабилӣ маълумоти сиёсӣ, тарбияи сиёсӣ, тарбияи эҳтироми ҳуқуқи инсон, қонунҳо, ки ҳимояи онҳоро таъмин менамоянд, ташаккули масъулиятнокӣ, ташаккули фарҳанги шаҳрвандӣ, ташаккули ташаббус, ҷаҳоннокии шаҳрвандӣ, иштироки бошууруна дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, дастрасӣ ва дарки механизмҳои шаҳрвандии ифода ва ҳимояи манфиатҳо, дастрасӣ ба иттилоот.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки плюрализми сиёсӣ гуногунандешии сиёсиро ифода менамояд, ба ҳар як нерӯи сиёсӣ имконият медиҳад, ки ақида, мавқеъ ва ғояҳои худро пешбарӣ намуда, баҳри амалӣ гардидани онҳо мубориза барад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ, ташаккули воқеияти нави иҷтимоӣ оғоз гардид, ки дарки ҳувияти миллӣ, ба роҳ мондани муносибатҳои сиёсӣ дар асоси манфиатҳои миллӣ, ташаккул ва таҳкими унсурҳои асосии сохтори демократӣ талаб менамуд. Маҳз дар шароити рушди демократии ҷомеа тамоми заминаҳои зарурии ташаккул ва инкишофи плюрализми сиёсӣ дар ҷомеаи тоҷик пайдо гардид.

Ташаккул ва рушди плюрализми сиёсӣ дар ҷомеаи тоҷик мутобиқи вазъияти ҷамъиятӣ-сиёсии кишвар дар фазои пасошӯравӣ амалӣ гардидааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки раванди ташаккули гуногунандешӣ дар ҷомеаи тоҷик пас аз бароҳмонии раванди «бозсозӣ» дар давлати Шӯравӣ оғоз гардидааст. Қайд намудан зарур аст, ки дар ин марҳила нисбат ба рушди минбаъдаи ҷумҳурӣ ақида ва мавқеъҳои мухталиф ҷой доштанд, ки дар ҷаъолияти созмону ташкилотҳои мухталифи ҷамъиятӣ ифода мегардиданд.

Дар давраи Шӯравӣ яқиндагӣ вучуд дошт ва пешбариву пешниҳоди ақидаҳои дигар рад карда мешуданд. Пас аз оғози сиёсати бозсозӣ плюрализми сиёсӣ, ки шуури ҷамъиятиро фаро гирифта буд, нишондиҳандаи асосии ҳаёти ҷамъиятии ҷумҳурӣ гардид. Қайд намудан зарур аст, ки шаклҳои рушди плюрализми сиёсӣ ба шароити иҷтимоӣ-сиёсии ҳар як кишвар вобаста буда, дорои хусусиятҳои бевоситаи худ мебошанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ плюрализми сиёсӣ шакли махсусро касб намуда буд. Гуногунфигурӣ ва мавҷудияти мавқеъҳои гуногун дар ҷомеаи тоҷик дар асоси сабабҳои субъективӣ ва объективӣ иқтисодӣ, сиёсӣ, динӣ ва фарҳангӣ ба сиёсигардӣ, иртиҷоигардонӣ ва таназзули ҷомеа оварда расонид, ки боиси ҷанги шаҳрвандӣ дар кишвар гардид. Метавон қайд намуд, ки гуногунии сиёсӣ дар кишвар боиси ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо гардидани мардум гардид, зеро ҳар як ақида ва мавқеъ роҳи минбаъдаи рушди ҷумҳуриро пешниҳод намуда, мавқеи тарафи дигарро нодуруст ва ғайрисамаранок меҳисобид. Чунин мешуморем, ки дар кишвар плюрализми сиёсӣ пайдо гардид, лекин ба таври умумӣ, сатҳи шуури сиёсӣ ва фарҳанги сиёсии мардум дар сатҳи паст қарор дошт. Аз ҳамин хотир, дар кишвар ҳанӯз фарҳанги ризоият ва якдигарфҳмӣ қарор надошт. Дар ин самт метавон қайд намуд, ки плюрализми сиёсӣ дар ҷомеаи тоҷик ба зиддияту муҳолифатҳо ва низои ошкоро оварда расонид.

Ҳамин тариқ, дар марҳилаи аввали соҳибистиклолӣ ташаккули плюрализми сиёсӣ дар ҷомеаи тоҷик аз доираи сарҳадоти ҳуқуқӣ ва маънавӣ берун гардида, ба ҷанги шаҳрвандӣ мубаддал гардид. Мутобиқан, ҳаёти

чамбиятӣ-сиёсӣ дар ҷумҳурӣ, ки дар шароити гуногунандешӣ ва гуногунмавқеӣ инкишоф меёфт, дар натиҷаи шиддат гирифтани муҳолифатҳо хусусияти дукутбиро касб намуд, ки дар бархурди ду идеология коммунистӣ ва демокративу исломӣ ифода мегардид.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки намоёндагони ин ду идеология дар асоси муқаррароти идеологии худ нисбат ба таҳкими ваколатҳои ҳокимият баҳсу мунозира менамуданд. Чунин рушди плюрализм, ки дар неруи мочароӣ асос ёфта буд, ба амалинамоии ғояи демократияи плюралистӣ ҳалал расонида, дар ниҳоят ба корношоҷаи тамоми ҳокимият оварда расонид.

Қайд намудан зарур аст, ки гуногунандешӣ дар ҷомеаи тоҷик, ки ягонагии гуногуниро рад менамуд, дар самти ташаккули бисёрхизбӣ дар марҳилаи аввали соҳибистиклолӣ монеа эҷод намуд. Мутобиқан, метавон қайд намуд, ки ҷумҳурӣ ба соҳибистиклолӣ бо плюрализм ворид шуд, ки на хусусияти созанда, балки дорои хусусияти харобиовар бо истиклолияти давлатӣ дошт.

Дар чунин шароити вазнини бухрони сиёсӣ роҳи асосӣ - барқарор намудани соҳти конституционӣ ба ҳисоб мерафт. Дар ин самт Иҷлосияи таърихии XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши бузург бозид, ки барномаи раҳои аз бухрони сиёсӣ ва барқарор намудани соҳти конституциониро пешниҳод намуд. Маҳз иҷлосияи мазкур хусусияти низоми ҷомеа, симо ва мавқеи кишварро муайян намуд, ки дар доираи он марҳилаи нав ташаккул ва инкишофи плюрализми сиёсӣ дар ҷомеаи тоҷик оғоз гардид.

Қайд кардан ба мавриди аст, ки манъ намудани фаъолияти як қатор хизбҳои сиёсӣ (Ҳизби демократии Тоҷикистон ва Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон) маънои рад намудани плюрализми сиёсиро надошт. Дар чунин ҳолат кӯшиш карда мешуд, ки ба инкишофи плюрализм хусусияти тамаддунӣ бахшида шавад. Бо ин васила, имконияти рушди минбаъдаи тамаддунии плюрализми сиёсӣ таъмин карда мешуд. Ҳизбҳои номбурда ба ҷойи ҳамбастагӣ бо мардум вазъи ҷомеаро рӯз то рӯз муташаниҷ мегардониданд.

Ҳамин тариқ, бо барқарор намудани соҳти конституционӣ имконият пайдо гардид, ки роҳиrosoиштаи рушди кишвар таъмин карда шавад. Дар рушди минбаъдаи плюрализми сиёсӣ нақши қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (6 ноябри соли 1994) хеле бузург аст, ки дар он ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, аз он ҷумла ҳуқуқ ба озодии суҳан эълон гардид. «Ҳамин тариқ, ғояи плюрализми сиёсӣ дар моддаи 8 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардидааст, ки самти рушди плюрализми сиёсиро муайян намуда, раванди ташаккули низоми бисёрхизбиро ба танзим даровардааст» [74, С. 216].

Дар моддаи 28 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи шаҳрвандон ба бунёди ҳизбҳои сиёсӣ муқаррар гардидааст, ки ба пуррагӣ ба моҳияти ҷомеаи плюралистӣ мувофиқ аст. Чунин муқаррарот муносибати тоқатпазириро ба ақидаи дигар, ба нуқтаи назар ва мавқеи дигари сиёсӣ пешниҳод менамояд.

Ҳамин тариқ, хусусияти рушди плюрализми сиёсӣ дар марҳилаи баъдинизой дар он зоҳир мегардад, ки дар ғояи ризоияти миллӣ, ки ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ворид гардидааст, асос ёфтааст. Бадастории ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ҳамон манфиати миллӣ ба ҳисоб меравад, ки аз тарафи нерӯҳои сиёсии дорои ақида ва ғояҳои мухталиф дар асоси дарки аҳаммияти он барои нигоҳ доштани миллат ва ҳувияти он ба даст оварда шудааст.

Созишномаи умумии истиқрори сулҳ асоси муқаррароти ҷомеаи тоҷик ба ризоият дар ҳаёти сиёсӣ ба ҳисоб рафта, тамоми шаҳрвандонро новобаста аз мансубият ба ин ё он ҳизби сиёсӣ, созмон ё иттиҳодияи ҷамъиятӣ даъват менамояд, ки манфиати тамоми ҷомеаро аз дигар манфиатҳо боло гузоранд.

Хусусияти марҳилаи муосири таҳаввулоти плюрализми сиёсӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар ҳаёти сиёсӣ ҷойгиршавии муайяни нерӯҳои сиёсӣ ба миён омад. Дар фазои сиёсии кишвар 7 ҳизби сиёсӣ ва миқдори зиёди иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ амал менамоянд, ки таҷассуми гуногунандешӣ дар ҷомеаи тоҷик ба ҳисоб меравад. Ин ниҳодҳо манфиат ва талаботҳои

кишрҳои гуногуни аҳолиро ифода намуда, дар раванди қабули қарорҳои сиёсӣ онҳоро намояндагӣ менамоянд.

Дар чунин ҳолат ҳизбҳо ва ҳаракату иттиҳодияҳои сиёсӣ мавқеи иртиҷоиро надошта, ғоя ва муқаррароти барномавии худро дар доираи фазои ҳуқуқӣ пешбарӣ менамоянд ва муқаррароти қонунгузорию ҷорӣ кишварро ба роҳбарӣ гирифтаанд. Ин имконият медиҳад, ки дар ҳолати мавҷудияти гуногунандешӣ ягонагӣ ва ризоият дар ҷомеа нигоҳ дошта шавад.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлил ва баррасии моҳият ва хусусиятҳои ташаккул ва инкишофи плюрализми сиёсӣ метавон чунин хулосабарорӣ намуд:

-принсипҳои асосии плюрализми сиёсӣ озодии баён, ҳуқуқ ба гирдиҳамой ва ташкили иттиҳодияҳо, ё ки гуногунии манофеи гурӯҳҳои мухталиф зоҳир мегардад;

-гуногунии сиёсӣ низоми муносибатҳои ҷамъиятиро инъикос мекунад, ки ба ҳуқуқ ва озодиҳои шахси алоҳида дар изҳори эътиқоди сиёсии худ, инчунин гурӯҳҳои бузурги иҷтимоӣ сиёсӣ, ки дар асоси рақобати сиёсӣ, мувозинати манфиатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва идеологӣ бо риояи баробарии иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ амал меkunанд, асос ёфтааст;

-барои мардум бунёди созмон ё гурӯҳи алоҳида хос аст, ки фаъолияти он ба ифодаи талаботҳо, дастгирӣ ё баръакс ба эътироз бар зидди шароити мавҷудаи ҳаёти иҷтимоӣ равона карда шудааст;

-ташаккул ва инкишофи плюрализми сиёсӣ дар ҷомеа мутобиқи вазъияти ҷамъиятӣ-сиёсии кишвар дар фазои пасошӯравӣ амалӣ гардидааст;

-гуногунфигурӣ ва мавҷудияти мавқеҳои гуногун дар ҷомеаи тоҷик дар асоси сабабҳои субъективӣ ва объективӣ иқтисодӣ, сиёсӣ, динӣ ва фарҳангӣ ба сиёсигардӣ, иртиҷоигардӣ ва таназзули ҷомеа оварда расонид, ки боиси ҷанги шаҳрвандӣ дар кишвар гардид;

-хусусияти рушди плюрализми сиёсӣ дар марҳилаи баъдимочароӣ дар он зоҳир мегардад, ки ғояи ризоияти миллӣ, ки ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа нуфуз пайдо карда, асос ёфтааст;

-хусусияти марҳилаи муосири таҳаввулоти плюрализми сиёсӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар ҳаёти сиёсӣ ҷойгиршавии муайяни неруҳои сиёсӣ ба миён омад.

Ба зами ин, хусусият ва рушди плюрализми сиёсӣ боз бисёр масъалаҳоеро дар бар мегирад, ки дар боби дуюми диссертатсия «Ташаккул ва инкишофи институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» баррасӣ мегарданд.

БОБИ 2. ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ИНСТИТУТҲОИ ЧОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Хусусиятҳои ташаккул ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар равандҳои сиёсии Тоҷикистон

Ниҳодҳои давлатӣ дар ҷомеаи демократӣ тавассути ниҳодҳои марбута бо ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳамкорӣ қарор доранд ва шартҳои аслии ҷомеаи демократӣ низ ин ҳамкориҳои мутавозини ниҳодҳои давлатӣ бо ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад. Ҷомеаи шаҳрвандӣ маҷмуи ниҳодҳо, ташкилотҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ аст, ки дар доираи қонун фаъолият намуда, манфиатҳо ва ҳуқуқҳои шаҳрвандонро ҳимоя мекунанд. Дар шароити муосир, ҷомеаи шаҳрвандӣ воситаи муҳимми таъмини гуногунандешӣ, иштироки фаъолонаи мардум дар ҳаёти сиёсӣ ва рушди устувори иҷтимоӣ маҳсуб меёбад.

Бори аввал ба таҳқиқи масъалаи ҷомеаи шаҳрвандӣ Афлотун машғул гардида, дар баробари «давлати сиёсӣ», инчунин, мавҷудияти «ҷомеаи шаҳрвандӣ»-ро низ нишон додааст. Ба ақидаи ӯ, ҷомеаи шаҳрвандӣ барои қонеъ сохтани талаботи шаҳрвандон хизмат мерасонад. Дар баробари Афлотун инчунин Арасту давлат ва ҷомеаи шаҳрвандиро аз ҳам фарқ менамуд. Чуноне, ки дар боло қайд карда будем оид ба ин масъала, Н.Макиавелли, Томас Гоббс, Чон Локк, Жан Жак Руссо, Шарл Луи Монтеске ва боз чанд нафари дигар фикру андешаҳои ҷолиб пешниҳод кардаанд. Масалан ба ақидаи Монтеске, давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳамдигар монанд нестанд, аммо бе якдигар вуҷуд дошта наметавонанд.

Гузашта аз ин, ҳарчанд асосгузори марксизм-ленинизм диктатураи пролетариатро ба ҷомеаи шаҳрвандӣ монанд накарда бошанд ва давлати ҳуқуқиро ба давлати сотсиалистӣ ҳамшабеҳ дониста бошанд ҳам, онҳо оид ба паҳлуҳои гуногуни масъалаи ҷомеаи шаҳрвандӣ иброи андеша намуда буданд. Аммо чунин андешаронӣ дар доираи таҳлили ҷомеаҳои буржуазӣ сурат гирифтааст. Ҷомеаи

шаҳрвандӣ дар таҳлилҳои марксистӣ аз таълимоти Карл Маркс сарчашма мегирад. Ба ақидаи ӯ, ҷомеаи шаҳрвандӣ асосест, ки фаъолияти ҳаётии инсонро дар ҷомеа ташкил медиҳад ва он «сарчашма ва сахнаи воқеии таърих» аст [22, С. 35]. Дар маҷмӯъ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ин низоми институтҳои ҷамъиятии ғайридавлатӣ ва умумиятҳои одамонро дар бар мегирад, ки онҳо барои худташаккулдиҳии фардҳои алоҳида ва коллективҳои гуногун шароити муосид фароҳам оварда, ба воситаи ин шароитҳо талабот ва манфиатҳои худро ифода менамоянд ва маҷмӯи муносибатҳои ғайрисиёсиро дар ҷомеа ташаккул медиҳанд. Ҷомеаи шаҳрвандӣ моҳиятан аз давлат вобаста нест, вале бо давлат алоқамандии зич дорад. Кафолати ҳуқуқии давлат ба таври воқеӣ амалӣ гардидани фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро таъмин менамоянд.

Сохтори ҷомеаи шаҳрвандиро як қатор муҳаққиқон аз рӯйи соҳаҳои амалишавии он муайян намудаанд. Аз ин рӯ, чунин соҳаҳо аз ҷониби онҳо ҳамчун сохтори таркибии ҷомеаи шаҳрвандӣ муаррифӣ гардидааст:

1. Соҳаи иқтисодиёт–муассисаҳои ғайридавлатӣ, кооперативҳо, коллективҳои иҷоравӣ, ҷамъияти сахҳомӣ, иттиҳодияи кооперативҳо ва шаҳрвандони ихтиёрӣ, ки дар соҳаи хоҷагидорӣ фаъолият менамоянд ва бо ташаббуси худ онҳо ташаккул дода шудааст;

2. Соҳаи иҷтимоӣ-сиёсӣ–ҳаракат ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, мақомоти худидораи ҷамъиятӣ дар маҳалли зист ва ё дар коллективҳои меҳнатӣ, механизмҳои ошкорнаомӣ, ташаккулдиҳӣ ва ифоданамоии афкори ҷамъиятӣ, ҳалли низоъҳои иҷтимоӣ, васоити ахбори оммаи ғайридавлатӣ, оила, фондҳои хайриявӣ, иттифокҳои эҷодӣ, ҷамъиятҳои варзишӣ, иттиҳодияҳои динии шаҳрвандон, ҷамъияти илмӣ;

3. Соҳаи маънавиёт–озодии вичдон, суҳан ва афкор, имконияти воқеӣ барои ба таври расмӣ изҳор намудани ақидаи ҳеш, мустақилият ва вобаста набудани ҷамъиятҳои мухталифи ғайридавлатӣ аз сохторҳои давлатӣ ва сиёсӣ [76, С. 124].

Яке аз хусусиятҳои муҳим ва фарқкунандаи сохторҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ аз сохторҳои давлатӣ аз он иборат аст, ки онҳо барои ба даст овардани ҳокимият мубориза намебаранд ва ҳатто кӯшиш ҳам наменамоянд. Аз ин хотир, ҳамаи сохторҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ хусусияти сиёсӣ надоранд. Ташкилотҳои сиёсӣ дар ҷаҳорҷӯбаи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар шакли ҳуқуқи интихобӣ баромад менамоянд.

Муносибатҳои мутақобилаи ҷомеаи шаҳрвандӣ бо давлат ба воситаи вазифаҳои он муайян мешаванд, ва аз чунин самтҳои фаъолият иборатанд:

1. Рушди асосҳои демократии ҳаёти сиёсӣ ва ҳаёти ҷамъиятии ҷомеа;
2. Ба воситаи ҳалли масъалаҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ маҳдуд намудани доираи фаъолияти давлат;
3. Таъмини амалишавии ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрванд, коркарди кафолатҳо ва бар зидди арзишҳои режими тоталитарӣ қарор додани онҳо;
4. Марҳала ба марҳала таъмин намудани рушду инкишофи ҷомеаи мутамаддин;
5. Ҳалли муҳолифатҳои иҷтимоӣ дар асоси ризоят ва созиш;
6. Худмуайянкунии инсон дар доираи ҷаҳонбинӣ ва манфиатҳои маънавии худ;
7. Ҳифзи ҳуқуқҳои умумиҷаҳонии шаҳрвандон аз ҷониби мақомоти судӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ. [82, С. 180].

Бояд таъakkур дод, ки пажуҳишгарон дар омӯзиш ва таҳлили паҳлуҳои гуногуни падидаи мазкур истифодаи муносибатҳои илмӣ зеринро мувофиқи мақсад доништаанд: **форматсионӣ, тамаддунӣ ва институтсионалӣ.**

Истифодаи муносибати ниҳодӣ (институтсионалӣ) имкон медиҳад, ки ниҳодҳои зеринро ба сохтори ҷомеаи шаҳрвандӣ дохил намоем: оила, созмонҳои ҷамъиятӣ, кооператсияҳо, ҷамъиятҳои гуногун, иттифокҳои касаба, созмонҳои гуногун, иттиҳодияҳои динӣ, варзишӣ, эҷодӣ ва

монанди инҳо. Мақомоти давлатӣ ва мақомоти дорои хислати сиёсӣ ба сохтори ҷомеаи шаҳрвандӣ дохил намешаванд.

Истифодаи муносибати сохторию функционалӣ имкон медиҳад, ки моҳияти ҷомеаи шаҳрвандӣ дар мазмуни васеъ ва дар мазмуни маҳдуд муайян шавад. Дар мазмуни васеъ ҷомеаи шаҳрвандӣ соҳаи муносибат ва ғайридавлатию дар бар мегирад, ки дар он таъсири давлат ва мақомоти давлатӣ ҳеҷ ба назар намерасад. Дар мазмуни маҳдуд ҷомеаи шаҳрвандӣ ин маҷмӯи муносибатҳои ғайридавлатӣ ва маҷмӯи сохторҳои ғайридавлатии ихтиёрист, ки дар ҳамаи соҳаҳои ғайридавлати инсонӣ ба назар мерасад.

Субъекти марказии ҷомеаи шаҳрвандӣ инсон мустақил ба шумор меравад. Ифода ва ҳимояи манфиатҳои гурӯҳӣ ва фардӣ одамон яке аз вазифаҳои марказии ҷомеаи шаҳрвандиро ташкил медиҳад. Аммо ҳаёт, озодӣ, баробарӣ, ҳуқуқ ба моликияти хусусӣ (шаклҳои гуногуни моликият) ва озодона дар амал татбиқ намудани иродаи шаҳрванд арзишҳои марказии ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошанд. Таҳлили муносибатҳои институтсионалӣ ва сохторию функционалӣ дар раванди омӯзиши масъалаи ҷомеаи шаҳрвандӣ имкон медиҳад, ки таърифи ҷомеаи шаҳрвандиро ба таври зайл муаррифӣ намоем: ҷомеаи шаҳрвандӣ ин маҷмӯи иттиҳодияҳои мухталиф, ташкилотҳои ҷамъиятии гуногун ва яке аз шаклҳои умумияти одамон мебошад, ки ҳаёти моддию маънавии шаҳрвандонро таъмин намуда, дар ҳимояи манфиат ва қонеъсозии талаботи онҳо нақши арзанда мегузорад [51, С. 8].

Ба ғайр аз муносибати институтсионалӣ, инчунин дар омӯзиши ҷомеаи шаҳрвандӣ муносибатҳои форматсионӣ, тамаддунӣ ва ҳам сохторию функционалӣ мувофиқ аст.

Бояд гуфт, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамроҳи давлат ва синфҳои ҷамъиятӣ ба вуҷуд омада, шакл, навъ ва моделҳои гуногунро дар худ ташаккул медиҳад.

Бояд гуфт, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ пеш аз давлат ба вуҷуд омадааст. Иҷтимоъ асоси ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ асоси давлатро

ташкил намудааст. Ҷомеаи шаҳрвандӣ ба воситаи афкори ҷамъиятӣ ва ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ба давлат таъсиргузори намуда, давлат ба воситаи меъёрҳои сиёсӣ ва маъмурии ҳуқуқии расмӣ худ ба ҷомеаи шаҳрвандӣ таъсир мерасонад.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷомеаи худтанзимкунанда ва худтанзимшавандаи ғайрисиёсӣ буда, давлат ҷомеаи сиёсии бошууруна танзимшавандаест, ки фаъолияти амалаш пешакӣ ба нақша гирифта мешаванд.

Дар ҷомеаи шаҳрвандӣ манфиат ва арзишҳо ба таври кушоду равшан ифода меёбанд, аммо давлат фаъолияти худро бо сирри давлатӣ алоқаманд менамояд.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ ба афкори ҷамъиятӣ така намуда, кӯшиши иштирок дар фаъолияти қонунгузори менамояд ва бо ин роҳ нисбат ба давлат таъсири худро амалӣ мегардонад.

Вазифаи иҷтимоии ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳимояи ҳаёти шахсии инсон ва шаҳрвандро ифода менамояд, зеро дар аксар маврид ҳаёти шахсии инсонҳо ва шаҳрвандон дар зери таъсири сохторҳои сиёсӣ ва низомҳои мухталифи давлатӣ қарор дода мешавад. Чунин вазифа дар раванди сохт ва ташаккули механизми худидораи ҷамъиятӣ ифода меёбад. Аз ин нуқтаи назар, ҷомеаи шаҳрвандӣ иттиҳодияи шаҳрвандон ва фаъолияти онҳоро аз мудохилаи ғайриқонунии ҳокимияти давлатӣ ҳифз менамояд. Ғайр аз ин, ҷомеаи шаҳрвандӣ имкон медиҳад, ки маърақаҳои интихоботӣ, референдумҳо, роҳпаймоиҳо, афкори ҷамъиятӣ, васоити ахбори оммаи мустақил ба таври ратсионалӣ истифода бурда шаванд. Ба зами ин, ҷомеаи шаҳрвандӣ вазифаҳои мухталиф дорад: коммуникатсионӣ, устуворнамоӣ ва сиёсӣ. Ғайр аз ин, ҷомеаи шаҳрвандии ташаккулёфта соҳаҳои манфиати шахсӣ, меҳнати шахсӣ ва ҳуқуқи шахсиро аз зери назорати қатъӣ раҳо мебахшад.

Яке аз фарқҳои асосии ҷомеаи шаҳрвандӣ аз давлат дар он ифода меёбад, ки дар ҷомеаи шаҳрвандӣ алоқаҳои горизонталӣ ва дар давлат алоқаҳои вертикалӣ дида мешавад.

Дар шароити режими демократӣ давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун субъектҳои баробарҳуқуқи ҳаёти ҷамъиятӣ баромад менамоянд.

Бояд гуфт, ки ташаккули раванди ҷаҳонишавӣ низ ба ҷомеаи шаҳрванди таъсири худро мерасонад. Хусусан тағйир ёфтани муносибатҳои ҷамъиятӣ ба даст овардани озодии сиёсӣ, соҳибистиколӣ таъсири мансабҳои нав, пулдор шудан ҳам дар бӯзе кишварҳо ба яккатозӣ бурда мерасонад, ки дигар ҷомеаи шаҳрвандиро як ҷузъи ноқис ба ҳисоб мегиранд. Ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ҷаҳонишавӣ аз як қатор омилҳои асосӣ вобаста мебошад, ки онҳоро ба таври зайл нишон додан мумкин аст:

1. Омилҳои иқтисодӣ – мутамарказ гардидани сармояи ҷаҳонӣ дар давлатҳои алоҳида, ба роҳ мондани фаъолияти иқтисодӣ берун аз қаламрави миллӣ, ташаккули фазои ягонаи иқтисодӣ, ташаккули бозорҳои ҷаҳонӣ ва ғайра.

2. Омилҳои сиёсӣ – заиф гардидани устувории марзҳои давлатӣ, ба осонӣ тағйири макон намудани шаҳрвандон, бе мушкилӣ интиқол ёфтани молу маҳсулот, сармоя ва хизматрасониҳо.

3. Омилҳои истеҳсолию техникӣ – афзоиш ёфтани ҳаҷм ва миқёси истеҳсолот, дар сатҳи байналмилалӣ амалӣ гардидани он, ба вучуд омадани воситаҳои нақлиёт ва алоқаи босифат, ки барои сари вақт паҳн намудани молу маҳсулот ва хизматрасониҳо шароити хуб фароҳам меоваранд. Дар ин миён омилҳои илмию истеҳсолӣ бо омилҳои илмию технологӣ омезиш ёфта, истифодаи техника ва технологияҳои пешрафтаи истеҳсолиро таъмин менамояд, ки дар натиҷа ҳаҷми маҳсулот ва даромади молию пулӣ ба маротиб афзун мегардад.

4. Омили иттилоотӣ – ба тағйири ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардидани воситаҳои муошират ва усулҳои мубодилаи иттилооти иқтисодию сиёсӣ, ки дар самти қабули қарорҳои ғаврӣ ва ҳалли масъалаҳои истеҳсолӣ, илмию техникӣ ва тиҷоратӣ заминаи мусоид фароҳам меоварад.

Бори аввал ба масъалаи рушди ҷомеаи иттилоотӣ олимони Ҷопон таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Мафҳуми мазкур охири солҳои 60-ум ва

ибтидои солҳои 70-уми қарни гузашта аз ҷониби онҳо истифода гардидааст. Ба андешаи онҳо, ҷомеаи иттилоотӣ ҷомеаест, ки дар он ҳаҷми зиёди иттилооти босифат мавҷуд буда, инчунин, воситаҳои паҳн намудан ва дастраси мардум гардонидани онҳо низ вучуд дорад.

5. Омили иҷтимоӣ – паст гардидани нақши алоқаҳои иҷтимоии пештар мавҷуд буда, камаҳамият гардидани урфу одатҳо ва аз байн рафтани маҳдудиятҳои иҷтимоӣ сабаби ба вучуд омадани муҳочирати байналмилалӣ мегардад. Омилҳои иҷтимоӣ, инчунин, боиси он мегарданд, ки одамон аз лиҳози маънавӣ, ҳудудӣ ва иҷтимоӣ ба фазои ҷаҳонӣ ворид шаванд.

6. Омили экологӣ аз ҷониби одамон дарк гардидани хавфу хатари проблемаҳои глобалӣ онҳоро муттаҳид месозад ва барои мутамарказ намудани манбаъҳо ва самаранок истифода бурдани онҳо мусоидат менамояд [84, С. 396].

Аммо фаромӯш набояд кард, ки мазмун ва моҳияти ҷомеаи шаҳрванди бо мавқеи назариявӣ ва идеологии муҳаққиқон алоқамандии зич дорад. Тавре ки мушоҳида мегардад, ҷомеаи шаҳрванди ҳолати раванди мураккаб ва ихтилофнок мебошад, зеро ханӯз ҳам дар баробари рушди ҳамгирӣ ва сохторҳои ғайридавлатӣ, дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ давлат мисли пештара ҳамчун субъекти марказӣ боқӣ мемонад.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ дар баъзе мавридҳо ба тамоюли фарогиранда шабоҳат дошта, дар баъзе аз мавридҳои дигар тамоюлоти рушди кулӣ ва рушди ҷузъиро дар муқобили якдигар қарор медиҳад.

Бинобар ин, дар шароити ҷаҳонишавӣ ҷомеаи шаҳрвандӣ раванди махсусро ба вучуд оварда, муносибатҳои тезутундиро дар худ нигоҳ медорад.

Дар баъзе аз мавридҳои дигар ҷомеаи шаҳрвандиро ба сифати қувваи бегонае ташреҳ мешавад, ки ба воситаи он арзишҳои фарҳангӣ, динӣ, миллӣ ва оилавӣ бе иҷзати давлат худсарона истифода бурда мешаванд. Бинобар ин, ба ақидаи баъзе сохибдавлатҳои

гайридемокративу гайридунявӣ фаъолияти ҷомеаи шаҳрванди хуб қабул карда намешавад. Албатта чунин муносибат хатост ва дар ҷомеаи демократӣ бояд ҷомеаи шаҳрванди мақому мартабаи худро дошта бошад.

Дар Тоҷикистон, раванди ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ ба таъсири омилҳои гуногун, аз ҷумла таърихӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ алоқаманд аст. Гарчанде дар самти таҳаввулоти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ як қатор дастовардҳо мушоҳида карда мешавад, лекин ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар бо мушкилот, ба монанди, норасоии маблағгузорӣ ва дигар муносибатҳои иҷтимоӣ рӯ ба рӯ мегардид. Ҳалли ин мушкилот ва таҳкими ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ барои таъмини принципҳои демократия, аз ҷумла плюрализми сиёсӣ, аҳаммияти хосса дорад. Омӯзиш ва таҳлили хусусиятҳои ташаккул ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар шароити Тоҷикистон ба ошкор намудани нақши ҷомеаи шаҳрвандӣ дар пешрафти тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти кишвар равона гардидааст.

Таҳлилу таҳқиқи адабиёти илмӣ ва дигар сарчашмаҳо нишон медиҳанд, ки ташаккул ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ чараёни мураккаб буда, ба омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, зеҳнӣ ва ҳачунин суннат ва анъанаҳои побарҷойи миллӣ робитаи ногузастанӣ дорад. Миллат ва қавмҳо дар тури таърих аз фарозу нишебӣ он убур намуда, барои пойдорӣ ва устувории ҳеш ва ҳифзи расму оин ва суннату анъанаҳои миллӣ заминаҳое эҷод мекунанд, ки яке аз онҳо ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад. Аз ин зӯрия ин масъала барои Тоҷикистон мисли тамоми кишвар ва миллатҳо хеле муҳим маҳсуб меёбад, чунки ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳайси яке аз аносири сиёсӣ дар шаклгирӣ ва созмонёбии ниҳодҳои демократӣ, ва таъмини устувории иҷтимоӣ нақши калидӣ дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои анъанаҳои бойи таърихӣ ва фарҳангӣ мебошад, раванди ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ дорои хусусиятҳо ва вигаҳои худ мебошад. Аз ин хотир, баррасии ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон бо таҳлили омилҳои мухталифи ин раванд муҳим ва саривақтӣ мегардад. Инчунин, дар ин самт

омӯзиши нақши давлат, созмонҳои ҷамъиятӣ ва ҷомеаи ҷаҳонӣ дар рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва мустаҳкам намудани ниҳодҳои демократӣ, ошкор намудани самтҳои асосӣ ва проблемаҳои ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон зарур мегардад.

Муайян намудани хусусиятҳо ва таҳдидҳои ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон имконият медиҳад, ки дурнамои рушди он ва коркарди стратегияи мустаҳкам намудани ниҳодҳои демократӣ ва ҳифзи ҳуқуқи инсон баҳогузорӣ карда мешавад. Ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон раванди мураккаб ва гуногунҷанба буда, ҷанбаҳои мухталифи ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии кишварро фарогир мегардад. Дар асоси таърихи бой ва ғании худ, гуногунии фарҳангӣ ва таҳдидҳои муосир Тоҷикистон ба рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун асоси рушди устувори демократия ва ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон сабъу кӯшиш менамояд.

Ташаккули ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омилҳои мухталиф вобаста буда, мавҷудият ва сатҳи таъсиррасонии онҳо самаранокии фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро муайян менамоянд. Дар ин самт метавон ба чунин омилҳо, ба монанди омилҳои дар боло қайдкарда шуда ишора намуд.

Низоми идоракунӣ ва қонунгузорӣ ҳамчун унсурҳои муҳимми омилҳои сиёсӣ дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ нақши калидӣ доранд. Рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар доираи низоми идоракунии марказонидашуда маҳдуд гардида, дар он монеаҳои мухталиф ба вучуд меоянд.

Дар давраи Шуравӣ ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун натиҷаи беҳтаргардии шароити иқтисодӣ ва дастрасии васеи аҳоли ба таҳсил рушд менамуд. Созмонҳои ҷамъиятии давраи Шуравӣ бомуваффақият шаҳрвандонро сафарбар намуда, фаъолнокии ихтиёрии ҷамъиятиро баланд менамуданд. Чунин созмонҳои ҷавонон, ба монанди комсомол ва пионер, огоҳии

чамъиятиро оид ба масъалаҳои иҷтимоӣ ва ҷалби ҷамъиятии ҷавонон баланд менамуданд. Дар ин бора Н. Ю. Беляева менависад:

«Солҳои 90-ум дар Иттиҳоди Шуравӣ панҷ навъи сохторҳои ҷамъиятӣ амал менамуд, ки зери назорати низоми бюрократии давлат қарор доштанд:

-комсомол, ки ба пешниҳод ва намояндагии манфиати тамоми ҷавонон ҳуқуқ дошт;

- иттифокҳои касаба, ки мувофиқи соҳаҳои хоҷагидорӣ халқӣ ташкил карда мешуд;

-кооператсияҳо, аз он ҷумла хоҷагиҳои коллективӣ (колхоз), ки мувофиқи институтсия ба сифати иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ баррасӣ карда мешуданд;

-иттифокҳои эҷодӣ, ки нисбат ба масъалаҳои манзил, рухсатӣ ва нафақа имтиёзҳои муайян доштанд;

-иттиҳодияҳои ихтиёрӣ, ки бевосита аз тарафи ҳизб маблағгузорӣ мешуданд; иттиҳодияҳои ихтиёрӣ дар қишрҳои мухталифи аҳоли» [46, С. 76].

Дар як ҳолат бунёдҳои муҳимми ҷамъиятӣ амал менамуданд, ки моҳиятан созмони ҷамъиятӣ ба ҳисоб намерафтанд. Онҳоро дар ҷомеаи сотсиалистӣ ба шакл ном мебуданд, яъне онҳоро унсури худидоракунии халқ ном мебуданд ва аз диди он замон мардум ба таври ихтиёрӣ дар зери он чатрҳо муттаҳид мешуданд. Ин ниҳодҳо дар замони ҳеш дар масири ҷомеаи сотсиалистӣ ва таҳкиму побарҷойии он сохтор нақши назаррасеро иҷро мекарданд. Дар чунин ҳолат дар бораи комитетҳои гуногун, комитети волидайн, шуроҳои замон, шуроҳо дар назди муассисаҳои тиббӣ ва фарҳангӣ-маърифатӣ, дружинаҳои ихтиёрии халқӣ оид ба ҳимояи тартиботи ҷамъиятӣ суҳан меравад.

Агар ин андешаро идома дода, ки дар бораи он иттиҳодияҳо суҳан гӯем, ҳаминро қайд кардан мумкин аст, дар он иттиҳодияҳо ва созмонҳо ибтикор ва ташаббус камтар ба назар мерасид ва ин иттиҳодияҳо аксаран аз сӯйи идораҳои дахлдори давлатӣ созмон дода мешуд ва ин ҷо то андозае нақши идеологӣ хеле баланд ба назар мерасид. Ин ба он маъност, ки тамоми

иттиҳодияҳо ва фаъолияти онҳо аз диди идеологияи ҳукмрон баррасӣ мешуданд ва метавон гуфт, ки то андозае маҳдудиятҳо низ дар кори онҳо ба назар мерасид. Муҳаққиқ Муродова Г. қайд менамояд, ки; «Чунин иттиҳодияҳо муҳиммияти худро бо ҳалли масъалаҳои нисбатан танқидӣ, ки бештар ба ҷомеа таъсир мерасониданд, муайян менамуданд. Онҳо аз тарафи ҳаракатҳои сиёсӣ, гурӯҳҳои динӣ ва этникӣ пешниҳод гардида, баъдтар гуногунии созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандиро дар Тоҷикистон таъмин намуданд. Аъзоёни чунин созмонҳои ҷамъиятӣ, асосан зиёиён ба ҳисоб мерафтанд, ки оид ба масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар ақидаҳои худро пешниҳод менамуданд» [76, С. 113].

Дар ин давра дар давлати шӯравӣ сиёсати «бозсозӣ» оғоз мегардад, ки ба тақмили ҷомеа ва бартараф намудани камбудииҳои ҷойдоштаи сотсиализм равона гардида буд. Лекин, барои амалинамоии сиёсати бозсозӣ консепсияи мушаххас ва дақиқи фаъолият таҳия нагардида буд. Сарфи назар аз ин, сиёсате, ки замони бозсозӣ аз тарафи Ҳизби коммунисти Иттиҳоди Шӯравӣ пеш гирифта шуда буд, зиндагии мардуми шуравиро дигаргун карда буд ва ин сиёсат боиси тағйироти дигари амиқтар дар кулли ҳаёти мардумон низ гашта буд. Аммо вақтҳои охир ба иллати тазоҳуроти биломоне аз сӯйи нерӯҳои иртиқойӣ ва мансабталаб кишвари абарқудрати Шӯравӣ пароканда гашт.

Ба андешаи муаллиф, маҳз сиёсати бозсозӣ ва ошкорбаёни заминаҳои ташаккул ва рушди ғоя ва нуқтаи назари мухталифи рушди минбаъдаи тамоми ҷомеа ва ҳаракату ҷараёнҳои мухталифи ҷамъиятӣ гардид. Ҳамин тариқ, заифгардии режим дар давлати шӯравӣ ба ҳаракати миллату халқиятҳо ба озодӣ, баробарӣ ва мустақилии оғоз бахшид. Вақте моддаи 6 Конститутсияи ИҶШС, ки дар он нақши пешбаранда ва ҳукмронии ҲКШ зикр карда шуда буд ҳазф карда шуд, дар ҷомеа билофосила дигаргуниҳои азим рӯйи кор омада, аҳзоби сиёсӣ ва ташкилотҳои иҷтимоӣ фаъл гардиданд. Профессор К. Шамсиддин қайд менамояд; «Ҳамин тариқ, дар асоси сиёсати бозсозӣ, соли 1989 миқдори иттиҳодияҳои динӣ дар

Тоҷикистон ба 43 адад баробар гардид, ки аз онҳо 26 ададашон иттиҳодияи мусулмонӣ ба ҳисоб мерафт»[40, С. 33]. Омили дигари ташаккул ва инкишофи ҳаракату созмонҳои ҷамъиятӣ, ба андешаи мо, «Қонун «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» ба ҳисоб меравад, ки моҳи майи соли 1990 қабул карда шуд»[100, С. 35]. Маҳз, ин қонун имконият дод, ки дар давлати шуравӣ дар муддати кӯтоҳ зиёда аз 50 ҳизбу ҳаракат ва ҷараёнҳои сиёсӣ ташаккул ёфтанд. Дар ин самт фаъолияти исломи сиёсӣ низ қувват мегирад.

Бар замми ин, дар охириҳои солҳои 80-ум ва аввалии солҳои 90-уми қарни XX як идда асноду мадорики муҳимме ба тасвиб расиданд, ки вобаста ба рушд ва тақомули ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат намуданд. Дар ин самт метавон Қонунҳо «Дар бораи забон», «Дар бораи суверенитети давлатии Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистӣ», «Дар бораи вичдон ва созмонҳои динӣ», «Дар бораи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро қайд намудан мумкин аст. Чунин мешуморем, ки ин ҳуҷҷатҳо, аз як тараф, ба сиёсигардии ҷомеаи тоҷик мусоидат намуданд, аз тарафи дигар, заминаҳои ҳуқуқии рушди арзишҳои демократӣ, махсусан, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсиро таъмин намуданд.

Ҳамин тариқ, «дар Тоҷикистон ҳаракатҳои сершумори маҳаллӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва созмонҳои сиёсӣ ташаккул ёфтанд, ки мақсадҳои гуногунро пайгирӣ менамуданд. Дар ин самт метавон ҳаракати маҳаллии «Растохез», клуби сиёсии «Рӯ ба рӯ», «Ваҳдат», «Дирафши Ковиён», «Тачдид», «Бохтар», «Самарқанд», «Куруши Кабир», «Сӯғдиён», «Пайванд» ва ғайраҳоро қайд намуд», онҳо дар маҷмӯъ гӯё ташаккул ва инкишофи созмон ва ҳаракатҳои сершумори сиёсӣ-ҷамъиятӣ натиҷаи талаботи вазъияти сиёсӣ дар кишвар ба ҳисоб рафта, падидаҳои ҷамъиятиро таҷассум менамуданд[88, С. 178].

Метавон гуфт, ки ин созмону ниҳодҳо нисбат ба масъалаҳои муҳталифи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар андешаронӣ ва мавқеъгирӣ менамуданд. Яъне, дар ин давра масъалаи амалӣ шудани плюрализми сиёсӣ аллакай дар ҷомеа паҳн гардида буд. Илова бар ин, ҳизбҳои нави сиёсӣ

ташаккул ёфтанд, ки нисбат ба масъалаҳои ҷойдошта мавқеи худро муайян намуданд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки миқдори зиёди ҳаракату созмонҳо, ки дар ин марҳила пайдо шуданд, нисбат ба ҳокимияти сиёсӣ мавқеи муҳолифро ишғол намуда, ақидаҳои худро оид ба ҳалли масъалаҳо ошкоро ибраз менамуданд. Як гурӯҳи ин созмону ташкилотҳо ғояҳо ва ақидаҳои демократиро тарафдорӣ менамуданд, иддае ба эҳёи арзишҳои исломӣ рӯй оварда буданд, қисми дигар руҳияи маҳалгарой ва миллатгарой доштанд. Ҳар яке аз ин гурӯҳи созмон ва ташкилотҳо ақида ва мавқеи худро ибраз намуда, ба ташаккули плюрализми сиёсӣ саҳм мегузоштанд. Лекин, бояд ибраз намуд, ки аксари ин созмону ташкилотҳо мустақил набуда, зери таъсири нерӯҳои хориҷӣ ва хоҷагони зарҳарид қарор доштанд.

Муҳаққиқ З. М. Алиев менависад: «Таҳлили омилҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ нишон медиҳад, ки бозсозии муносибатҳои ҷамъиятӣ ба таври ногузир вазифаҳои мураккаб ва бузургро пешниҳод менамояд, ва амалинамоии онҳо ба ислоҳоти низоми сиёсии ҷомеаи тоҷик вобаста аст. Ташаккул ва инкишофи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар охири солҳои 80-ум яке аз хусусиятҳои бозсозӣ ва ислоҳоти низоми сиёсии ҷомеа ба ҳисоб мерафт»[116, С. 16].

Бояд гуфт, ки ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандии ҷаҳолияти сиёсӣ дар Тоҷикистон дар се самт пайдо гардиданд:

- ҳамчун муҳолифи низомӣ ба режими ҳукмрон, ки дар як қатор иттиҳодияҳои динӣ таҷассум меёфт;

- созмону иттиҳодияҳое, ки мунтазам ба муҳолифи низомӣ ба режими қуҳна мубаддал мегардиданд ва дар раванди ташаккул ва муборизаи сиёсӣ ба якдигар низ муҳолифт доштанд;

- созмонҳои миллӣ қисми зиёди ақалиятҳо, ки кӯшиш менамуданд худ ва ҷомеаро аз радикализм эмин нигоҳ доранд.

«Як қисми созмонҳои зикргардида ба қайд гирифта нашудаанд, лекин баъдтар ҳамчун ҳизбҳои сиёсӣ ташаккул ёфтанд, қисми дигар ба ҷамъаҳои

миллӣ мубаддал гардидаанд»[67, С. 103]. Мавриди қайд аст, ки таъсиси ташкилотҳо ва созмонҳои ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон ба таври стихиявӣ амалӣ гардида, фаъолияти онҳо хусусияти сиёсӣ дошт. Албатта, ба сиёсат кашида шудани созмон ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ моҳияти ҷомеаи шаҳрвандиро то андозае маҳдуд менамуд. Метавон қайд намуд, ки нодуруст интиҳоб ва амалӣ намудани мақсад ва вазифаҳои иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ аз тарафи роҳбарон ба оғоз гардидани шиддатнокӣ дар муносибатҳои ҷамъиятӣ оварда расонид.

Оид ба иртиқои гардии субъектҳои сиёсат сухан ронда, қайд намудан зарур аст, ки на танҳо иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳаракатҳои сиёсӣ, балки неруҳои ҳукуматӣ ва муҳолифати байни онҳо ба раванди иртиқои гардии ҷомеа ва то ба ҷанги шаҳрвандӣ расидани он мусоидат намудаанд.

Соли 1989 дар алоқамандӣ бо баррасии Қонун «Дар бораи забони тоҷикӣ» гурӯҳи ташаббускори ҷавонони зиёии тоҷик бунёд гардид. Дар канори ин гурӯҳ ашхоси зиёии малакат ва равшанфикрон муттаҳид гардиданд. Оҳиста – оҳиста ин ҷунбиш васеътар ва бузургтар шуда ба ҳаракате бо номи «Растохез» табдил ёфт, аллакай аз номаш маълум, ки чи мақсад дорад.

Ҷунбиши «Растохез» аз ду ҷиноҳ иборат буд, яке аз самтҳои онро зиёиён ва равшанфикрону донишмандон, шахсиятҳои маъруфи мамлакат ташкил медоданд. Ба ин тарз шакл гирифтани ин созмон боиси он шуд, ки аъзоёни ин ташкило дар суҳанронҳои хеш бештар масоили сиёсиро матраҳ мекарданд.

Онҳо ҷиддӣ будани вазъияро дарк намуда, эҳёи миллиро ҳамчун воситаи идеологии ҷалби аҳоли ба ислоҳоти ҷомеа даъват менамуданд. Қайд намудан зарур аст, ки маҳз ин қисм аҳолиро ба иштирок ва фаъолнокӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ водор намуд. Намондгони ин қисми ҳаракат ақида ва мавқеи худро нисбат ба ҳаёти ҷомеа, роҳҳо ва воситаҳои беҳтар намудани вазъияти ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ нашр менамуданд. «Ба гурӯҳи дуюм намоёндагони доираҳои тижоратӣ, донишҷӯён ва одамон аз деҳот, ки ба шаҳр омада, ханӯз кори доимӣ надоштанд, дохил мешуданд. Метавон қайд

намуд, ки маҳз ин қисм метавонист ба пуррагӣ шиорҳои демократиро ба амалҳои стихиявӣ бо зухуроти зуроварӣ ва эҳсосоти барзиёд мубаддал намояд»[53, С. 4 – 5].

Қайд намудан зарур аст, ки «Растохез» аллакай дар ин марҳила дар ҷои аввал на вазифаҳои иқтисодӣ, балки вазифаҳои сиёсиро гузошта, пешниҳод менамуд, ки яке аз сабабҳои асосии вазъияти бухронӣ дар ҷомеа бо хусусиятҳои низоми сиёсии кишвар ва амалномаи он алоқаманд аст[53, С. 10].

«Растохез» яке аз ҳаракатҳои шахрвандии бузург дар Тоҷикистон на танҳо аз рӯйи миқдор, балки аз рӯйи неруи зеҳнӣ ба ҳисоб мерафт. Баъзан мегуянд, ки дар асоси ин ҳаракат муттаҳидшавии ташаббусҳои шахрвандии аҳоли дар Фронти халқии умумичумхуриявӣ имконпазир гардид, аммо чунин нест. Шояд масъалаи сафарбарнамоӣ буд, вале мақсаду мароми фронти халқӣ дигаргуна буд. Дар ин бора О. Каримов Чунин андеша дорад;

«Дар солҳои 90-ум дар Тоҷикистон миқдори зиёди иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, созмону ҷараёнҳои ҷамъиятӣ пайдо гардиданд, ки боиси шиддатнок гардидани вазъияти ғоявӣ-сиёсӣ гардид. Ҳизби ҳукмрон ба марказ таъя намуда, ҳанӯз пурқувват буд, лекин дар асоси фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ мавқеъ ва шухрати худро ба таври мунтазам аз даст медод»[65, С. 36]. Ҳамин тариқ, муборизаи ғоявии байни коммунистон, демократҳо ва нерӯҳои исломӣ оғоз гардид. Фаъолияти ин нерӯҳо дар доираи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, махсусан ҳизбҳои сиёсӣ амалӣ мегардид. Ин ниҳодҳо воқеияти сиёсиро ба таври мухталиф қабул намуда, мавқеи худро нисбат ба ислоҳоти сохтори давлатӣ ва рушди минбаъдаи ҷомеаи тоҷик пешниҳод менамуданд. Дар байни онҳо бештар исломпарастон худро фаъол нишон дода, кӯшиш мекарданд, ки дигаронро зерӣ таъсири худ қарор диҳанд.

Дар давраи Шӯравӣ манфиат ва талаботи шахрвандон ба манфиатҳои давлатӣ тобеъ гардида, тамоми ҷанбаҳои фаъолияти одамон аз тарафи мақомоти давлатӣ ба таври ҷиддӣ назорат карда мешуд. Озодандешӣ, ташаббускорӣ ва фаъолнокии шахрвандон дар идораи ҷомеа қобили қабул

набуд. Аз ин хотир, ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар даврони Шуравӣ номумкин буд. Ташкили ҳокимият ва низоми якҳизбӣ дар давлати Шуравӣ монеаи асосии ташаккули ҷомеаи шаҳрвандии озод ва мустақил дар кишвар гардида буд. Шояд сабаби асосии бадбахтиҳои ҳамон замон яккатози ва якахизбии тоталитарӣ буд, ки ба ғурупошии ҳамон давлат оварда расонид.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки пас аз оғози сиёсати «бозсозӣ» монеаҳои зикргардидаи ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар сатҳи муайян бартараф гардиданд, ки боиси пайдоиши ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар қаламрави давлати Шуравӣ гардид. Аввалин ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ошкорбаёнӣ, шаффофияти ғайолияти ҳокимиятро талаб менамуданд. Дар натиҷа дар ҷумҳуриҳои собиқи Шуравӣ, аз он ҷумла дар Тоҷикистон созмону ҳаракатҳои миллӣ пайдо шуданд, ки истиқлолияти худро талаб намуда, нисбат ба ҳокимияти мавҷуда, ақида ва мавқеи худро ошкоро баён менамуданд. Ҳамин тариқ, бо ғурупошии давлати Шуравӣ, дар ҷумҳуриҳои собиқ аллакай як қатор ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ғайолият менамуданд.

Ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ ва таназзули ҷомеа ҳамчун натиҷаи мочарои шаҳрвандӣ ба рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳам таъсири манфӣ ва ҳам таъсири мусбат расонидааст. Аксарияти созмонҳои шаҳрвандӣ дар ҷараёни ҳалли проблемаҳои идоракунӣ дар ҷомеа ташаккул ёфтанд. Ба даст овардани истиқлолият ба таҳаввулот ва пайдоиши шаклҳои нави созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ оварда расонид, ки дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо ҳукумат ҳамкорӣ менамуданд.

Бо оғоз гардидани сиёсати «бозсозӣ», ки ба ислоҳоти низоми иҷтимоӣ-иқтисодии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ равона гардида буд, ин тағйироту дигаргуниҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва иқтисодӣ тамоми давлати Шуравӣ, аз он ҷумла Тоҷикистонро фаро гирифтанд. Маҳз дар ҳамин давра, дар Тоҷикистон як қатор ташкилоту иттиҳодҳо ташаккул ёфтанд, ки аз тарафи шахсони алоҳида ва гурӯҳҳои ташаббускор таъсис дода шуда буданд. Бо бадастории истиқлолияти давлатӣ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи демократии инкишоф интиҳоб карда шуд, ки ҷанбаи муҳимми он ташаккул ва инкишофи ҷомеаи

шаҳрвандӣ ба ҳисоб мерафт. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ заминаи асосии таҳкими давлати ҳуқуқбунёд ва демократӣ ба ҳисоб меравад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пас аз соҳибистиклол гардидан дар самти рушди минбаъдаи ҷомеаи шаҳрвандӣ монеаҳои мухталиф пайдо гардиданд. Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки пас аз ғурупошии давлати Шуравӣ ва ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имконпазир гардид.

Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки оид ба рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон, як қатор муаллифон онро бо ҷанбаҳои таърихӣ алоқаманд намуда, қайд менамоянд, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ дар шакли муносибатҳои ғайрирасмӣ дар таърихи рушди кишвар ҷой дошт. Барои мисол, чунин муаллифон унсурҳои анъанавии ҷамъиятӣ, ба монанди «ҳашар, ҷамоат ва шурои маҳалларо ёдовар мешаванд, ки дар тури асрҳо ташаккул ёфта, ҳамчун заминаи рушди созмонҳои ихтиёрии ҷамъиятӣ баромад намудаанд. Ин шаклҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии маҳалли алоҳида таъсир мерасонанд ва дар шароити имрӯза низ дар деҳаҳои кишвар мавҷуданд»[50, С. 59].

Албатта, метавон чунин ақидаро дастгирӣ намуд, лекин, чунин унсурҳои алоҳида, ки ҳамчун ҷомеаи шаҳрвандӣ баррасӣ карда мешаванд, ба фаҳми муносири ҷомеаи шаҳрвандӣ рост намеояд. Аз ин рӯ, ҳашар, ҷамоат ва шурои маҳаллиро наметавон ҳамчун ниҳодҳои алоҳидаи ҷомеаи шаҳрванди баррасӣ намуд.

Рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар фаҳми муносири он пас аз сиёсати «бозсозӣ», ки ошкорбаёнӣ ва шаффофиятро шиори худ қарор дода буд, оғоз гардидааст. «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» алоқаманд аст. Чунин ҳолат ба пайдоиши як қатор созмону ташкилотҳо ва ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ мусоидат намуд. Дар Тоҷикистон, низоми идоракунӣ дар давраи соҳибистиклолӣ ба самти демократия тамоюл нишон дода, шароит фароҳам овардааст, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ ба вучуд ояд. Дар рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ

равандҳои модернизатсионӣ, демократикунонӣ ва ташаккули давлати ҳуқуқбунёд, ҳамчун заминаҳои бозътимод баромад менамоянд. Л.А. Гайнутдинова менависад: «Аксарияти муҳаққиқон дар рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ раванҳои модернизатсиониро ҳамчун заминаи асосӣ баррасӣ менамоянд, зеро маҳз раванҳои модернизатсионӣ барои иштироки оммаи васеи мардум дар ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат менамоянд»[101, С. 90]. Раванҳои модернизатсионӣ пас аз ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ бо демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ оварда расониданд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ заминаи бозътимод пайдо гардид. Дар ин замина созмон ва ташкилотҳои гуногуни ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун механизми бунёдкунандаи низоми демократӣ ташаккул ёфтанд. Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки баррасии раванҳои модернизатсионӣ ва демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ барои муайян намудани хусусиятҳои ташаккул ва инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон мусоидат менамоянд.

Дар рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ нақш ва мақоми давлати ҳуқуқбунёд ҳамчун заминаи зарурӣ муҳим аст. Маҳз давлати ҳуқуқбунёд ба муттаҳид гардидани шаҳрвандон дар ниҳодҳои мухталиф мусоидат менамояд. Давлати ҳуқуқбунёд ба ташаккул ва инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат менамояд, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ бошанд, дар навбати худ омили муҳимми ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон баромад менамоянд. Ҳамин тариқ, мустақкам гардидани давлати ҳуқуқбунёд натиҷи инкишофи ниҳодҳои мухталифи ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад. Давлати ҳуқуқбунёд дар инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ шароити муфидро таъмин менамояд.

Заминаи зарурии ташаккули ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд. Қайд намудан зарур аст, ки дар ин самт нақши ҳуқуқи байналхалқӣ бузург аст. Дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар чунин омадааст: «Ҳар як инсон ҳуқуқи озоди муттаҳидшавӣ ва бунёди

иттиҳодияҳоро дорад ва инчунин ҳеҷ нафарро наметавон маҷбуран ба ғайрифаъолияти чунин иттиҳодияҳо ҷалб намуд» [125].

Қонунгузорӣ низ яке аз муҳимтарин заминаҳо барои фаъолияти озоди ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад. Дар Тоҷикистон, қонунҳо оид ба фаъолияти созмонҳои ғайридавлатӣ ва дигар ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ қабул шудаанд, ки онҳо рушди гуногунандешӣ ва ҳамкориҳои давлату мардумро пешбурди мекунад.

Ҳизбҳои сиёсӣ, барномаҳои ҳудуди ташаккул дода, нуқтаи назари ҳудуди нисбати ба проблемаҳо ва роҳҳои ҳалли онҳо иброз намуданд. Таҳлили барномаҳо нишон медиҳад, ки ҳизбҳо рушди минбаъдаи ҷумҳуриро бо роҳҳои гуногун муайян намудаанд. Қайд намудан зарур аст, ки барои амалиномаҳои барномаи ҳизбҳо ба даст овардани ҳокимият зарур буд. Аз ин хотир, мубориза барои ҳокимият байни ҳизбҳои сиёсӣ ва ҳаракатҳои ҷамъиятӣ шиддатнок гардида, сатҳи пасти таҷриба ва фарҳанги пешбурди муборизаи сиёсӣ ба ҷанги шаҳрвандӣ оварда расонид.

Муҳаққиқ О. Каримов чунин мегуяд: «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ аз тарафи нерӯҳои гуногуни сиёсӣ дастгирӣ ёфт. Дар таҳияи созишномаи мазкур ҳизбҳои сиёсӣ, ки пештар ба сифати ҳизбҳои опозитсионӣ баромад менамуданд, ғайрифаъол ширкат варзиданд. Ба вазифаҳои асосии созишнома бадастории ваҳдати шаҳрвандӣ, ризоияти миллӣ ва ҷамъиятӣ, таъмини афзоиши ҳуқуқ ва озодиҳои инсон аз дигар арзишҳо, таъмини волоияти қонун ва меъёрҳои умуми эътирофгардидаи ҳуқуқи байналхалқӣ дохил мешуданд» [65, С. 147]. Пас аз он ки санаи 27 июни соли 1997 Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ ба имзо расид, чараёни музокираҳо дар байни аъзои Ҳукумат ва гурӯҳи мухолифони қатъӣ гардид. Як қатор созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди бадастории сулҳ ва ризоияти миллӣ саҳми ҳудуди гузоштаанд.

Профессор К. Шамсиддин қайд менамояд, ки: «Миқдори ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ босуръат меафзуданд. Миқдори созмонҳои ғайриҳукуматӣ, ки дар Вазорати адлия ба қайд гирифта шуда буданд дар соли

1997 ба 300 адад баробар буда, ин миқдор соли 2000 ба 625 адад расид»[40, С, 5].

Албатта ин нишонаи беҳбудӣ ва пешравӣ дар замони соҳибистиқлолӣ буд, ки Қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (6 ноябри соли 1994) бошанд дар рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ нақши муҳим бозидааст, ки ҷумҳуриро ҳамчун давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва ҳуқуқӣ эълон намуд. Дар банди якуми Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи шаҳрвандон ба муттаҳидшавӣ дар иттиҳодҳо ва дигар созмону ташкилотҳо муқаррар гардидааст. Гуфтан ба маврид аст, ки шаҳрвандон ҳамчунин ҳақдоранд, дар таъсис ва роҳандозии ҳизбҳои сиёсӣ хусусияти демократӣ ва динидошта ширкат варзанд ва инчунин дигар ташкилотҳои иҷтимоиро созмон диҳанд ва ё дар сурати ниёз аз он ҳизбу созмонҳо хориҷ шаванд, яъне аъзогии худро дар ин ё он ҳизбу созмон ва ё ташкилот қатъ намоянд.

Ҳамин тариқ, дар ҷумҳури асосҳои зерини конституционӣ ҷомеаи шаҳрвандӣ эълон шудаанд: давлат бояд ҳуқуқбунёд гардад; мустақилияти давлат дар тамоми ҳудуди худ; давлат зерин назорати аҳолии демократияи намояндагиро ташаққул медиҳад; давлат ба таври расмӣ баробарии ҳуқуқи шаҳрвандонро эътироф менамояд, ҳуқуқ ва озодиҳои онҳоро ҳимоя менамояд; давлат низ ба монанди шаҳрвандон ба қонунҳо тобеъ буда, онҳоро риоя менамояд.

Дар шароити имрӯза, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, заминаи боэътимоди рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ муҳайё карда шудааст. Заминаҳои ҳуқуқи инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонунҳо «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ», «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ», «Дар бораи вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ», «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот», «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори умум», «Дар бораи дин ва созмонҳои динӣ», «Дар бораи танзими анъана, маросимҳо ва урфу одат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар гардидаанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки нахуст заминаҳои ҳуқуқии ташаккули ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳанӯз дар солҳои охири мавҷудияти давлати Шуравӣ дар доираи сиёсати бозсозӣ пайдо гардида буданд. Қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1994 заминаҳои муҳимми ҳуқуқиро дар самти ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ таъмин намуд. Дар Конститутсияи ҷанбаҳои асосии ташаккул ва инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ муқаррар карда шудааст. Дар моддаи якуми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд эълон карда шудааст, ки заминаи асосии ташаккул ва инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ шуморида мешавад. Дар моддаи дуюм бошад, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, ки нишонаи муҳимми ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад, муқаррар гардидааст. Илова бар ин, дар моддаҳои гуногуни Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон плюрализми сиёсӣ, шаклҳои мухталифи моликият ва дигар ҷанбаҳои муҳим муқаррар гардидаанд, ки заминаҳои ҳуқуқии ҷомеаи шаҳрвандиро ташкил менамоянд.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон принсипҳои асосии бунёди ҷомеаи ҳуқуқбунёд ва демократиро муқаррар намуда, ҳамчун заминаи муҳимми ҳуқуқиву сиёсии ташаккул ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ баромад менамояд. Конститутсия тамоми ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро оид ба инкишофи озод кафолат медиҳад. Риояи ҳатмии меъёрҳои асосии конститутсионӣ шартӣ зарурӣ ва муҳимми ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар ба ҳисоб меравад.

Заминаҳои дигари ҳуқуқии ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» (1998) ва «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ» (1998) ба ҳисоб мераванд. Қайд намудан зарур аст, ки то қабули ин қонуно фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ дар заминаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» (1990) танзим карда мешуд. Пас аз Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ваҳдати миллӣ, яке аз талаботҳои муҳимми он қабули санадҳои нави меъёриву ҳуқуқӣ дар самти

фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб мерафт. Ҳамин тариқ, меъёрҳои ҳуқуқии танзими фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ соли 1998 қабул карда шуданд.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар моддаи 6-ум дастрасии халқ ба ҳокимияти давлатӣ муқаррар карда шудааст. Моддаи мазкур халқи Тоҷикистонро барандаи мустақил ва ягонаи ҳокимияти давлатӣ эълон намуда, асоси иштироки озоди халқро дар пешбурди ҷомеаи худинкишофкунанда ва дар ташаккули ҳокимияти давлатӣ гузоштааст. Илова бар ин, дар қонуни асосӣ озодии инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд, ки асоси ҷомеаи шахрвандӣ ба ҳисоб мераванд, ҳамчун арзишҳои олии эътироф карда шудаанд. Принсипи асосии ҷомеаи шахрвандӣ плюрализми сиёсӣ ва пешниҳоди фазои озоди идеологӣ ба ҳисоб меравад, ки дар қонуни асосӣ муқаррар карда шудааст.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои зарурии ташаккул ва инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ муқаррар гардидааст, ки дар инкишофи минбаъдаи чунин ниҳодҳо нақши калидӣ дорад.

Дар шароити муносири Тоҷикистон тамоми шахрвандон метавонанд, дар иттиҳодияҳо муттаҳид шаванд, созмонҳои ғайридавлатӣ ва ҳизбҳои сиёсиро бунёд намоянд. Аз ин хотир, дар фазои ҷамъиятӣ-сиёсии кишвар миқдори зиёди иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ фаъолият менамоянд ва ба таври мунтазам миқдори онҳо меафзояд. Яке аз ҷанбаҳои калидии ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ дар Тоҷикистон рушди нишондодҳои шахрвандӣ, ба монанди созмонҳои ғайриҳукуматӣ, иттифоқҳои касаба, ҳаракатҳои ҷамъиятӣ ва сиёсӣ ба ҳисоб меравад.

Бунёди муҳити муфид барои рушду тараққиӣ ҷомеаи шахрвандӣ, таҳкими мавқеи ҳуқуқӣ ва ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои шахрванд, инчунин риояи принципҳои шаффофият, масъулиятшиносӣ ва иштироки шахрвандон дар қабули қарорҳои талаб менамояд. Дар ин самт метавон тақмили қонунгузорӣ, таъмини дастрасӣ ба иттилоот, рушди механизмҳои назорати

чамъиятӣ ва иштироки шаҳрвандон дар раванди қабули қарорҳоро қайд намуд.

Ҷанбаи муҳимми ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон рушди фарҳанги шаҳрвандӣ, аз он ҷумла баланд бардоштани огоҳии мардум оид ба ҳуқуқ ва уҳдадориҳои худ, ҳавасманднамоии иштироки чамъиятӣ ва ба таври умумӣ фаъолнамоии ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад.

Ба ғайр аз ин, сатҳи иштироки шаҳрвандон дар равандҳои сиёсӣ ва эҷоди иртиботи фаъол байни давлат ва ҷомеа низ ба системаи идоракунӣ вобаста аст. Ҳамкориҳои мутақобила ва шаффоф миёни давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, метавонад ба таҳкими демократия ва ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандон мусоидат кунад. Аз ин рӯ, таҳияи қонунгузориҳои мукамал, ҷамоаҳангсозии низоми идоракунӣ ва таъмини озодии амал барои институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ инчунин рушди минбаъдаи онҳо аҳамияти муҳим доранд.

Ба таҳдидҳои мухталиф, ки раванди ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ рӯ ба рӯ мешавад, нигоҳ накарда, саъйю кӯшиши фаъол дар самти мустаҳкам намудани ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонад ба бунёди ҷомеаи нисбатан кушода, масъулиятшинос ва устувор, ки манфиат ва талаботи тамоми аъзоёноро таҷассум менамояд, мусоидат мекунад.

Муҳаққиқи рус И. В. Григорев қайд менамояд, ки: «Дар асоси нақши давлат дар низоми сиёсӣ кишварҳои Шарқ, ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ, асосан, дар зери назорати бевоситаи давлат қарор дорад»[54, С. 224]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ бештар ба давлат, на ҷомеа вобаста аст. Яке аз хусусиятҳои хосси ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистони муосир нақши муҳимми давлат дар ин раванд ба ҳисоб меравад. Умуман, ҷомеаи шаҳрвандӣ ба дигар васила рушд карда наметавонад. Ҷомеаи шаҳрвандӣ танҳо тариқи ҳамкориҳои қисми фаъоли сиёсии аҳоли бо ҳокимияти давлатӣ, ба роҳ мондани гуфтугӯ, гузариши мунтазам аз вобастагии ҳокимият ба ҷустуҷӯи ризоият ва мутобиқнамоии мунтазами манфиатҳо ташаккул меёбад.

Мавриди тазаккур аст, ки «Созмонҳои анъанавии ҷамъиятӣ, асосан, бо фарҳанг, этиқод ва дин алоқаманд мебошанд. Консепсияҳои тоҷикӣ, бо монанди ҳашар (амали якҷояи ҳамсоҷо), ҷамъомад, гаштак (муттаҳид гардидани одамон барои ҳалли масъалаи сатҳи ҷамъоварӣ), шурои маҳаллӣ (намояндагони интихобии аъзоёни ҷамъа, ки раёандҳои беҳдошти ҷамъиятиро танзим менамоянд) асрҳо вуҷуд доштанд ва заминаи фаъолияти муносири ихтиёрии ҷамъиятӣ баромад менамоянд»[56, С. 3]. Ин шаклҳои таъкилӣ ба ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар сатҳи маҳал таъсири назаррас мерасонанд. Дар шароити имрӯза дар ҷомеаи тоҷик аксарияти ин шаклҳои фаъолияти ихтиёрӣ мавҷуд буда, дар сатҳи деҳа ва маҳаллаи алоҳида амал менамоянд.

Маҳз роҳи демократии рушд ба ҳизбҳои сиёсӣ имконият медиҳад, ки нақшаҳои худро амалӣ намуда, ба инкишофи Тоҷикистони соҳибистиклол мусоидат намоянд ва дар амалинамоии ҳокимияти давлатӣ фаъолона ширкат варзанд. Дар асоси фаъолияти озоди ҳизбҳои сиёсӣ яке аз принципҳои асосии ҷомеаи шаҳрвандӣ – плюрализми сиёсӣ амалӣ мегардад.

Фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ дар Тоҷикистон дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳои алоҳидаи конститусионӣ танзим карда мешавад. Дар ин самт метавон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ»-ро қайд намуд, ки тартиби бақайдгирӣ ва фаъолияти ҳизбҳоро дар кишвар муайян менамояд.

Дар қонуни мазкур омадааст, ки ҳизбҳои сиёсӣ дар Тоҷикистон ҳуқуқ доранд нашрияти худро барои тарғиби мавқеи худ ва таъмини плюрализми сиёсӣ дошта бошанд. Илова бар ин, ҳизбҳои сиёсӣ имкониятҳои васеи истифодаи воситаҳои ахбори умумро доранд, то ки ҷомеаро бо барномаҳои худ шинос намоянд. Дар ин равиш давлат ҳизбҳои сиёсиро дар дастрасии онҳо ба воситаҳои ахбори оммаи давлатӣ дастгирӣ менамоянд. Мувофиқи қонуни мазкур, дар ҳолати мухолифат надоштани фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ба манфиатҳои давлат ва ҷомеа, нисбат ба онҳо маҳдудиятҳо пешниҳод карда намешавад.

Профессор А. Муҳаббатов чунин мегуяд: «Дар асоси таҳлили фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ метавон қайд намуд, ки яке аз унсурҳои муҳимми демократия – ин фаъолияти якҷанд ҳизби сиёсӣ дар кишвар махсуб меёбад. Фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун ниҳоди муҳими ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар аз он шаҳодат медиҳад, ки дар мамлакат низоми бисёрҳизбӣ ташаккул ёфтааст. Ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун ниҳоди низоми сиёсӣ ҳаёт ва фаъолияти плюрализми сиёсиро таъмин менамояд. Нақши низоми бисёрҳизбӣ дар ҷомеаи демократӣ бузург буда, рушди минбаъдаи ҷомеа аз бисёр ҷанба ба фаъолияти онҳо вобаста аст»[80, С. 91].

Дар воқеъ, масъалаи фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ асоси пешравии ҷомеаи мутамаддин мебошад. «Созмонҳои ғайриҳукуматӣ дар Тоҷикистон меҳвари ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб мераванд. Соли 1991 дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагӣ 53 иттиҳодияи ҷамъиятӣ ба қайд грифта шуда буд, соли 2009 ин рақам ба 1723 расид, соли 2018 бошад, зиёда аз 3000 ҳазор иттиҳодияҳо фаъолият менамуданд»[57, С. 6].

Қайд кардан ба мавриди аст, ки унсури ҷудонопазири ҷомеаи шаҳрвандӣ ва рушди низоми иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҳизбҳои сиёсӣ ба ҳисоб мераванд. Бо кумаки ҳизбҳои сиёсӣ одамон метавонанд дар якҷоягӣ проблемаҳои умумиро ҳал намоянд, талабот ва манфиатҳои худро дар соҳаи сиёсат, иқтисодиёт, фарҳанг қонеъ ва ҳимоя намоянд. Ин созмонҳои мустақил аз давлат метавонанд ба ниҳодҳои давлатӣ таъсир расонанд ва даҳолати беасоси онро ба ҳаёти ҷамъиятӣ маҳдуд намоянд.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 7 ҳизби сиёсӣ амал менамояд: Ҳизби халқӣ-демократии Тоҷикистон, Ҳизби коммунистии Тоҷикистон, Ҳизби демократии Тоҷикистон, Ҳизби сотсиалистии Тоҷикистон, Ҳизби сотсиал-демократии Тоҷикистон, Ҳизби ислоҳоти иқтисодии Тоҷикистон, Ҳизби аграрии Тоҷикистон.

Дар таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол «аввалин интиҳоботи мақомоти намояндагӣ соли 1995 баргузор гардид, ки дар он 4 ҳизби бақайдгирифташуда иштирок намуда, дар парламент мандатҳои худ, аз ҷумла

ҲКТ – 10 мандат, ҲХДТ – 6 мандат, Ҳизби ваҳдати миллӣ – 2 мандат ва Ҳизби эҳёи сиёсӣ ва иқтисодӣ 1 мандатро ба даст оварданд»[2, С. 67]. Инчунин «Дар интиҳоботи парламентии соли 2000 аллакай 6 ҳизби сиёсӣ иштирок намуд, ки 3 тои онҳо дар парламент мандатҳои худро ба даст оварданд. Дар натиҷаи овоздиҳӣ ба рӯйхати ҳизбӣ натиҷаҳои зерин ба даст оварда шудааст: ҲХДТ – 64,91%; ҲКТ 20,39%; Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон 7,31%; Ҳизби сотсиалистии Тоҷикистон 3,54%. Мувофиқи ҲХДТ 15, ҲКТ 5 ва Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон 2 мандатро ба даст оварданд»[3, С.28].

Таҳлили натиҷаҳои интиҳоботи парламентии солҳои 1995 ва 2000 нишон медиҳад, ки мавқеи ҲХДТ дар ҷомеа ва парламент мустаҳкам гардида, ҳизбҳои дигар ғайрифаъл гардидаанд. Ҳамин тариқ, яке аз принсипҳои асосии ҷомеаи шаҳрвандӣ – плюрализми сиёсӣ ҳалалдор мегардад, зеро ҲХДТ аксарияти мандатҳоро дар парламент ба даст оварда, ба раванди қабули қарорҳои сиёсӣ дар асоси манфиатҳои ҳизб таъсир мерасонад ва дар ин самт то андозае монополияро ба даст овардааст.

Масалан, таҳлили интиҳоботи парламентии солҳои 2010 ва 2015 нишон медиҳад, ки фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ маҳдуд гардидааст. Дар ин самт танҳо ҲХДТ фаъл гардида, аксарияти мандатҳоро дар парламент ба даст овардааст. Дар интиҳоботи парламентии соли 2015 ҲХДТ дар ҳаёти нави Маҷлиси Намояндагон аз 63 мандат 51 мандатро ба даст овардааст.

Донишмадони соҳа роҷеъ ба як нукта таъкид мекунанд, ки ҳангоми маърақаҳои интиҳоботӣ бархе аз аҳзоби сиёсии мамлакат он қадар ҳам фаъл нестанд ва дар маърақаҳои интиҳоботӣ низ худро камтар нишон медиҳанд ва дар маҷмӯъ, таъсири онҳо ба ҷараёни интиҳобот хеле ночиз аст.

Ҳамин тариқ, натиҷаи ин интиҳоботҳо нишон медиҳанд, ки ҳизбҳои сиёсӣ дар муборизаи ташвиқотӣ заиф мебошанд ва ғайрирақобатпазир ба ҳисоб мераванд.

Дар асоси таҳлили амалияи ҷамъиятӣ-сиёсӣ ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон бо ҷанбаҳои зерин тасниф карда мешавад: режими демократӣ

дар кишвар; кафолати ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон; муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии рушдкарда; низоми ҳуқуқии рушдкарда; ғуногунии идеологӣ ва плюрализми сиёсӣ; миқдори зиёд ва ғуногунии иттиҳодияҳои ғайридавлатии шаҳрвандӣ; баробарии шаклҳои молкият; худидоракунии шаҳрвандии рушдкарда.

Масъалаи инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар дар баромадҳои барномавии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле пурра таҷассум гардидааст. Масалан, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ ҳануз аз 30 апрели соли 2004, аз ҷумла чунин қайд карда шудааст: «Дар шароити имрӯза дар Тоҷикистон доираи ҳуқуқӣ бунёд гардидааст, яъне асосҳои чунин як ҷомеае гузошта шудааст, ки ба фаъолияти тамоми халқ ва мавқеи ватандӯстии ҳар як инсон таъя менамояд. Асоси устувори демократия ҷомеаи шаҳрвандии воқеӣ ба ҳисоб меравад. Дар кишвари мо шароити асосии сохторӣ барои чунин ҷомеа дар шакли ҳуқуқҳои воқеии шаҳрвандон барои таъсиси созмонҳои мустақили ҷамъиятӣ бунёд гардидааст. Дар ҷумҳурӣ ба таври мунтазам ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ рушд менамоянд»[91 С. 340]. Дар воқеъ, ҷонибдорӣ аз ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар аксари суҳанони Президенти кишварамон ба назар мерасад.

Ба андешаи мо, рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ татбиқи самтҳои мушаххасро пешниҳод менамояд, аз ҷумла: модернизатсияи низоми сиёсӣ; ҳалли масъалаҳои муҳимми рушди кишвар; баланд бардоштани мавқеи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, қувват бахшидани нақш ва таъсири онҳо ба равандҳои иҷтимоӣ-сиёсии ҷомеа; мустаҳкам намудани асосҳои қонунгузории бунёд, ташаккул ва ҳимояи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар; ташаккул, дастгирӣ ва рушди оғозҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, сифатҳои ҳуқуқӣ ва шаҳрвандӣ, ҳиссиёти ватандӯстӣ, баланд бардоштани сатҳи ташаббускориҳои шаҳрвандӣ; мусоидатнамоӣ ба ҳамкориҳои байналхалқӣ дар самти ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ.

Якумин форуми миллии созмонҳои ғайридавлатии Тоҷикистон, ки 14-15 майи соли 2008 баргузор гардидааст, дар ташаккул ва инкишофи ҷомеаи

шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон нақши бузург бозидааст. Дар форуми мазкур ниҳодҳои мухталифи ҷомеаи шаҳрвандӣ иштирок намуда, мавқеи худро нисбат ба рушди минбаъдаи ҷомеаи шаҳрвандӣ баён намуданд. Дар натиҷа ду ҳуҷҷати муҳим қабул карда шуд, ки дар рушди минбаъдаи ҷомеаи шаҳрвандӣ нақши муҳим бозиданд: «Барномаи миллии рушди созмонҳои ғайриҳукуматӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Кодекси принципҳои асосии фаъолияти созмонҳои ғайриҳукумати Тоҷикистон».

Албатта, гуфтан ба маврид аст, ки ин ду санади муҳим дар роҳандозӣ ва созмонёбии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва рушду тараққиҳои онҳо ва дар ин замина ҳидояти мардум ба сӯйи корҳои назарраси созанда нақши муҳимро бозидаанд.

Ин ҷо як нуқтаро қайд кардан ба маврид аст, ки инсон, фард, дар шахси худ ҳомили неруи бузург мебошад ва ҳатто як шахс низ метавонад мучрии корҳои бузург ва бесобиқа бошад, яъне ҳатто дар танҳой, аммо вақте вай шомили иттиҳодияи ашхосе мисли хеш мегардад, яъне ашхосе, ки нисбат ба хеле аз масоил дид ва фаҳми якхела доранд, он вақт тавоноии он неру дучанд мешавад ва ин имкон боиси иҷрои корҳои бесобиқа мегардад.

Дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон Шурои ҷамъиятӣ нақши муҳим бозидааст. Шурои ҷамъиятӣ соли 1996 бо ташаббуси маъмурияти Президенти кишвар таъсис дода шудааст. Ин Шуро қабл аз ҳама ба таҳияи асноду мадориқе машғул аст, ки дар он мановфеи тамоми қишрҳои ҷомеаи Тоҷикистон дохил мегардад.

Қайд карда мешавад, ки Шурои ҷамъиятӣ имконияти беназири таҷассуми ақидаҳои мухталифи ҷамъияти сиёсии мавҷударо таҷассум менамояд.

Дар ҷаласаи нахустини Шурои ҷамъиятӣ масоили масъалаҳои рӯзмара мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар он роҳбарони мақомоти гуногуни давлатӣ, аъзоёни гуфтушуниди байни тоҷикон, ки ҷониби ҳукуматро намояндагӣ менамуданд, ширкат варзиданд. Ин вазъ имкон фароҳам овард,

ки намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ оид ба масъалаҳои мавҷуда аз манобеи ибтидоӣ маълумоти кофӣ ба даст оранд.

Нисбат ба таъсиси Шурои ҷамъиятӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои Миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд намудааст: «Таъмини роҳу воситаҳои ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ яке аз воситаҳои муҳими раванди демократикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки ба ҳамкории ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ бо мақомоти давлатӣ ва ҳалли масъалаҳои муҳими иҷтимоиву иқтисодии мавҷуда мусоидат менамояд. Маҳз аз ҳамин хотир Шурои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд, ки дар айни ҳол ба яке аз ниҳодҳои ҳамгироии ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мубаддал гардида, ҳамчун заминаи муҳими таҳлилӣ ва машваратӣ хизмат менамояд»[122].

Бешубҳа, чунин ниҳоди ҷомеаи шаҳрвандӣ ба алоқаи байни сохторҳои ҳокимият ва ҷомеа баромад намуда, дар бароҳмонии гуфтугӯи якҷояи созанда аҳамияти бузург дорад. «Ҳамин тариқ, Шурои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба яке аз ниҳодҳои амалкунанлаи ҳамгироии ҷомеаи шаҳрвандӣ мубаддал гардида, дар рушди минбаъдаи он нақши калидӣ бозидааст»[1, С. 17].

Агар ин масъаларо пайгирӣ намоем, бунёд ва таъсиси Шурои ҷамъиятӣ дар амри ба ҳам омадани қишрҳои мухталифи ҷомеаи Тоҷикистон дар вазъияти хеле мураккаби сиёсӣ ва иҷтимоии мамлакат ва танзими равобити давлат бо ҷомеаи шаҳрвандӣ нақши муҳимеро бозида, дар ҳоли ҳозир низ ин вазифаи худро идома дода истодааст.

Дар маҷмӯъ, ҷомеаҳои мутамаддин мунҷар ба созмонёбии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ гашта, шаҳрвандони чунин ҷомеаҳо ворида иттиҳодияҳои иҷтимоӣ шуда, тавассути ин иттиҳодияҳо дар ҳаллу ҷасли масоили мухталифи ҷомеа ғайралола ширкат меварзанд. Яке аз нишондиҳандаҳои назарраси ҷомеаи мутамаддин ин иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки дар якҷоягӣ ҷомеаи шаҳрвандиро ташкил медиҳанд.

Дар ҳалли чунин масъалаҳо мақомоти давлатӣ, дар аксарияти ҳолатҳо дастрасӣ пайдо карда наметавонанд. Ҳамин тариқ, ташақкул ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ як навъ талаботи ҷамъиятӣ мебошад, ки фаъолияти он ба ҳалли масъалаҳои мухталиф ва беҳтар намудани идоракунии ҷамъиятӣ равона карда шудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки режимҳои ғайридемократӣ, дар аксарияти ҳолатҳо ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандонро маҳдуд намуда, ҳокимиятро мутлақ мегардонанд. Аз ин хотир ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандонро ҳифз намуда, ҳамчун миёнарав дар муносибати байни оммаи мардум ва ҳукумат баромад менамоянд ва бо ин васила ташаққули режими ғайридемократиро бартараф менамоянд.

Ҳамин тавр, яке аз хусусиятҳои муҳими рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷанбаи худидоракунии ва худинкишофёбии ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад. Дар доираи фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ одамон метавонанд, ки муттаҳид гардида, бе даҳолати мақомоти давлатӣ манфиатҳои худро амалӣ намоянд. Ҳамин тариқ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун омили муттаҳидкунандаи ташаббусҳои шаҳрвандӣ бар самти муҳокима ва баррасии масъалаҳои мухталифи ҷомеа баромад менамояд.

Хусусияти дигари фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳамкории онҳо бо созмонҳо ва ташкилотҳои байналхалқӣ зоҳир мегардад. Қайд намудан зарур аст, ки созмонҳои байналхалқӣ, дар шароити имрӯза, ҳамкорию бо ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мақсади асосии худ қарор дода, тариқи онҳо мақсад ва ҳадафҳои худро амалӣ менамоянд. «Ҳамин тариқ, хусусияти ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳамкорӣ бо созмонҳои байналхалқӣ дар паҳн намудани арзишҳои либералӣ ҳамчун арзишҳои умумиинсонӣ дар фазои пасошуравӣ, анъанавӣ ва исломӣ зиҳир мегардад»[114, С. 152].

Қайд намудан зарур аст, ки яке аз хусусиятҳои хоси ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар дар он зоҳир мегардад, ки доираи фаъолияти онҳо васеъ буда, тамоми соҳаҳои рушди ҷамъиятиро фаро мегирад. Нақша ва барномаҳои фаъолияти як қатор ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба тавре васеъ

мебошад, ки тамоми соҳаҳои рушди ҷамъиятиро фаро мегиранд. Сарфи назар аз ин, замина барои фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ хеле густардааст, аммо онҳо ба иллати як идда аз масоил наметавонанд ба таври роҳат фаъолият намоянд. Ин омилҳо қабл аз ҳама норасоии молиявӣ, дастрасӣ надоштан ба воситаҳои ахбори омма, набудани шабакаи ягонаи иттилоотӣ ва амсоли инҳо мебошанд.

Аз ин хотир метавон қайд намуд, ки муваффақияти аксарияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ маҳз ба дастгирии донорҳои хориҷӣ вобаста аст. Чуноне ки муҳаққиқ Ш. Каримов изҳор менамояд; «Дастгириҳои молиявии донорҳои хориҷӣ дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон сарчашмаи ягонаи молиявии ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки танҳо миқдори маҳдуди созмонҳои ғайридавлатӣ имконият доранд, ки бе таъя ба дастгириҳои хориҷӣ фаъолияти худро ба роҳ монанд»[117, С. 144]. Албатта, муҳаққиқ вобаста ба маҳдудиятҳои молиявӣ ва муносибат ба ин ниҳодҳо хеле мушикофона баҳо медиҳад.

Ҳамин тариқ, дар асоси омӯзиш ва баррасии ташаккул ва инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст:

-дар Тоҷикистон, раванди ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ бо таъсири омилҳои гуногун, аз ҷумла таърихӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ алоқаманд аст;

-ташаккул ва инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омилҳои муҳталиф вобаста буда, мавҷудият ва сатҳи таъсиррасонии онҳо самаранокии фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро муайян менамоянд;

-дар давраи Шуравӣ ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун натиҷаи беҳтаргардии шароити иқтисодӣ ва дастрасии васеи аҳоли ба таҳсил рушд менамуд. Созмонҳои ҷамъиятии давраи шуравӣ бомуваффақият шаҳрвандонро сафарбар намуда, фаъолнокии ихтиёрии ҷамъиятиро баланд менамуданд;

-махз сиёсати бозсозӣ ва ошкорбаёнӣ заминаҳои ташаккул ва рушди ғоя ва нуқтаи назари мухталифи рушди минбаъдаи тамоми ҷомеа ва ҳаракату ҷараёнҳои мухталифи ҷамъиятӣ гардид, заифгардии режим дар давлати шуравӣ ба ҳаракати миллату халқиятҳо ба озодӣ, баробарӣ ва мустақилии оғоз бахшид;

-рушди созмон ва ҳаракатҳои сершумори сиёсӣ-ҷамъиятӣ натиҷаи талаботи вазъияти сиёсӣ дар кишвар ба ҳисоб рафта, тамоми раванд ва падидаҳои ҷамъиятиро таҷассум менамуданд. Яке аз хусусиятҳои асосии дар таҷассум намудани манфиат ва талаботҳои шахрвандони маҳаллӣ алоҳида зоҳир мегардид;

-низомии идоракунӣ дар давраи соҳибистиклолӣ ба самти демократия тамоюл нишон дода, шароит фароҳам овардааст, ки ҷомеаи шахрвандӣ ба вучуд ояд. Дар ташаккул ва рушди ҷомеаи шахрвандӣ равандҳои модернизатсионӣ, демократикунонӣ ва ташаккули давлати ҳуқуқӣ, ҳамчун заминаҳои бозътимод баромад менамоянд;

-дар ташаккули ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ нақш ва мақоми давлати ҳуқуқбунёд ҳамчун заминаи зарурӣ муҳим аст. Маҳз давлати ҳуқуқбунёд ба муттаҳид гардидани шахрвандон дар ниҳодҳои мухталиф мусоидат менамояд. Давлати ҳуқуқбунёд ба ташаккул ва инкишофи нишондодҳои ҷомеаи шахрвандӣ мусоидат намуда, ҳамчун ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ, дар навбати худ омили муҳимми ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон баромад менамоянд;

-ҷанбаи муҳими ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ дар Тоҷикистон рушди фарҳанги шахрвандӣ, аз он ҷумла баланд бардоштани огоҳии мардум оид ба ҳуқуқ ва уҳдадориҳои худ, ҳавасманднамоии иштироки ҷамъиятӣ ва ба таври умумӣ фаъолнамоии ҷомеаи шахрвандӣ ба ҳисоб меравад;

-инкишофи ҷомеаи шахрвандӣ татбиқи самтҳои мушаххасро пешниҳод менамояд, аз ҷумла: модернизатсияи низомии сиёсӣ; ҳалли масъалаҳои муҳимми рушди кишвар; баланд бардоштани мавқеи ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ, қувват бахшидани нақш ва таъсири онҳо ба равандҳои иҷтимоӣ-

сиёсии ҷомеа; мустаҳкам намудани асосҳои қонунгузори бунёд, ташаккул ва ҳимояи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар; ташаккул, дастгирӣ ва рушди оғозҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, сифатҳои ҳуқуқӣ ва шаҳрвандӣ, ҳиссиёти ватандӯстӣ, баланд бардоштани сатҳи ташаббускори шаҳрвандӣ; мусоидатнамоӣ ба ҳамкориҳои байналхалқӣ дар самти ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ғайра.

2.2.Мақоми институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар замони соҳибистиклолӣ

Маълум аст, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ташаккули ниҳодҳои демократӣ, рушди давлати ҳуқуқбунёд ва мустаҳкам гардидани шуури шаҳрвандӣ дар ҷомеаи муосир нақши калидӣ дорад. Халқи тоҷик, ки дорои таърихи чандинҳазорсола ва фарҳанги бою ғанӣ мебошад, дар зиндагии ӯ мақоми ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ барои таъмини устуворӣ ва рушди ҷомеа аҳаммияти муҳим дорад.

Новобаста аз ин, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2003 таҳти рақами 288 «Консепсияи миллии ҳадафноки илмӣ – таҳқиқотӣ оид ба масъалаҳои рушди инсон, таъмини минбаъдаи принципҳои демократӣ ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ барои солҳои 2013 - 2028», тасдиқ карда шудааст, ки асоси таҳияи Консепсияи мазкур аз супориши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни вохӯрӣ бо омӯзгорон ва донишҷӯёни Донишгоҳи технологии Тоҷикистон аз 1 – уми сентябри соли 2011 бармеояд. Аз ин лиҳоз, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дастовардҳои замони соҳибистиклолиро арзёбӣ намуда, масъалаи рушди инсон, беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва рушди ҷомеаи шаҳрвандиро барои Стратегияи миллии рушд зарур мешуморад.

Консепсияи мазкур, пеш аз ҳама, барои баланд бардоштани сулҳу сифати зиндагии одамон равон шудааст. Мақсади асоси таҳқиқоти рушди

инсон аз он иборат аст, ки дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон он ба рушди устувори инсон, давлат, ҷомеа ва болоравии сатҳи зиндагии мардум ва таъмини принципҳои демократӣ мусоидат намояд.

Концепсияи мақсадноки милли илмию таҳқиқотии номбурда ҷиҳати таъмини мақоми сазовори инсон дар ҷомеа ва омӯзиши равандҳои иҷтимоикунонии шахсият таҳия гардидааст. Дар қисми 2 – юми банди 38 ин Концепсияи таҳқиқоти илмӣ масъалаҳои рушди инсон, таъмини принципҳои демократӣ ва рушди ҷомеаи шахрвандӣ ба уҳдаи массисаву ташкилотҳои давлатӣ, пеш аз ҳама, ба Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, академияҳои соҳавӣ, Ваколатдорон ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази миллии конунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази таҳқиқоти стратеги назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, вогузор карда шудааст.

Бояд гуфт, ки субъекти маркази ҷомеаи шахрвандӣ инсон мустақил ба шумор меравад. Аз ин рӯ, ҷомеаи шахрвандӣ соҳаи ғайрифаъолияти босамари шахс буда, дар тамоми зерсистемаҳои иртиботӣ иҷтимоӣ (иҷтисодӣ, сиёсӣ, маънавӣ, ва ғайра) ташаккул меёбад. Чунин шароит воситаи оқилонаи мавҷудияти инсон буда, он бо шуур, озодӣ, ҳуқуқ ва демократия асос меёбад.

Ҷомеаи шахрвандӣ системаи ниҳодҳои ғайридалатиест, ки барои фаъолияти шахсҳои алоҳида, гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ ва итиҳодияҳои ҷамъиятӣ шароити мусоид фароҳам оварда, дар ҳимояи манфиатҳо ва қонеъ гардонидан талаботи онҳо кумак мерасонанд. Хулосаҳои ҳадафноки илмӣ – таҳқиқотӣ оид ба масъалаҳои рушди инсон, таъмини минбаъдаи принципҳои демократии ба воситаи муносибатҳои илмӣ мазкур, омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ташкилии пайдоиши ҷомеаи шахрвандӣ ва раванди ташаккули он муайян мешавад.

Хулоса, таҳқиқи самтҳои гуногуни соҳаи рушди инсон ва таҳқиқи масъалаҳои сиёсӣ фарҳангӣ нишон медиҳанд, ки дарӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон қорҳои зиёди илмию амалӣ ба анҷом расонида шудаанд, ки

барои рушди устувори инсон, ҷомеа, давлат ва таъмини принципҳои демократӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тавр, назорати иҷроии татбиқи «Консепсияи миллии ҳадафҳои илмӣ – таҳқиқотӣ оид ба масъалаҳои рушди инсон, таъмини минбаъдаи принципҳои демократӣ ва рушди ҷомеаи шахрвандӣ барои солҳои 2013 - 2028» яке аз иқдомҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар замони соҳибистиклолӣ махсуб ёфта, барои рушди ҷомеа, инсон ва истиқрори қонун ва қонуният дар ҷомеа нақши калидӣ меёбад.

Аз ин рӯ, зарурати таҳқиқи мақоми ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ дар рушди ҷомеаи тоҷик пайдо мегардад, ки ба баррасии ҷанбаҳои мухталифи таъсири ҷомеаи шахрвандӣ ба ташаккули ниҳодҳои демократӣ, ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон, рушди иҷтимоӣ ва иштирок дар ҳаёти сиёсии кишвар равона шудааст. Инчунин, мақоми ниҳодҳои мухталифи ҷомеаи шахрвандӣ, ба монанди созмонҳои ғайридавлатӣ, ҳаракатҳои ҷамъиятӣ, воситаҳои ахбори оммаи мустақил ва шахрвандони фаъол дар ташаккул ва таҳкими равандҳои демократӣ ва рушди иҷтимоии кишвар мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд.

Таҳқиқи масъалаҳои зикргардида имконият медиҳад, ки дарки дақиқ ва ҳаматарафаи аҳаммияти ҷомеаи шахрвандӣ ва таъсири он ба равандҳои демократӣ ва рушди иҷтимоии кишвар таъмин карда шавад.

Якум, ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ дар рушди ниҳодҳо ва равандҳои демократӣ дар Тоҷикистон нақши муассир доранд. Онҳо ба ташаккули шуури шахрвандӣ, фаъолгардии иштироки ҷамъиятӣ ва назорати ҳокимият мусоидат менамоянд. Созмонҳои ғайридавлатӣ, ҳаракатҳои ҷамъиятӣ ва дигар ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ миёнарави муҳимми байни шахрвандон ва давлат баромад намуда, манфиати қишрҳои мухталифи ҷомеаро пешниҳод менамоянд ва ҳуқуқи озодиҳои шахрвандонро ҳимоя карда метавонанд.

Дар замони соҳибистиклолӣ дар Тоҷикистон бо таваҷҷуҳ ба вижагиҳои миллии муваффақиятҳои муайян дар демократикунонии ҷомеа, тақмили арзишҳои демократӣ, ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд ба даст

оварда шудаанд, ки дар он нақши ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ хеле калон аст.

Бояд тазакур дод, ки давлат дорои қувваи бузурги моддию молиявӣ ва низоми муташаққили идоракунии ҷомеа махсуб ёфта, манфиатҳои ҷомеаро пешниҳод менамояд ва дар навбати худ масъалаҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоиро ҳаллу фасл менамояд. Ҳамкориҳои байни давлат ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба манфиати ҷомеа буда, дар асоси меъёрҳои ҳуқуқӣ танзим карда мешавад.

Профессор Ш. Каримов қайд намудааст: «Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иродаи муайяни сиёсӣ дар дарки моҳияти масъалаи мазкур вучуд дорад. Ҳар чи бештар ниҳодҳо ва сохторҳои давлатӣ бо созмонҳои ғайриҳукуматӣ ва дигар ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамкорӣ менамоянд»[66, С. 72]. Воқеан, ҳамкориҳои сохторҳои давлатӣ бо ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ барои рушди бемайлоии ҷомеа айнаи мудаост. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ин самт натиҷаҳои назарраси муфид ҳам дар сатҳи умумидавлатӣ ва ҳам дар сатҳи маҳаллӣ ба даст оварда шудааст. Илова бар ин, ҳануз соли 2017 «Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳаммият ва муҳимияти ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ниҳодҳои онро дар ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва рушди устувори Тоҷикистон дар оянда махсусан таъкид намудааст»[4, С. 36].

Аз минбарҳои баланд аз ҷониби роҳбарияти олии мамлакат ин андеша баён шуд буд, ки дар Тоҷикистон ба ғайр аз роҳи демократии рушд ва бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ роҳи дигаре вучуд надорад. Муҳокима ва баррасии вазъияти ҷомеаи шаҳрвандӣ дар парламенти кишвар мисол ва тасдиқи ҳамкориҳои эҳтимолии давлат бо ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти бештар намудани муҳити ҳуқуқӣ ва ҳамкориҳои самараноки иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Тамоми ҷанбаҳои зикргардида дар ниҳоят ба рушд ва мустаҳкамгардониҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ оварда мерасонад.

Барои мисол, метавон фаъолияти ниҳодҳои зерини ҷомеаи шаҳрвандиро махсусан қайд намуд: созмони ҷамъиятии «Бонувони рушд», ки дар самти

баланд бардоштани иштироки занон дар равандҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ фаъолият менмояд. Онҳо барномаҳои омӯзишӣ ва машваратӣ барои занон ташкил мекунанд, ки ба онҳо малакаҳои роҳбарӣ ва иштирок дар интихоботро омӯзиш медиҳанд. Бо ин роҳ, «Бонувони рушд» барои тавсеаи нақши занон дар ниҳодҳои сиёсӣ ва рушди демократӣ саҳми назаррас мегузорад; созмони ҷамъиятии «Маркази мустақили ҳифзи ҳуқуқи инсон» дар ҳимояи ҳуқуқи инсон ва баланд бардоштани сатҳи огоҳии шаҳрвандон дар бораи ҳуқуқу озодиҳои худ кор мекунад. Фаъолияти Марказ, махсусан, ба ҳалли қонуншиканиҳо ва ҳифзи ҳуқуқи гурӯҳҳои осебпазир, аз ҷумла муҳоҷирон, равона шудааст. Онҳо инчунин чорабиниҳои иттилоотӣ ва адвокатию барои ҳалли мушкилоти муҳимми иҷтимоӣ баргузор мекунанд; созмони ҷамъиятии «Шаффофияти буҷет» Ин созмон дар баланд бардоштани шаффофияти идораи маблағҳои давлатӣ фаъол аст. Онҳо омӯзишҳои марбут ба назорати буҷет ва хароҷоти давлатӣ ташкил карда, кӯшиш мекунанд, ки мардум ва созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди идораи давлатӣ бештар иштирок кунанд. Ташкилоти «Шабакаи ҷавонони Тоҷикистон» дар ҷалби ҷавонон ба равандҳои демократӣ ва иҷтимоӣ нақши муҳим дорад. Барномаи он ба ташаккули маърифати сиёсии ҷавонон, ҳавасмандкунии иштирок дар интихобот ва тарбияи роҳбарони ҷавон равона шудааст.

Дуҷум, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар баланд бардоштани шаффофият ва масъулиятшиносии мақомоти давлатӣ дар назди ҷомеа нақши бузург ва бебаҳс доранд. Ин ниҳодҳо, аз ҷумла воситаҳои ахбори омма, созмонҳои ҷамъиятӣ ва дигар ташкилотҳои ғайридавлатӣ, бо фаъолияти худ саҳмгузори муҳим дар ташаккули ҷомеаи муосир мебошанд. Онҳо бо назорат кардани фаъолияти мақомоти давлатӣ кӯшиш мекунанд, ки шаффофият ва ҳисоботдихӣ ба сатҳи беҳтар расонида шавад. Тавассути ин фаъолият, онҳо кӯшиш менамоянд, ки ҷомеа аз равандҳои муҳим ва қарорҳои давлатӣ огоҳ бошад.

Воситаҳои ахбори аммаи мустақил дар таъмини шаффофият нақши хос доранд, зеро онҳо бо интишори маълумоти воқеӣ ва таҳлилҳои мустақил ба

мардум имкон медиҳанд, ки оид ба фаъолияти ҳукумат огоҳ бошанд. Инчунин, созмонҳои ҷамъиятӣ бо таҳия ва пешбурди барномаҳои мухталиф кумак мекунанд, ки ҳуқуқҳои шаҳрвандон риоя шаванд ва адолат таъмин гардад.

Ҳамзамон, дигар ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, аз қабили гурӯҳҳои ҷимояи ҳуқуқи инсон ва ташкилотҳои экологӣ, ҳангоми мушоҳидаи вайроншавии ҳуқуқи инсон ё қонуншиканиҳо фаъолона амал намуда, масъалаҳоро дар сатҳи зарурӣ матраҳ мекунанд. Бо ошкор кардани ҳолатҳои коррупсия ва дигар қонуншиканиҳо, онҳо кумак менамоянд, ки чунин масъалаҳо ба таври фаврӣ баррасӣ ва ҳал карда шаванд.

Ин ниҳодҳо на танҳо мушкilotро ошкор месозанд, балки ҳалли онҳо ва тағйиротҳои мусбатро аз ҳокимият талаб менамоянд. Ба ин тариқ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун пул байни давлат ва мардум хизмат мекунад ва ба баланд бардоштани боварии мардум нисбат ба ҳокимият мусоидат менамояд. Ин раванд на танҳо ба беҳбудии зиндагии мардум, балки ба ташаккули як ҷомеаи демократӣ низ мусоидат мекунад.

Масъулиятшиносӣ ва шаффофият, ки тавассути фаъолияти чунин ниҳодҳо ҳавасманд карда мешавад, ба коҳиши сатҳи коррупсия ва мустаҳкам шудани волоияти қонун оварда мерасонад. Дар натиҷа, ҷомеаи шаҳрвандӣ заминаи мустаҳкам барои рушди устувори ҷомеа фароҳам меорад. Иштироки фаъолонаи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар равандҳои назорат ва пешниҳодоти созанда ба мақомотҳои давлатӣ кафолат медиҳад, ки манфиатҳои мардум ҷимоя шуда, ҳуқуқҳои онҳо ҳамеша дар мадди аввал қарор гиранд.

Дар шароити Тоҷикистон, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ нақши муҳимро дар ташаккули шаффофият ва масъулиятшиносии мақомоти давлатӣ мебозанд. Масалан, Маркази мустақили ҳифзи ҳуқуқи инсон ва дигар созмонҳои ҳуқуқшиносӣ дар ошкор кардани қонуншиканиҳо ва ҷимояи ҳуқуқҳои шаҳрвандон фаъоланд. Онҳо дар баррасии масъалаҳои рӯзмарраи иҷтимоӣ, аз ҷумла ҳуқуқи занон, кӯдакон ва гурӯҳҳои осебпазир саҳм мегузоранд.

Дар Тоҷикистон, воситаҳои ахбори омма, аз ҷумла нашрияҳои мустақил ба монанди «Азия-Плюс» ва «Фараж», бо таҳияи маводи таҳлилий дар бораи фаъолияти мақомоти давлатӣ ва мушкилоти мавҷуда, аз ҷумла ҳолатҳои эҳтимолии коррупсия, ҷомеаро аз воқеаҳои муҳимми кишвар огоҳ мекунанд. Ин васоити ахбор дар ошкор кардани норасоиҳо ва таҳкими масъулияти давлат нақши калидӣ доранд. Созмонҳои экологӣ низ намунаи хуби иштироки ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошанд. Масалан, дар мавриди ҳифзи манбаъҳои обӣ ва мубориза бо тағйирёбии иқлим, ташкилотҳои ба мисли Созмони ҷамъиятии «Зан ва замин» ташаббусҳои зиёдеро амалӣ мекунанд. Ин ташкилотҳо на танҳо мушкилоти мавҷударо ошкор мекунанд, балки барои беҳтар кардани сиёсати давлатӣ дар ин соҳа пешниҳодҳои созанда мекунанд.

Дар Тоҷикистон чунин созмон ба монанди «Ташаббуси шаффофияти саноати истихроҷ» фаъолият доранд, ки шаффофиятро дар соҳаи саноати истихроҷ таъмин мекунанд. Онҳо бо ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот оид ба даромад ва хароҷоти давлат дар ин бахш машғул буда, дар пешгирии коррупсия саҳмгузор мебошад. Аз таҷриба метавон ҳамчунин фаъолияти гурӯҳҳои волонтериро ном бурд, ки ҳангоми вазъиятҳои фавқулода, ба монанди заминларзаҳо ё офатҳои табиӣ, дар паҳлуи мақомот фаъолона амал мекунанд. Барои мисол, ҳангоми авҷи бемории COVID-19, созмонҳои ғайридавлатӣ ва гурӯҳҳои фаъолон дар расонидани кумаки тиббӣ ва озуқаворӣ ба оилаҳои ниёзманд нақши муҳим бозиданд. Чунин мисолҳо нишон медиҳанд, ки дар Тоҷикистон ҷомеаи шаҳрвандӣ, бо вучуди баъзе маҳдудиятҳо, дар кӯшиши баланд бардоштани шаффофият ва ҳисоботдиҳии мақомот, инчунин ҳифзи манфиатҳои мардум фаъолона саҳм мегузоранд.

Сеюм, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар мустаҳкам намудани ҳуқуқи инсон ва озодиҳои шаҳрвандӣ нақши калидӣ доранд. Онҳо ҳуқуқи ақалиятҳоро ҳимоя менамоянд, барои баробарии марду зан мубориза мекунанд, озодии суҳан ва муттаҳидшавиро ҳимоя менамоянд, ба муқобили таъбиз ва риоя нагардидани ҳуқуқи инсон мубориза мекунанд.

Аз як тараф, афзоиши миқдори созмон ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бо рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат намуда, аз тарафи дигар афзоиши онҳо ба роия нагардидани ҳуқуқи инсон алоқаманд мебошад. Масалан, пажӯҳишгар Ш. Каримов менависад: «Як қатор ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти ҳимояи ҳуқуқи гурӯҳҳои мухталифи аҳоли - маҳбусон, маъҷубон, гурезаҳо, бачагон, диндорон, хизматчиёни ҳарбӣ; ниҳодҳои дигар аз рӯйи навъҳои муайяни қонунвайронкунӣ – ҳуқуқ ба ҳаёт, озодии сухан, ҳуқуқи интиҳоботӣ, ҳуқуқ ба таҳсилот, ҳуқуқ ба мурочиат ба мақомоти байналхалқӣ, ҳуқуқи экологӣ ва ғайраҳо фаъолият менамоянд»[67, С. 208].

Албатта, ин амали онҳо барои рушди муътадили ҷомеа ва ҳимояи ҳуқуқи гурӯҳҳои мухталиф равона карда мешаванд. Ё ин ки «Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки ба масъалаҳои ҳимояи ҳуқуқи инсон машғуланд, ба рушди фарҳанги ҳуқуқӣ мусоидат менамоянд, дастурамалҳои мухталиф ва китобҳо оид ба ҳуҷҷатҳои асосии байналхалқии ҳуқуқи инсон нашр менамоянд, семинарҳо, мизҳои мудавар ва терингҳо мегузаронанд»[93, С. 33].

Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон бо дастгирии агентҳои хориҷӣ як идда тарҳҳоро дар соҳаи таҳсилоти шаҳрвандӣ ва ҳуқуқи замон татбиқ намуда, талош варзиданд, ки бонувонро ҷиҳати ширкат дар ҳаёти сиёсии кишвар тайёр кунанд. Ин ҷо метавон чунин ниҳодҳо аз қабili «Занони интиҳобкунанда», «Орзу», «Ошти миллӣ»-ро қайд намуд, ки дар ҳамкорӣ бо САҲА як қатор семинарҳо оид ба ҳуқуқи инсон, муносибатҳои гендерӣ, нақши аҳзоби сиёсӣ ва мақомоти маҳаллии худидоракунии дар ҷомеаи демократӣ доир намудаанд. Ниҳодҳои дигари ҷомеаи шаҳрвандӣ ба монанди «Осиёи кушода», «Анъана ва шароити муосир» ва амсоли инҳо як идда семинарҳо роҷеъ ба масоили таъбиз нисбат ба замон, ширкати бонувон дар интиҳобот ва ҳуқуқи инсон доир намуданд.

Чорум, ҷомеаи шаҳрвандӣ дар рушди иҷтимоӣ ва дастгирии гурӯҳҳои осебпазири аҳоли фаъолона ширкат меварзад. Созмонҳои ғайритиҷоратӣ ва ҳазинаҳои хайриявӣ ба ниёзмандон кумак мерасонанд, барнома ва

ташаббусҳои иҷтимоиро дастгирӣ менамоянд, ба рушди маориф, тандурустӣ ва ҳимояи иҷтимоӣ мусоидат менамоянд.

Ин ниҳодҳо аз ҳуқуқҳои инсон дифоъ намуда, мубориза бо ҷинояткорӣ, гардиши маводи мухаддир, касалиҳои сирояткунандаро мақсади худ ҳисоб мекунанд.

Чунон ки қайд менамоянд: «Дар фаъолияти ин гурӯҳи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳимояи муҳити зист мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Қайд намудан зарур аст, ки дар ҳалли масъалаҳои зикргардида ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ нисбатан фаъол мебошанд, зеро фаъолияти сохторҳои давлатӣ дар ин самт ғайрисамаранок буда, барои хайрияи васеъ шароити қонунгузорӣ бунёд нагардидааст»[67, С. 211].

Панҷум, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳаёти сиёсии Тоҷикистон нақши калидӣ доранд ва барои мустаҳкам намудани ниҳодҳои демократӣ, таъмини интиҳоботи озод ва адолатнок, ҳимояи ҳуқуқҳои сиёсии шаҳрвандон ва рушди арзишҳои демократӣ фаъолона ширкат меварзанд. Онҳо ҳамчун пул байни ҷомеа ва давлат амал намуда, шаҳрвандонро дар раёндҳои сиёсӣ ҷалб мекунанд ва ба ташаккули шуурнокии сиёсии мардум мусоидат менамоянд.

Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ тавассути ташкили барномаҳои иттилоотӣ ва маъракаҳои омӯзишӣ ба баланд бардоштани сатҳи огоҳии шаҳрвандон дар бораи ҳуқуқ ва озодиҳои худ саҳм мегузоранд. Масалан, созмонҳои ғайридавлатӣ омӯзишҳои марбут ба ҳуқуқҳои интиҳоботӣ баргузор мекунанд, ки шаҳрвандонро бо раёндҳои овоздиҳӣ ва муҳиммияти иштироки фаъолона дар интиҳобот ошно месозад.

Илова бар ин, чунин ниҳодҳо дар раёнди мониторинг ва баҳогузориҳои интиҳобот нақши муҳим мебозанд. Бо иштироки нозирони мустақил, онҳо ба ошкор кардани қонуншиканиҳо ва таъмин намудани шаффофият мусоидат мекунанд. Ин чорабиниҳо ба он равона шудаанд, ки эътимоди мардум ба раёндҳои интиҳоботӣ баланд бардошта шавад. Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ инчунин ҳимояи ҳуқуқҳои сиёсии шаҳрвандонро дар мавриди баҳсҳои

хукукӣ ё вазъиятҳои баҳснок таъмин мекунанд. Онҳо ба шахрвандоне, ки ҳукуқҳои сиёсӣ ё шахрвандии онҳо нақз шудаанд, ёрии ҳукукӣ мерасонанд ва ба ин васила адолати иҷтимоиро ҳифз менамоянд. Ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ барои баланд бардоштани нақши ҷавонон дар ҳаёти сиёсии кишвар кӯшиш мекунанд. Барномаҳои роҳбарии ҷавонон, ки аз ҷониби ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ ташкил мешаванд, ҷавонро ба иштирок дар равандҳои қабули қарор ва нақши фаъол дар ҷомеа ҳавасманд менамоянд.

Онҳо арзишҳои демократиро тавассути пешбурди диалог ва таҳкими ҳамкорӣ байни гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа тарғиб мекунанд. Чорабиниҳо ва платформаҳои оммавӣ, ки барои баррасии озоди масъалаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ ташкил мегарданд, ба ташаккули фарҳанги демократӣ мусоидат мекунанд. Ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ инчунин дар таҳия ва пешбурди сиёсати демократӣ сарм мегузоранд. Онҳо бо таҳлил ва пешниҳодҳои худ ба ҳукумат ва ниҳодҳои қонунгузор кумак мекунанд, ки қарорҳо бо назардошти манфиатҳои васеи мардум қабул карда шаванд.

Дар маҷмӯъ, ин ниҳодҳо на танҳо дар рушди демократия, балки дар ҳифзи устувории он нақши муассир мебозанд. Тавассути кори пайвастаи худ, онҳо замина барои таҳкими қонуният, ҳукуқ ва озодиҳои инсонро фароҳам меоранд. Дар натиҷа, ҷомеаи шахрвандӣ ҳамчун як унсури муҳимми идоракунии муосир барои таъмини адолат ва шаффофият амал мекунад.

Масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон созмони «Ташаббусҳои шахрвандӣ дар Тоҷикистон» ҳамчун як платформа барои пешбурди интихоботи шаффоф ва ҳимояи ҳукуқҳои интихоботии шахрвандон фаъолият мекунад. Дар интихоботҳои қаблӣ, ин шабака нозирони мустақилро ба манзури мониторинги раванди овоздиҳӣ ғиристодааст. Дар натиҷа, онҳо тавонистанд гузоришҳо оид ба қонуншиканиҳо ё мушкилотро таҳия намуда, барои беҳбудии низоми интихоботӣ пешниҳодҳо диҳанд; Барои мисол, онҳо дар маҳалли ҳеш ҳар гуна чорабинӣ созмон дода, дар ин чорабиниҳои ҳеш масоили мубрами табақаи ҷавонро мавриди омӯзишу баррасӣ қарор медиҳанд ва инчунин дар ин мулоқотҳо масъалаи иштироки ҷавонон дар

идораи давлат баррасӣ мегардад, созмони «Маркази омӯзишҳои демократӣ» барои таҳкими фарҳанги демократӣ чорабиниҳои зиёди иттилоотӣ ва омӯзишӣ мегузаронад. Масалан, онҳо ба сарварони маҳаллӣ ва мубтакирон перомуни масъалаҳои шаффофият, ҳисоботдихӣ ва мубориза бо коррупсия тренингҳо доир менамоянд

Шашум, ҷомеаи шахрвандӣ дар заминаи таҳсилот ва рушди фарҳанги шахрвандӣ мусоидат намуда, дар ташаккули дарк ва эҳтироми арзишҳои демократӣ, ҳуқуқ ва уҳдадорихо, инчунин фарҳанги мавҷудияти якҷоя ва эҳтироми гуногуниҳо нақши муҳим дорад.

Қайд кардан ба мавриди аст, ки вазифаи инсон ва давлат – муайян намудани қоидаҳои рафтор аст, вазифаи ҷомеаи шахрвандӣ назорати риояи онҳо мебошад. Моҳиятан, вазифаи ҷомеа ва давлат на танҳо бунёди ҷомеаи шахрвандӣ, балки ташаккули инсон ва фарҳанги нав ба ҳисоб меравад. Дар чунин ҳолат дар бораи фарҳанги шахрвандӣ -фарҳанги ҷомеаи шахрвандӣ сухан меравад, ки бе мавҷудияти он фаъолияти бомуваффақи ҷомеаи шахрвандӣ ғайриимкон аст. Агар шахрвандон аз худ ташаббус нишон надиҳанд водор намудани онҳо барои ин ё он кор амри саҳту мушкил аст.

Масалан, ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ, ки дар самти маориф фаъолият менамоянд, метавон қору фаъолияти онҳоро ба ду самт тафкик кард: Ба гурӯҳи якум ниҳодҳое, ки фаъолияти иттилоотиву таълимӣ дошта, дорони хусусияти илмиву таҳлилӣ ва мунтазами таълимӣ мебошанд, дохил мешаванд. Ниҳодҳои фаъолияткунанда ин самт аз ин қароранд: «Осиёи кушода», «Ҳазинаи дастгирии ташаббусҳои шахрвандӣ», «Ҳазинаи рушди Тоҷикистон», «Академияи коммуникатсияи оммавӣ», Маркази иттилоотӣ-таҳлили «Шарқ», «Маркази ҷамъиятӣ-иттилоотӣ оид ба қонунгузорӣ ва ҳуқуқи инсон», «Ассосиатсияи миллии воситаҳои ахбори оммаи мустақили Тоҷикистон», иттиҳоди тренерҳо ва машваратчиёни «Тренинги тоҷик», Ассосиатсияи журналистони «Ҳамкориҳои иҷтимоӣ», «Маркази ташаббусҳои шахрвандӣ», Маркази дастгирии ҷомеаи шахрвандӣ «Қалам» ва ғайраҳоро қайд намуд.

Ба гурӯҳи дуюм ниҳодҳое дохил мешаванд, ки хусусияти фарҳангӣ-маърифатӣ доранд, ки фаъолияти онҳо ба гузаронидани чорабиниҳои тарбиявӣ, таъмини маълумотнокии қишрҳои мухталифи аҳоли равона карда шудааст. Дар ин самт метавон чунин ниҳодҳо, ба монанди Маркази фарҳангӣ-маърифатии «Адабсаро», «Ҳазинаи фарҳангии Тоҷикистон», «Меҳр», «Хубони порсигӯ», Маркази иттилоотӣ-таълимии «Манижа», «Ҷаҳон», «Диёр», «Ориён», «Помир», «Бунёд», «Интеллект» ва ғайраҳоро дохил намуд.

Илова бар ин, самти муҳимми фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ кор бо кӯдакон ва наврасон ба ҳисоб меравад. Дар ин самт корҳои ташкилӣ, таълимӣ-маърифатӣ, хайриявӣ ва психологӣ гузаронида шуда, миқдори зиёди кӯдакон ва наврасон фаро гирифта шуданд. Қайд намудан зарур аст, ки миқдори ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки ба тарбия, маърифат ва ҳимояи кӯдакон ва наврасон машғуланд, зиёд буда, ба таври мунтазам меафзояд.

Дар шароити имрӯза се гурӯҳи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки дар самти тарбиявӣ-маърифатии кӯдакон ва наврасон фаъолият менамоянд, чудо намуд.

Гурӯҳи якум, созмонҳои ҷамъиятии кӯдакон ва наврасон: «Олимпия», «Ҷамоҳангии ҷаҳон», «Кӯдакони мо», «Умед», «Ихтиёрӣ», «Горон», «Иттифоқ» ва ғайраҳо. Созмонҳои зикргардида дар самти таҳсилот ва илм барои кӯдакон ва наврасон фаъолият карда, ба масъалаҳои тарбия ва хутарбияномаи ахлоқӣ, ҷисмонӣ, баланд бардоштани маълумоти ҳуқуқӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва этникӣ, бунёди шароити рушди озоди фарҳангӣ ва ошкор намудани қобилиятҳои эҷодии кӯдакон ва наврасон диққат медиҳанд.

Ба гурӯҳи дуюм ҳамаи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дохил мешаванд, ки дар он калонсолон роҳбарӣ менамоянд, лекин иштирокчиёни чорабиниҳо, асосан, кӯдакон ба ҳисоб мераванд. Ба қатори чунин созмонҳои кӯдакон метавон «Аврора», «Истиқбол», «Насли ҷавон», «Эҳё», «Ҳимояи кӯдакон» ва ғайраҳоро дохил намуд. Ин ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти риоя ва ҳимояи ҳуқуқи кӯдакон, ҳимояи манфиати кӯдакон, муттаҳид намудани

кӯдакони болаёқат, кӯмак ба рушди қобилияти кӯдакон, муттаҳид намудани рушди маънавӣ ва ҷисмонии кӯдакон фаъолият менамоянд.

Гуруҳи сеюми ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ гарчанде созмони кӯдакона ва ҷавонон номида мешавад, аммо фаъолияти хешро бо ширкати ашхоси калонсол роҳандозӣ намуда, дар ағлаби маворид масоили мавҷудаи кӯдакону наврасон ва ҷавонро мавриди баррасӣ қарор медиҳанд. Ниҳодҳои фаъолияткунанда дар ин самт инҳо мебошанд: «Ҷомеа ва ҳуқуқи кӯдак», «Наврас», «Кӯдакӣ ва гулгулшукуфой», «Сурӯш», «Роҳбалад», «Илҳом», «Ташриф» ва амсоли инҳо.

Дар радифи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки мустақиман ба масоили тарбияи ҳуқуқӣ, баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон сару кордоранд, ба таври мунтазам корҳои фаҳмондадиҳӣ оид ба қонунгузорӣ ва ҳуқуқи инсон доир карда мешаванд. Дар ин самт метавон фаъолияти чунин созмонҳои ҷамъиятӣ, ба монанди «Ҷомеа ва ҳуқуқ», «Ҳуқуқ ва ободӣ», «Тоҷикистон», «Ассосиатсияи судяҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Ассосиатсияи ҳуқуқшиносони Тоҷикистон», «Бюро оид ба ҳуқуқи инсон ва риояи қонуният», «Лигаи занони ҳуқуқшиноси Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ғайраҳоро қайд намуд.

Як қатор созмонҳои ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон ба маҷмуи проблемаҳои ҳуқуқ ва озодиҳои инсон машғуланд: «Ба раванди таҳияи қонунҳо мусоидат менамоянд, мониторинги ҳуқуқи инсонро амалӣ менамоянд, ба одамони ниёзманд дар ғимояи ҳуқуқ ва озодиҳо кӯмак менамоянд, корҳои маърифатиро дар соҳаи ҳуқуқи инсон амалӣ менамоянд, семинар ва конференсияҳои мавзӯӣ мегузаронанд, дастурамалҳоро нашр намуда, ҳамкориҳои байналхалқиро инкишоф медиҳанд. Аз ҷумла, созмонҳои ҷамъиятии «Консорсиуми ҳуқуқии Тоҷикистон», «Ҳуқуқ ва ободӣ», «Ҷомеа ва қонун», «Ассотсиатсияи судяҳои ҷумҳурӣ», «Лигаи занони ҳуқуқшинос» ба таври умумӣ фаъолият менамоянд. Яке аз шаклҳои самараноки кори ғимояи ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тотористон таъсис ва фаъолияти марказҳои қабули ҷамъиятӣ, расонидани ёрии ройғони ҳуқуқӣ ва дастгирии

равонӣ ба ҳамаи ниёзмандон мебошад. Дар ин ҷо мо метавонем фаъолияти Консорсиуми ҳуқуқии Тоҷикистон, созмонҳои ҷамъиятии «Ҷамъият ва ҳуқуқ» ва Лигаи занони ҳуқуқшиносро қайд намоем»[67, С. 234].

Умуман, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар рушди Тоҷикистон нақши муҳим дошта, ба ташаккули ҷомеаи демократӣ, ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, мустаҳкам гардидани давлати ҳуқуқӣ ва рушди иҷтимоии кишвар мусоидат менамоянд. Фаъолияти онҳо унсури калидии рушди демократӣ ба ҳисоб меравад ва ба мустаҳкам гардидани шуур ва фарҳанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон мусоидат менамоянд.

Оид ба рушди сохтори ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ суҳан ронда, метвон қайд намуд, ки инсон ҳамчун шахсият дорои талабот ва манфиатҳои мухталиф мебошад ва қонеъ намудани онҳо заминаи ҷудонопазири ҳам рушди худӣ ӯ ва ҳам рушди тамоми ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ин манфиатҳо ва талаботҳо таввасути ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандии кишвар амалӣ карда мешаванд, ки дар қатори онҳо гурӯҳҳои зеринро ҷудо менамоянд:

- мақомоти худидоракунии ҷамъиятии ҳудудӣ, ки фаъолияти онҳо бо чунин як низоми идоракунии қорҳои ҷамъиятӣ алоқаманд аст ва дар он одамон масъалҳои асосии ҳастии ҳудро ҳал намуда, қоидаҳои барои худ ҳатмиро таҳия, қабул ва риоя менамоянд. Дар худидоракунии ҳудудӣ самтгирии равандҳои иҷтимоӣ ва идоракунӣ «аз поён ба боло», «аз периферия ба марказ» асосӣ ҳисобида мешавад. Танҳо дар чунин ҳолат принципи асосии ҷомеаи шаҳрвандӣ – демократияи бевосита, яъне ҳокимияти халқ амалӣ мегардад. Чунин ҳолат ҳамкориҳои сохторҳои худидоракуниро бо давлат пешниҳод менамояд: низоми худидоракунӣ мақсадҳои ҳудро бевосита ва тариқи мақомоти давлатӣ амалӣ менамояд. Илова бар ин, ҳолати баръакс, яъне мақомоти давлатӣ мақсадҳои ҳудро бевосита аз тариқи низоми худидоракунии ҷамъиятӣ амалӣ менамоянд;

- давлат идоракунии ҷамъиятро тариқи сохторҳо ва созмонҳои худидоракунӣ амалӣ менамояд. Дар Тоҷикистон ба сифати сохторҳои худидоракунӣ фаъолияти ҷамоатҳо баромад менамоянд;

-ассоциатсияҳои худидоракуни, яъне иттифоқҳо, иттиҳодияҳо, ки дар ягонагии манфиатҳо асос ёфтаанд ва дар асоси алоқаҳои уфуқӣ бе танзими чиддии маъмурӣ амал менамоянд;

-иттиҳодияҳои илмӣ-техникӣ ҳамчун ҷамоа, ки шахсон ё коллективҳо, ки бо ивазнамоии ҷаъолияти истеҳсолӣ, ҷамъоварӣ ва истифодаи донишҳои техникӣ ва илмӣ алоқаманд мебошанд, муттаҳид менамоянд;

-иттиҳодияҳои касбӣ, ки маҷмуи мутахассисони навъи муайяни меҳнато муттаҳид намудаанд. Чунин иттиҳодияҳо дар асоси тақисмоти меҳнат, ки бо амалинамоии чунин арзишҳои иҷтимоӣ, ба монанди имконияти эҷодӣ, болоравии касбӣ ва тахассусӣ, бадастории мукофоти моддӣ ва эътирофи ҷамъиятӣ алоқаманд аст, ташаккул меёбанд;

-созмонҳои ҷамъиятӣ ва ҳаваскор, яъне ҳизбҳо ва ҳаракатҳои сиёсӣ, ҷамоаҳои ихтиёрӣ, ҳазинаҳо, иттифоқҳои эҷодӣ ва ғайраҳо, ки ба мақсади рушди ҷаъолгардии сиёсии шаҳрвандон, иштироки онҳо дар идоракунии қорҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳо, манфиатҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии шаҳрвандон, ҷалби онҳо ба иштирок дар амалҳои хайрхоҳона, варзиш ва ҳимояи табиат амал менамоянд [67, С. 129].

Бояд гуфт, ки «Солҳои минбаъда, сол ба сол миқдори ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон афзоиш ёфта, ҷаъолияти онҳо масъалаҳои муҳталифи ҷамъиятиро фаро мегирифтанд. Масалан, 400 ниҳод соли 1998, 460 соли 1999, 650 соли 2000, 900 соли 2002, 1800 соли 2004, 3500 соли 2007 ба қайд гирифта шудаанд»[121]. Далелҳои мазкур нишон медиҳанд, ки сол ба сол миқдори ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон афзоиш ёфта, масъалаҳои фарогирандаи онҳо бештар мегардад. Ин албатта, ба ибрази ақидаҳои муҳталиф дар самти инкишофи ҷомеа мусоидат менамояд.

«Лекин, пас аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» (2007) дар таҳрири нав, вазъияти ҷаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро ошкор намуд. Мувофиқи таҳрири нави қонун талаб карда мешуд, ки тамоми иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ аз нав ба қайд

гирифта шаванд. Ҳамин тариқ, пас аз бақайдгирии такрорӣ миқдори иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ба 1442 адад расид»[44, С. 47].

Чунин мешуморем, ки сабаби асоси коҳиши теъдоди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба коҳиши маблағгузориҳои фаъолияти онҳо вобаста аст. Давлатҳои хориҷӣ, ҳазинаҳои байналхалқӣ, созмону ташкилотҳои байналхалқӣ пас аз ба эътидол омадани вазъияти сиёсӣ маблағгузориҳои лоиҳаҳои алоҳидаро дар кишвар коҳиш доданд. Аксарияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки сарчашмаи маблағгузориҳои онҳо созмону ташкилотҳо ва ҳазинаҳои хориҷӣ ба ҳисоб мерафтанд, фаъолияти худро қатъ намуданд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки миқдори муайяни иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон ба мақсади ба даст овардани чунин маблағгузориҳо таъсис дода шуда буданд. Аз ин хотир, пас аз коҳиши маблағгузорӣ, дар як муддати кӯтоҳ таъдоди онҳо яку якбора коҳиш ёфт. Сабаби дигар, дар муддати муайян нагузаштани бақайдгирии такрорӣ мебошад. Зеро, дар давраҳои минбаъда, теъдоди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар яку якбора боло рафта буд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки нақш ва мақоми ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар шаффофият ва ҳисоботдихии мақомоти ҳокимияи давлатӣ дар зинаҳои мухталиф бузург аст. Бо таъмини шаффофият дар низоми давлатии кишвар, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ташаккул ва инкишофи масъулиятшиносии мақомоти давлатӣ ва хизматчиёни давлатӣ мусоидат менамоянд ва бо ин васила имконияти таъмини плюрализми сиёсӣ дар низоми сиёсии кишвар пайдо мешавад.

Оид ба мақоми ҷомеаи шаҳрвандӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, аз ҷумла чунин қайд намудааст: «Ҷомеаи шаҳрвандӣ воситаи муҳимми таъсиррасонӣ ба раванди ислоҳоти сохтори давлатӣ ва тақмили қонунзӯрӣ буда, дар бартараф намудани камбудҳои дар раванди идоракунии давлатӣ мусоидат менамояд. Аз ин хотир, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди муошират бо мақомоти мухталифи давлатӣ дар доираи қонунгузорӣ ва меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ

ширкат намуда, назар ва андешаҳои худро ба мақомоти давлатӣ бо назардошти манфиатҳои давлат ва миллат пешниҳод менамоянд»[122].

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар муошират ва муколама ба ниҳодҳои давлатӣ андеша ва назарҳои мухталифро ба гӯши мақомоти давлатӣ расонида, бо ин васила принсипи плюрализми афкорро дар ҷомеаи татбиқ менамоянд. Чунин ақида ва назарҳо метавонанд дар ҳолатҳои алоҳида ба якдигар муҳолиф бошанд. Ба ин нигоҳ накарда вазифаи асосии ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ баён намудани ақида ва назарҳои мухталиф ба ҳисоб меравад.

Дар шароити имрӯза, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳалли масъалаҳои мухталифи ҷомеа саҳми бузург мегузоранд. Нақш ва мақоми онҳо дар ҳалли масъалаҳои мухталиф, ҳифзи муҳити зист, мубориза алайҳи гардиши маводи муҳаддир ва пешгирии аз бемориҳои сирояткунанда, мубориза бо терроризм ва экстремизм ва ғайраҳо бузург аст.

Дар ҳар як ҷомеа механизми муайяни ҷалби ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар мубориза алайҳи падидаҳои номатлуби ҷомеа терроризм ва экстремизм мавҷуд аст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти огоҳнамоӣ, фаҳмондадихӣ, тарғибот ва ташвиқот, тарбияи насли наврас дар мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм фаъолият мекунанд. Дар ин самт тарбияи насли наврас дар рӯҳияи ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ, инсондӯстӣ ва тоқатпазирӣ, дастгирӣ ва кумак ба рушди касбӣ, таъмини адолатнокӣ дар мубориза бар зидди падидаҳои номатлуби ҷомеа мусоидат менамоянд.

Умуман, дар шароити имрӯза ҷойгоҳи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар муқовимат бо коррупсия бузург аст. Бо гузаронидани чорабиниҳои мухталиф, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар амалинамоии сиёсати зиддикоррупсионии давлат саҳми арзанда доранд. Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ бо чорабиниҳои мухталиф метавонанд суистифодаи мақомоти давлатиро ошкор намоянд, фаъолияти мақомоти давлатиро дар самти иҷроии ваколат ва вазифаҳо баҳогузорӣ намоянд, иҷрои барномаҳои

давлатиро мониторинг кунанд, шаффофият ва ҳисоботдиҳии мақомоти давлатиро талаб намоянд, бо шиорҳо ва буклетҳои алоҳида оқибати амалҳои коррупсиониро ба оммаи мардум фаҳмонанд, иттилооти заруриро дар самти мубориза бо коррупсия байни аҳоли паҳн намоянд ва ғайраҳо.

Баъди соҳибистиклол гардидан Ҷумҳурии Тоҷикистон кишварамон дар ҳолати мушкил ва мураккаби иқтисодӣ қарор дошт. Аз ин хотир, дар ин давра ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ равона гардида буданд. Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ин самт фаъол гардида, дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, ба монанди баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии молиявии шаҳрвандон, кумаки моддӣ ва касбӣ ба соҳибкорон, амалишавии иқтидори соҳибкорӣ ва соҳибкорон кушишҳои зиёде намудаанд. Чунин ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ тариқи баргузор намудани семинар ва тренингҳои мухталиф ба иштирокчин маълумоти ҳуқуқӣ ва касбиро барои амалинамоии фаъолияти соҳибкорӣ, қонунияҳои муносибатҳои бозоргонӣ, навъҳои эҳтимолии соҳибкорӣ ва ғайра пешниҳод менамоянд ва барои таъсис ё ташкили соҳибкорӣ кумак менамоянд. Дар ин самт метавон фаъолияти чунин ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ба монанди «Замона», «Мир», «Маркази имконият барои рушд» ва ғайраҳоро махсусан қайд намуд.

Тибқи оморҳои расмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар аз 70 фоизи аҳолии мамлакатро ҷавонон ташкил медиҳанд. Ин воқеан неруи бузург аст. Аз ин рӯ, тарбия ва ба роҳи дуруст ҳидоят намудани ин қувваи бузург кори муҳимтарин ва ҳодтарин барои тамоми қишрҳои масъул ва дастандаркори мамлакат маҳсуб меёбад. Дар ин масир боястӣ ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳарфи худро бигӯянд ва нисбат ба ин қишри ояндасоз бетафовут набошанд. Сарфи назар аз он ки дар кишвар аз тарафи созмонҳои зирабт ва масъулин ва бавежа Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар масъалаи ҳаллу фасли масоили ҷавонон корҳои зиёде анҷом дода мешаванд. Аммо ин ҳама корҳо басанда набуда, ҳанӯз проблемаҳои зиёде аз қабili таҳсил, кор,

манзил ва боз масоили дигаре барои ҷавонон боқӣ мемонанд, ки ҳаллу ҷасли худро тақозо мекунанд.

Бо баррасии мақоми ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар рушди ҷомеа метавон чунин хулосабарорӣ намуд:

-ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар мустаҳкам намудани ҳуқуқи инсон ва озодиҳои шаҳрвандӣ нақши муассир доранд. Онҳо ҳуқуқи ақалиятҳоро ҳимоя менамоянд, барои баробарии марду зан мубориза мебаранд, озодии суҳан ва муттаҳидшавиро ҳимоя менамоянд;

-ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ барои мустаҳкам намудани ниҳодҳои демократӣ, таъмини интиҳоботи озод ва адолатнок, ҳимояи ҳуқуқҳои сиёсии шаҳрвандон ва рушди арзишҳои демократӣ ғайбона ширкат мебаранд. Онҳо ҳамчун пул байни ҷомеа ва давлат амал намуда, шаҳрвандонро дар равандҳои сиёсӣ ҷалб мекунанд ва ба ташаккули шуурнокии сиёсии мардум мусоидат менамоянд;

-ҷомеаи шаҳрвандӣ ба таҳсилот ва рушди фарҳанги шаҳрвандӣ мусоидат намуда, дар ташаккули дарк ва эҳтироми арзишҳои демократӣ, ҳуқуқ ва уҳдадорихо, инчунин, фарҳанги мавҷудияти якҷоя ва эҳтироми гуногуниҳо нақши муҳим дорад;

-сабаби асоси коҳиши ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба коҳиши маблағгузориҳои ғайбонии онҳо вобаста аст. Давлатҳои хориҷӣ, ҳазинаҳои байналхалқӣ, созмону ташкилотҳои байналхалқӣ пас аз ба эътидол омадани вазъияти сиёсӣ маблағгузориҳои лоиҳаҳои алоҳидаро дар кишвар коҳиш доданд;

-ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар муошират ва муқолама ба мақомоти давлатӣ андеша ва назарҳои мухталифро ба саҳми мақомоти давлатӣ расонида, бо ин васила принсипи плюрализми афкорро дар ҷомеаи амалӣ менамоянд.

Бояд тазакурр дод, ки институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон то ҷойе мақоми худро нигоҳ дошта, дар раванди дигаргуниҳои нави дохилии кишвар ва таҳкими принсипи

плюрализми сиёсӣ нақши муҳимро иҷро намуданд. Қайд кардан ба маврид аст, ки баъзан дар фаҳмиши оммаи мардум ниҳодҳои ҷомеи шаҳрвандӣ начандон хуб қабул карда мешаванд ва мардум аз чи бошад, ки дар бисёр ҳолатҳо ба ин ниҳодҳо ҳамчун ниҳодҳои бегона муносибат менамояд. Аммо онҳо дар табиати плюрализми афкор ҳамкориро барои ҷимояи озодию ҳуқуқи мардумон бо ҳукумат созмон дода метавонанд.

Ҳамин тавр, дар боби сеюми дисертатсия бо номи «Нақши институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» масоили мавриди назар ҳаматарафа таҳқиқ карда мешавад.

БОБИ 3. НАҚШИ ИНСТИТУТҲОИ ҚОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ТАҲКИМИ ПРИНЦИПИ ПЛЮРАЛИЗМИ СИЁСӢ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Фаъолияти институтҳои қомеаи шаҳрвандӣ дар раванди таъмини плюрализми сиёсӣ

Дар ҷаҳони муосир, плюрализми сиёсӣ ҳамчун яке аз пояҳои асосии демократия шинохта шудааст. Он маънои гуногунандешӣ, озодии ифҳори ақида ва иштироки ҳама қишрҳои қомеаро дар раванди қабули қарор таъмин менамояд. Барои Тоҷикистон, ки дар марҳилаи таҳкими демократия қарор дорад, таъмини плюрализми сиёсӣ на танҳо талаботи замон, балки шартӣ рушди устувор мебошад. Дар ин раванд, ниҳодҳои қомеаи шаҳрвандӣ нақши калидӣ мебозанд. Онҳо бо ташаббусҳо ва фаъолияти худ дар пешбурди фарҳанги гуфтугӯ, ҳимояи ҳуқуқҳои сиёсӣ ва ҷалби қишрҳои гуногуни қомеа ба сиёсат сарм мегузоранд. Созмонҳои ғайридавлатӣ, васоити ахбори омма ва гурӯҳҳои фаъоли қомеа, майдонҳоро фароҳам меоранд, ки дар онҳо ақидаҳои мухталиф озодона иброз ва баррасӣ карда мешаванд.

Дар шароити Тоҷикистон, баъзе ташкилотҳо барои таъмини шаффофият дар интихобот фаъолият карда, мониторинг мегузаронанд ва гузоришҳои марбут ба қонуншиканиҳоро пешниҳод мекунанд. Созмонҳои дигар дар баланд бардоштани сатҳи шуурнокии сиёсӣ, ҷалби ҷавонон ба сиёсат ва ҳимояи ҳуқуқҳои камбизоатон нақши муҳим мебозанд. Маҳз тавассути чунин ниҳодҳо, қомеаи шаҳрвандӣ метавонад муҳити мусоид барои ташаккули гуногунандешӣ, таҳкими адолати иҷтимоӣ ва тақвияти масъулиятшиносии ҳукуматро таъмин намояд. Аммо барои расидан ба ин ҳадафҳо, ниҳодҳои қомеаи шаҳрвандӣ ба ҳамкориҳои пурсамар бо ҳукумат, созмонҳои байналмилалӣ ва қомеа ниёз доранд.

Пажӯҳишгарони шинохта Қ. Коэн ва Э. Арато қайд мекунанд: «Ташаккул ва тақмили қомеаи шаҳрвандӣ, чун қоида, ба мустаҳкам намудани демократия ва тартиботи ҳуқуқӣ алоқаманд аст ва маҳз дар самт неруи рушди минбаъдаи демократия гузошта шудааст»[75, С. 6]. Чунин неру бо шаҳодати амалияи худташкілнамоии шаҳрвандон пайдо мешавад, ки ба онҳо

имконияти ҳимояи манфиатҳои худ ва муҳолифат ба фишор аз тарафи ҳокимияти сиёсиро пешниҳод менамояд. «Дар раванди муошират одамони алоҳида бо муттаҳид шудани худ ҷомеаро ташкил менамоянд, ба таври мунтазам ба назорати ҳокимият, танқиди он пардохта, вазифаҳои тағйирёбии назарраси онро пешниҳод менамоянд, ки дар натиҷа, иттиҳоди онҳо воқеияти сиёсӣ, барандаи ҳокимияти сиёсии ҷомеаи шахрвандӣ дар назди давлат мегардад»[36, С. 75].

Яке аз принципҳои демократии плюрализми сиёсӣ тоқатпазирӣ ба афкор ва эътиқоди дигар ҳисоб меравад. Қайд намудан зарур аст, ки бе тоқатпазирӣ азодии худифоданамоии шахсият вучуд надорад. Бесабаб нест, ки озодии маънавии инсон дар баробари озодии иқтисодию сиёсӣ аз тарафи бехтарин мутафаккирон бо тақия ба таълимоти ҳуқуқи фитрӣ истиқбол ва ҳифз мешуд.

Муҳаққиқи рус И. В. Лебедева қайд менамояд: «Ҷомеаи шахрвандӣ плюралистӣ аст, он дар доираи қонун шаклҳои мухталифи худмуайяннамоии сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро пешниҳод менамояд. Чунин пешниҳоднамоӣ дар ҳолати мавҷудияти арзиши асосӣ тоқатпазирӣ имконпазир аст. Тоқатпазирӣ дар эътирофи ҳуқуқи дигар нафар дар нигоҳдории шахсияти худ зоҳир мегардад, ки бо чунин васила ҳуқуқи дигар нафар дар ифоданамоии худ таҷассум мегардад»[112, С. 15].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳама давраи замон ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шахрвади ва рушди плюрализми сиёсӣ ба якдигар алоқаманд буда, якдигарро пурра менамуданд. Ҷомеаи шахрвандӣ барои рушди плюрализми афкор заминаҳои заруриро таъмин менамояд, лекин дар навбати худ ташаккул ва рушди ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ ба сатҳи рушди плюрализми сиёсӣ вобаста аст.

Ба андешаи мо, метавон якҷанд шартҳои алоқамандии плюрализми сиёсӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандиро ҷудо намуд, ки дар доираи қонунгузории демократӣ пайдо мешаванд.

Якум, плюрализми сиёсӣ мавҷудияти давлати ҳуқуқбунёдро пешниҳод менамояд. Тамоми шахрвандон ба қонуни ягона тобеъ мешаванд, ки дар

ҳолати волияти онҳо бояд механизмҳои боэътимоди ҳимояи ҳуқуқи шаҳрвандон, кафолати озодии суҳан, ба инобатгирии манфиатҳои шахс ва ҷомеа амал менамоянд ва имконият фароҳам меорад, ки шаҳрвандон тавонанд назорати фаъолияти мақомоти интихоботиро амалӣ намоянд. Дар давлати ҳуқуқбунёд тамоми мақомоти давлатӣ ба тамоми ҷомеа хизмат менамоянд ва дар назди шаҳрвандон масъул мебошанд.

Ҳуқуқҳои дар конститутсия муқарраргардида масъулияти тарафайни давлат ва шахсиятро пешниҳод намуда, имконияти иштироки шаҳрвандонро дар ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маънавӣ кафолат медиҳад. Ҳамин тариқ, плюрализми сиёсӣ барои ташаккул ва инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ заминаи заруриро таъмин менамояд. Лекин, дар фазои пасошӯравӣ, аз он ҷумла дар Тоҷикистон оид ба давлати ҳуқуқбунёд суҳан гуфтан бармаҳал буд, гарчанде дар конститутсияи ин кишварҳо он инъикоси худро ёфтааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки танҳо заминаҳои бунёди ҷунин давлат мушоҳида карда мешавад. Дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ, низоъмандии манфиатҳои иҷтимоӣ ва коррупсия бунёди давлати ҳуқуқбунёд мушкил ва мураккаб аст.

Ба ҳоли ин, мо бар он андеша ҳастем, ки пояи давлати устувору ҳуқуқбунёд таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ ва тақвияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ маҳсуб меёбад. Яъне, ташаккул ва инкишофи давлати ҳуқуқбунёд, плюрализми афкор ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ якдигарро пурра намуда, ба якдигар заминаи муфиди ташаккулро таъмин менамоянд.

Дуҷум, шартҳои муҳими давлати ҳуқуқбунёд, ки дар доираи он ҷомеаи шаҳрвандӣ озодона фаъолият менамояд, принсипи тақсими ҳокимият ба шӯхаи қонунгузор, иҷроия ва судӣ ба ҳисоб меравад. Таърихан, ин принсип дар давраи мубориза бо мутлақгароӣ, дар ҳолати маҳдуд намудани ҳокимияти монарх, аз нав тақсим намудани ҳуқуқ ва уҳдадориҳо байни ниҳодҳои давлатӣ ва шаҳрвандӣ ташаккул ёфтааст. Ҳамин тариқ, муддати тӯлонӣ ин принсип яке аз шартҳои муҳими мавҷудияти давлати демократӣ ва тасдиқи ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳокимияти давлатӣ дорои шохаҳои нисбатан мустақил мебошад, ки вазифаҳои худро ҳал намуда, аз доираи ваколатҳои худ берун намешаванд. Аммо ҳолатҳое мешавад, ки нобаробарии онҳо мушоҳида карда мешавад. Чунин ҳолат дар раванди ислохот ва дигаргуниҳои ҷиддӣ дар ҷомеа рӯй медиҳад, ки ташаббусҳои ҳокимияти иҷроия аз тарафи ҳокимияти қонунгузорӣ рад карда мешавад ё шакли дигарро мегиранд.

Агар хоҳем, ки таҳкими плюрализми сиёсӣ дар ҷомеа ба таври воқеӣ ба амал биояд, моро зарур аст, ки дар ҷомеа баробарии тамоми шохаҳои ҳокимияти давлатиро таъмин намоем. Дар ғайри ин сураат талошҳо дар масири бунёд ва пайрезии ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ барҳадар хоҳад буд.

Сеюм, плюрализми сиёсӣ дар шароити давлати ҳуқуқӣ чандирии муносибати тарафайни давлат ва ҷомеаи шахрвандиро пешниҳод менамояд[52, С. 124]. Давлат бояд шарик ва кафили ғаёлияти созмон ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар доираи қонунгузорию ягона баромад намояд. Давлат ба ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ ҳамон вазифаҳои худидоракуниро медиҳад, ки онҳо метавонанд мустақилона ва нисбат ба мақомоти давлатӣ самаранок амалӣ намоянд. Ҳар қадаре, ки давлат дар идоракунии ҳаёти ҷамъиятӣ вазифаҳои камтарро ба худ мегирад, то ҳамон андоза худидоракунии маҳаллӣ ғаёл мегардад, ғаёлияти ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ самаранок мегардад.

Дар таҳкими плюрализми сиёсӣ, ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандиро зарур аст, ки аксарияти вазифаҳои ҷамъиятиро иҷро намоянд. Дар акси ҳол, замина ва имконияти таҳкими плюрализми сиёсӣ аз тарафи ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ маҳдуд мегардад.

Чорум, пайрезии шароити ҳуқуқӣ барои шаклгирии сохтори ҷомеаи демократӣ бо доштани ҳокимияти пурқуввати марказӣ ва инчунин опозитсияи мусбати роҳандозӣ шуда.

Он ҷомеаро аз режими сиёсии истибдодӣ, ки ба он ҳокимияти авторитарӣ, ки назорати зарурии доираҳои ҷамъиятиро надорад, эмин медорад. Муҳаққиқи рус А. Зиновев чунин қайд намудааст: «Ҷомеаи

шаҳрвандӣ бояд замина ва муҳити ғизоӣ барои оппозицияи иҷтимоӣ, шароити зарурии мубаддалгардии он ба ҳаракатҳои оммавӣ бо тамоми унсурҳои он, ба монанди шаклҳои ташкилӣ, барномаҳо ва тактикаву стратегияи фаъолиятро муҳайё намояд»[111, С. 223].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳавасмандии иштирокчиёни ҳаракатҳои оппозиционӣ, аз бисёр ҷанба, бо қонеъ набудан аз ҳалли проблемаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ аз ҷониби давлат муайян карда мешавад. Оппозиция ҳаёти демократии ҷомеаи шаҳрвандиро муайян мекунад. Лекин, қайд намудан зарур аст, ки дар як қатор самтҳои мусбии фаъолияти васеи оппозицияи ҷамъиятӣ, самтҳои манфии он, ноустуворсозии ҷомеа низ вучуд дорад. Дар ин самт, як қатор созмонҳои ҷамъиятӣ амал менамоянд, ки аз хориҷа маблағгузорӣ карда мешаванд ва пешбарандаи амалҳои зиддиконституционӣ мебошанд. Чунин созмону ташкилотҳо мушкилоти мавҷударо истифода намуда, кӯшиш менамоянд, ки низоъҳои иҷтимоиро шиддатнок намоянд. Аз ин хотир, зарур аст, ки ба фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ таваҷҷуҳи хосса равон карда шавад, то ки самтҳои фаъолияти манфии онҳо саривақт бартараф карда шавад.

Панҷум, аломати хосси плюрализми сиёсӣ дар шароити ҷомеаи шаҳрвандӣ фарҳанги сиёсӣ ва ҳукукии шаҳрвандон, афзудани фаъолнокии онҳо ба ҳисоб меравад, ки бо раванди демократикунонии ҷомеа алоқаманд аст. Ифодаи озоди ақидаҳои сиёсӣ нисбат ба масъалаҳои муҳимми сохтори давлатӣ ва ҷамъиятӣ, нигоҳ доштани эътиқоди худ тариқи созмонҳои ҳизбӣ, ҳаракатҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ, ки дар доираи қонунгузории мавҷуда амал менамоянд, ҳукуқи ҷудонопазири шахсият ва нишондиҳандаи рушди демократия ба ҳисоб меравад.

Аз ин хотир зарур аст, ки дар қонунгузории мавҷуда тамоми заминаҳои ташаккул ва инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ муқаррар карда шавад, то ки сатҳи рушди демократия ва таҳкими принсипи плюрализми сиёсиро дар ҷомеа таъмин намояд.

Ҳамин тариқ, дар муайян намудани мақоми ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ дар шароити ҷомеаи тоҷик ба ин чанбаҳо таваҷҷуҳ намудан зарур аст. Зеро ба инобат гирифтани чанбаҳои зикргардида ба муайян намудани объективии нақш ва мақоми ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ мусоидат менамояд.

Муҳақиқи тоҷик И. Ф. Пиров қайд менамояд, ки: «Дар муайян намудани нақш ва мақоми ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ, омӯзиш ва баррасии ташаккули фарҳанги плюралисти мувофиқи мақсад аст»[103, С. 264]. Воқеан, дар ин самт, таҳқиқи ташкили чорабиниҳои иттилоотӣ ва омӯзишӣ барои баланд бардоштани шуурнокии сиёсӣ, рушди фарҳанги гуфтугӯ байни гурӯҳҳои мухталифи ҷомеа, мусоидат ба қабул ва таҳаммулпазирии ақидаҳои мухталиф муҳим мегардад, ки андешаи муаллиф хеле ҷолиб аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили чорабиниҳои иттилоотӣ ва омӯзишӣ барои баланд бардоштани шуурнокии сиёсӣ ба таври ғайри аз ҷониби давлат, созмонҳои ғайридавлатӣ (СҒД), муассисаҳои таълимӣ ва созмони ҷавонон амалӣ мегардад. Дар ин самт Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиши назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мунтазам чорабиниҳои иттилоотӣ ва маърифатӣ доир мекунад. Дар доираи лоиҳаҳои таҳкими ватандӯстӣ, воҳӯриҳо бо ҷавонон дар муассисаҳои таълимӣ баргузор мешаванд, ки донишҷӯён дар бораи нақши шаҳрвандон дар рушди кишвар, интихобот ва масъулиятҳои шаҳрвандӣ маълумот мегиранд.

Созмонҳои ғайридавлатӣ, ба мисли Маркази ҳуқуқи инсон, «Маърифат» ва ғайраҳо чорабиниҳои омӯзиширо дар мавзӯҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ баргузор мекунанд. Барномаҳои омӯзишии ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба рушди шуурнокии интихоботӣ, баҳусус, дар пешорӯи интихоботи президентӣ ё парлумонӣ равона карда шудааст.

Дар аини ҳол, дар шакли пайваста ҷамъомади ҷумҳуриявӣ таҳти унвони

«Чавонон ва рушди чомеа» доир мегардад, ки дар он масъалаҳое аз қабилӣ шуурнокии сиёсӣ, рушди ватандӯстӣ ва иштироки чавонон дар қабули қарорҳои сиёсӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Чунин чорабиниҳо барои баланд бардоштани сатҳи шуурнокии сиёсӣ дар Тоҷикистон дар шароити ҳозира аҳамияти бузург доранд, зеро онҳо ба ташаккули чомеаи ғайридавлатӣ, муттаҳид ва мутамаддин мусоидат менамоянд. Баланд бардоштани шуурнокии сиёсӣ ба шаҳрвандон кумак мекунад, ки на танҳо ҳуқуқи вазифаҳои худро беҳтар дарк кунанд, балки дар қабули қарорҳои муҳими сиёсӣ ва иҷтимоӣ ғайридавлатӣ ширкат варзанд.

Фарҳанги муошират байни гурӯҳҳои мухталифи чомеа, ки асоси таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ, ҳамзистии озода ва ҳамдигарфаҳми иҷтимоӣ мебошад, барои чомеаи Тоҷикистон аҳамияти ҳаётан муҳим дорад. Ниҳодҳои чомеаи шаҳрвандӣ, аз ҷумла созмонҳои ғайридавлатӣ, ассотсиатсияҳо, марказҳои таҳлилӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ, дар рушди фарҳанги муоширати байни гурӯҳҳои мухталиф нақши калидӣ доранд.

Ниҳодҳои чомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон дар ҳамгироии гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ, этникӣ ва сиёсӣ мусоидат менамоянд, ки асосан тариқи барномаҳои таълимӣ, чорабиниҳои фарҳангӣ ва семинарҳои гуногун амалӣ карда мешавад. Илова бар ин, ниҳодҳои чомеаи шаҳрвандӣ дар самти рушди фарҳанги муошират як қатор амалҳо, аз ҷумла ташкил ва пешбурди платформаҳои муколама, коҳиши зиддияту мухолифатҳо дар ҳамзистии мусолимадомез, баланд бардоштани савияи огоҳӣ ва таҳкими тафаккури ҳамдигарфаҳмӣ кӯшиш менамоянд.

Дар ин самт метавон ғайридавлатӣ чунин ниҳодҳои чомеаи шаҳрвандӣ, ба монанди «Ҳамсоягони нек», Кумитаи мусолиҳа ва ризоияти миллӣ, «Сабзандешон», «Чавонон барои сулҳ», «Пайванди наслҳо» ва ғайраҳоро махсусан қайд намуд. Барои мисол, созмони ҷамъиятии «Ҳамсоягони нек» дар манотиқи гуногуни Тоҷикистон платформаҳоро барои муколамаи намоёндагони гурӯҳҳои этникӣ (тоҷикон, ўзбекон, қирғизҳо) бунёд

намудааст, ки дар доираи онҳо мушкилоти умумӣ, ба монанди захираҳои обӣ, замин ва ҳамкорӣ дар ҷомеа баррасӣ карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон на танҳо воситаи муҳимми муколамаи байни гурӯҳҳои мухталиф мебошанд, балки кафили ҳамзистии озоишта ва рушди иҷтимоӣ мебошад. Бо рушди фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, инчунин, таҳия ва амалинамоии барномаҳои мухталиф имконияти инкишофи фарҳанги муошират дар кишвар боз ҳам васеътар гардида, ба таҳкими сулҳ ва субот мусоидат менамояд.

Қайд намудан зарур аст, ки маҳз фарҳанги муошират ҳамчун заминаи муҳим ва зарурии таҳкими плюрализми сиёсӣ дар кишвар баромад менамояд. Ибрози мавқеъ ва ақидаи худ дар раванди муоширати байни гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ ба самаранокии фаъолияти онҳо мусоидат мекунад.

Э. Л. Кузьмин менависад, ки «Дар раванди таҳкими принципи плюрализми сиёсӣ таҳаммулпазирӣ ва қабули ақидаҳои мухталиф муҳим мегардад, ки ба рушди устувори ҷомеа ва ҳамзистии озоишта мусоидат менамояд»[78, С. 84]. Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ барои қабули ақидаҳои мухталиф семинарҳо ва ҷорабинҳои фарҳангӣ гузаронида дар ин самт саҳми назаррас доранд. Бо гузаронидани ҷорабинҳои мухталифи фарҳангӣ, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба тарғиби ҳамзистии озоишта, омӯзиши арзишҳои гуногунандешӣ ва демократия, муколимаи байни гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ таваҷҷуҳи хосса равон менамоянд.

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити Тоҷикистон ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ бо гузаронидани ҷорабинҳои мухталифи фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар ташаккули фарҳанги плюралистӣ нақши муҳим доранд. Фарҳанги плюралистӣ заминаи муҳимми таҳкими плюрализми сиёсӣ ба шумор меравад.

Иштироки гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ дар равандҳои сиёсии кишвар яке аз омилҳои муҳимми таҳкими принципи плюрализми сиёсӣ ва умуман сохтори демократӣ ба ҳисоб меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам овардани имкониятҳои баробар барои тамоми гурӯҳҳои иҷтимоӣ дар

фаъолияти сиёсӣ зарур аст, то онҳо тавонанд мавқеъ ва ақидаи худро нисбат ба масъалаҳои муҳимми рушди ҷомеа баён намоянд ва дар таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ мусоидат намоянд. Таъмини чунин имконият барои гурӯҳҳои иҷтимоӣ на танҳо ба таҳкими ҳамгирӣ ва суботи миллий, балки ба рушди раванди қабули қарорҳои фарогир мусоидат менамояд. Масалан, фаъолияти созмони ҷамъиятии «Ташаббуси ҷомеаи шаҳрвандӣ» ба омӯзиши ҷавонон дар минтақаҳои мухталифи кишвар, махсусан деҳот равона карда шуда, роҳҳо ва воситаҳои иштирок дар ҳаёти сиёсиро баррасӣ менамояд.

Таҳлилҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки дар кишвар аз тарафи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ платформаҳои муколама байни гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ фароҳам оварда шудааст, то ки онҳо тавонанд фикру андешаҳои худро дар раванди таҳия ва қабули қарорҳо ибраз намоянд. Барои мисол, бо ибтикори созмони ҷамъиятии ғайридавлатии «Афзоиши ҳамгирӣ ва субот» анҷумани ҷомеаи шаҳрвандии Тоҷикистон роҳандозӣ шудааст, ки онро метавон яке аз тарҳҳои муваффақ ҳисобид. Дар ҷорабиниҳои ташкилоти мазкур намояндагони минтақаҳои мухталифи Тоҷикистон, махсусан минтақаҳои дурдаст иштирок менамоянд. Иштирокчиён, асосан, гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ, аз он ҷумла, ташкилоту созмонҳои ҷавонон, созмонҳои занон, роҳбарони маҳаллӣ, намояндагони ақалиятҳои миллий ба ҳисоб мераванд.

Дар шароити Тоҷикистон ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои гурӯҳҳои камнуфуз, ба монанди занон, ҷавонон ва ақалиятҳои миллий нақши калидӣ доранд. Фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба фароҳам овардани баробарӣ ва адолат дар ҷомеа равона карда шудааст.

Дар кишвар, махсусан, дар минтақаҳои дурдаст занон бештар бо мушкилоти ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Дар ин самт, ба таври умумӣ метавон набудани дастрасии пурра ба таҳсил ва кор, инчунин зӯрварӣ дар хонаводагиро махсусан қайд намуд. Аз ин хотир дар ин самт ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ фаъол буда, маърака ва ҷорабиниҳои худро ба

масъалаҳои асосии ҳаёт ва фаъолияти занон равона намудаанд. Масалан, созмони ҷамъиятии «Гулрухсор» тренингоҳо ва маъракаҳои иттилоотӣ баргузор менамояд, то ки занонро аз ҳуқуқҳои худ огоҳ намояд. Инчунин, созмони мазкур дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар марказҳои дастгирии ҳуқуқи занонро таъсис додааст.

Қавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қисмати бештари аҳолии мамлакатро тақсил медиҳанд ва ин қишри муҳимми ҷомеа зимни пиёда намудани ниёзҳои ҳеш аз қабилӣ таҳсил, кор ва ширкат дар маъракаҳои сиёсӣ ба баъзе мушкилот мувоҷеҳ мебошанд. Аз ин рӯ, ҳалли фасли масоили қавонон ва ҷалби ҳар чӣ бештари онҳо ба тамоми равандҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии мамлакат метавонист вазъи ин қишри ҷомеа ва натиҷатан вазъи мамлакатро ба маротиб дигаргунтар ва беҳтар созад.

Созмони ҷамъиятии «Қавонони ояндасоз» бо лоиҳаҳои таълимӣ ва рушди малакаҳо қавононро барои воридшавӣ ба бозори меҳнат ва иштирок дар раванди қабули қарорҳо омода менамояд.

Ҳамин тариқ, дар шароити Тоҷикистон ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои гурӯҳҳои камнуфуз дар Тоҷикистон на танҳо барои беҳбуд бахшидани шароити зиндагии онҳо, балки ба таҳкими адолат, баробарӣ ва ҳамгироии иҷтимоӣ онҳо мусоидат мекунанд. Идома додани фаъолияти онҳо барои рушди устувор ва таъмини ҳуқуқҳои асосии инсон дар ҷомеа аҳаммияти хосса дорад.

Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҷалби қишрҳои гуногуни аҳоли ба раванди интиҳобот ва қабули қарорҳои муҳимми давлатӣ нақши бориздоранд. Онҳо тавассути маъракаҳои иттилоотӣ, семинарҳо ва платформаҳои муколама, шуурнокии аҳолиро баланд бардошта, иштирокашонро дар раванди демократӣ таъмин мекунанд.

Мақсади асосии ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ин самт аз баланд бардоштани огоҳии аҳоли аз ҳуқуқҳои худ дар интиҳобот ва муҳиммияти иштирок дар он ба ҳисоб меравад. Масалан, ташкилоти ҷамъиятии «Ниҳоди ҳуқуқи инсон ва демократия» дар раванди интиҳобот маъракаҳои иттилоотӣ

ташкил намуда, дар он аҳаммият ва муҳиммияти иштироки ҳар як шаҳрвандро дар интиҳобот шарҳу эзоҳ медиҳад.

Илова бар ин, як қатор ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар минтақаҳои мухталифи кишвар баҳри тақвият бахшидани дониш ва малакаи қишрҳои гуногуни аҳоли барои иштироки фаъолона дар раванди қабули қарорҳои сиёсӣ семинарҳо ва тренингҳо баргузор менамоянд. Масалан, ташкилоти ҷамъиятии «Пешсафони ҷавон» дар вилояти Суғд тренинги «Шаҳрвандии фаъол»-ро баргузор намудааст, ки ҷавононро ба механизми иштирок дар қабули қарорҳо ошно намудааст. Дар натиҷа, ҷавонони фаъоли чунин тренингҳо як қатор ташаббусҳоро пешниҳод намуданд, ки дар ҷаласаҳои маҳаллии ҳукуматӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

Дар самти ҷалби одамон ба интиҳобот ва иштирок дар раванди қарорҳои сиёсӣ, аз тарафи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ платформаҳои муколамаи байни гурӯҳҳои гуногунии иҷтимоӣ ва намоёндагони ҳукумат бунёд карда шудааст. Масалан, аз тарафи созмони ҷамъиятии «Шарикон барои демократия» форуми «Ҳуқуқ ба интиҳоб» ташкил карда шудааст, ки муколамаи байни шаҳрвандон ва мақомоти давлатиро таъмин менамояд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки иштирокчиёни форуми мазкур андешаҳои худро нисбати ба тақмили раванди интиҳоботӣ пешниҳод намуданд. Як қатор ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти ҳавасманд намудани гурӯҳҳои мухталифи ҷомеа барои иштирок дар интиҳобот чорабиниҳои мухталифро баргузор менамоянд. Масалан, ташкилоти ҷамъиятии «Гулрухсор» дар вилояти Хатлон маъракаи «Овоздиҳӣ ҳуқуқи ҳар як шаҳрванди мост»-ро гузаронидааст, ки дар он замон ва маъҷубон ҷалб карда шудаанд. Ба онҳо роҳҳои иштирок дар интиҳобот ва имкониятҳои ҳуқуқии ҳар як шаҳрванд шарҳ дода шудааст.

Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти баланд бардоштани эътимодноқӣ ба равандҳои интиҳобот чорабиниҳои мухталифро амалӣ менамоянд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки эътимодноқӣ ба равандҳои интиҳобот танҳо тариқи таъмини шаффофияти он имконпазир аст. Масалан,

ташкилоти ҷамъиятии «Шаффофияти интиҳобот» намояндагони худро ба якҷанд минтақаи кишвар барои назорати раванди интиҳобот сафарбар намуда буд.

Ҳамин тариқ, фаъолияти як қатор ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба баланд бардоштани иштироки шаҳрвандон дар интиҳобот, тақвияти ҳамкории байни шаҳрвандон ва ҳукумат, таъмини эътимодноӣ ба равандҳои демократӣ равона карда шудааст. Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ба ҷалби қишрҳои гуногун ба интиҳобот ва қабули қарорҳои соҳми назаррас мегузоранд. Ин фаъолият на танҳо ба ташаккули шуурнокии шаҳрвандӣ, балки ба рушди демократикунонии кишвар низ мусоидат мекунанд. Ташаббусҳои онҳо барои фароҳам овардани фазои мусоид барои иштироки васеи мардум дар равандҳои сиёсии кишвар хеле муҳим мебошад.

Озодии матбуот ва рушди васоити ахбори омма (ВАО) як қисми ҷудонопазири ҷомеаи демократӣ ва механизми муҳим барои таъмини плюрализми афкор, гуногунандешӣ ва ҳамкории муосир дар ҷомеа мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тақвият ва пешбурди ин озодӣ ва таҳкими нақши ВАО метавонад ба фароҳам овардани муҳити солими муколама ва фарогирии манлофеи қишрҳои мухталиф мусоидат кунад.

Аҳаммияти озодии матбуот барои плюрализм дар пешниҳоди иттилооти шаффоф, гуногунандешӣ, назорати ҷомеа зоҳир мегардад. Озодии матбуот ба шаҳрвандон имконият медиҳад, ки оид ба раванди қабули қарорҳои сиёсӣ, фаъолияти мақомоти давлатӣ, ҳодисаву падидаҳои сиёсӣ маълумоти пурра, дақиқ ва шаффофро ба даст оранд. Рушди воситаҳои ахбори омма муҳити гуногуни андешаҳо ва нуқтаҳои назарро фароҳам меорад, ки барои таҳкими демократия, махсусан, таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ зарур шуморида мешавад. Илова бар ин, воситаҳои ахбори омма ҳамчун воситаи назорати иҷтимоӣ бар зидди ғасод хидмат мекунанд.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки матбуоти мустақил яке аз пояҳои асосии ҷомеаи демократӣ ва воситаи калидии таъмини гуногунандешӣ ба ҳисоб меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар

химояи матбуоти мустақил нақши муҳим доранд, зеро онҳо имконият фароҳам меоранд, ки садои қишрҳои гуногуни ҷомеа шунида шавад ва гуногунии андешаҳо дар фазои иттилоотӣ таъмин карда шавад.

Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таъмини амнияти рӯзноманигорон ва матбуоти мустақил кӯшиш менамоянд. Барои мисол, созмони иҷтимоии «Маркази ҳуқуқи инсон» кумаки худро ба рӯзноманигороне мерасонад, ки мавриди таҳдид ва фишору зӯрварӣ қарор гирифта бошанд. Дар канори ин ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар бунёди платформаҳои омӯзишӣ, ки ба баррасии масъалаҳои асосии фаъолияти рӯзноманигорон равона карда шудааст, машғул мебошанд. Дар ин самт метавон фаъолияти созмонҳои ҷамъиятии «Ҳазинаи ҷомеаи кушода», «Пешсафони наврас»—ро махсусан қайд намуд.

Бояд таъкид дод, ки ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон дар рушди матбуоти мустақил ва ҳифзи озодии он нақши калидӣ мебозанд. Онҳо на танҳо ба пешбурди гуногунандешӣ, балки ба ташаккули фазои иттилоотии шаффоф мусоидат мекунанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пас аз бадастории истиқлолияти давлатӣ, роҳи демократии инкишоф интиҳоб карда шуд, ки дар он ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ яке аз ҷанбаҳои муҳим ва зарурӣ баррасӣ карда мешавад. Масъалаҳои гуногуни рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, тарз ва шакли фаъолияти ниҳодҳои он, сатҳи таъсири он ба ҳаёти ҷамъиятӣ, таҷассуми гуногунандешӣ ва плюрализми афкор дар фаъолияти он нишондиҳандаҳои асосии сатҳи рушди демократия дар кишвар ба ҳисоб меравад.

Имрӯз, яке аз ҷанбаҳои муҳимми фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро ҷанбаи плюралистӣ ташкил менамояд. Қайд намудан зарур аст, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ аз ниҳодҳои мухталиф иборат аст, ки ҳар яке аз онҳо дар ҳалли масъалаҳои ҷойдошта ва умуман рушди ҷомеа дорои мавқеъ ва мақоми хосса мебошанд. Аз ин хотир, дар фаъолияти онҳо, дар ҳама ҳолат, гуногунӣ ва мухталифӣ мушоҳида карда мешавад.

Дар доираи фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ манфиат ва талаботҳои гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ таҷассум мегардад. Аз ин хотир, дар фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳам алоқамандӣ ва ҳам муҳолифату зиддият вучуд дорад. Хусусиятҳои фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба мақсадҳо, тарзи амалнамоӣ, самти фаъолияти онҳо вобаста аст. Дар ин радиф метавон қайд намуд, ки гуногунии фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, таҷассуми принципи плюрализми ақидаҳо, пеш аз ҳама, ба сатҳи фарҳанги сиёсии шаҳрвандон, сатҳи фаъолнокӣ ва ташаббускориҳои онҳо, сатҳи дарки масъалаҳои мухталифи рушди ҷомеа, фаъолияти низоми сиёсӣ, вазъияти иҷтимоиву иқтисодии кишвар вобаста мебошад.

Дар шароити имрӯза яке аз меъёрҳои муҳимми баҳогузориҳои сатҳи демократикунонии ҷомеа мавҷудият ва фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад, ки амалигардии яке аз принципҳои муҳимми сохтори демократӣ – принципи плюрализми афкорро таъмин менамоянд. Аз ин хотир, дар ҷомеаи демократӣ фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таҳкими плюрализми сиёсӣ муҳим мегардад.

Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ принципи плюрализми афкорро таҷассум намуда, дар шароити муосир, ба фаъолгардии иштироки шаҳрвандон дар ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат менамояд, ки талаботи асосии низоми сиёсии демократӣ ба ҳисоб меравад. Дар шароити Тоҷикистон то ташаккул ва инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ шаҳрвандон танҳо ҳуқуқи интихоби намоёндагонӣ худро дар мақомоти давлатӣ доштанд, лекин дар шароити имрӯза, шаҳрвандон тариқи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳалли масъалаҳои мухталифи ҷомеа фаъолона иштирок намуда, мавқеи худро нисбат ба он муайян менамояд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шаҳрвандон дар доираи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ иштирок намуда, метавонанд, ба тарзи идоракунии давлатӣ дар кишвар таъсири амиқ расонанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки демократикунонӣ, қувват гирифтани мақоми ҳизбҳои сиёсӣ ва низоми бисёрҳизбӣ ба ташаккул ва инкишофи назарияи плюралистии ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат намудаанд. Дар доираи

назарияи плюралистии ҷомеаи шахрвандӣ вазифаи асосии давлат дар таъмини ризоияти умумишахрвандӣ зоҳир мегардад, ки тариқи ба инобат гирифтани манфиат ва талаботҳои мухталифи гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа, бартараф намудани муҳолифатҳо, таъмини муттаҳидии ҷомеа амалӣ карда мешавад.

Дар солҳои 90-ум дар кишвар номуайяни дар ризоияти шахрвандӣ ва мутамарказ гардидани сазӣю кӯшиши одамон дар амалинамоии ҳокимият мушоҳида карда мешуд. Нерӯҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки ба сиёсат ворид гардида буданд, мавқеи худро нисбат ба роҳи минбаъдаи инкишофи Тоҷикистон иброз намуда, ақидаҳои мухталифро пешниҳод менамуданд. Чунин ақидаҳо дар аксарияти ҳолатҳо ба якдигар номувофиқ буда, ба якдигар муҳолифат доштанд. Метавон қайд намуд, ки дар ин давра, аксарияти нерӯҳои сиёсӣ мавқеъ ва ақидаи худро баён намуда, принципи плюрализми афкорро дар кишвар амалӣ менамуданд.

Метавон қайд намуд, ки фаъол гардидани ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ, баёни ошкорои мавқеъ ва ақидаҳо, пеш аз ҳама, ба номуайян будани дурнамои рушди кишвар алоқаманд аст. Дар ин марҳила, мақомоти давлатиро зарур аст, ки мувофиқ ба вазъияти мавҷудаи сиёсӣ-иҷтимоӣ фаъолияти як қатор ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ, ки ба сиёсат ворид гардида буданд, назорат намояд.

Дар давраи «бозсозӣ» ва солҳои аввали соҳибистиклолӣ фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ на хусусияти бунёдкориву созанда, балки дорони хусусияти низоъангез буд. Чунин хусусият, пеш аз ҳама, дар ворид гардидани онҳо ба муборизаи сиёсӣ баҳри амалӣ намудани ҳокимияти сиёсӣ таҷассум мегардид. Илова бар ин, зиддият ва муҳолифатҳои қавмӣ ва маҳаллӣ фаъолияти созмонҳои ҷамъиятиро фаро гирифта буд, ки дар самти муттаҳидшавии тамоми ҷомеаи тоҷик монеаҳо эҷод менамуд.

Дар Тоҷикистон миқдори зиёди созмону ташкилотҳои ҷамъиятӣ пайдо шуданд, ки дар таҳкими принципи плюрализми сиёсӣ нақши муассир бозиданд. Зиддияту муҳолифатҳо, ки ба ҷанги шахрвандӣ оварда расонид, ба

инкишофи минбаъдаи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ таъсири амиқи манфӣ расонидааст. Метавон қайд намуд, ки солҳои аввали соҳибистиклолӣ, миқдори зиёди созмону ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар амалӣ гардидани плюрализми сиёсӣ мусоидат менамуданд, лекин, пас аз оғози муқовимати мусаллаҳона дар кишвар фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, аз он ҷумла ҳизбҳои сиёсӣ то андозае маҳдуд гардида, як қатор ниҳодҳо фаъолияти худро қатъ намуданд.

Ҳамин тариқ, дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон дар фаъолияти худ плюрализми сиёсиро амалӣ намуданд, лекин нотаъвонии ҳукумат ва мақомоти давлатӣ боис гардид, ки фаъолияти ин ниҳодҳо аз ҷаҳорҷубаи муайянгардида берун равад. Чунин муносибат ба шиддатнок гардидани вазъияти сиёсӣ ва оқибат ба ҷанги шаҳрвандӣ оварда расонид. Яъне, аввалин таҷрибаи амалинамоии плюрализми сиёсӣ дар фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон бемуваффақият ба итмом расид. Албатта, фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти таҷассуми плюрализми сиёсӣ дар солҳои 90-ум ба марҳилаҳои минбаъдаи фаъолияти созмону ташкилотҳои ҷамъиятӣ таъсири амиқ расонидааст.

Мавриди тазаққур аст, ки нақши муҳимми ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таҳкими плюрализми сиёсӣ дар фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ таҷассум мегардад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз соҳибистиклол гардидан ҳамеша миқдори муайяни ҳизбҳо амал менамуданд, ки ҳар яке дорои ғоя ва мавқеи хуб буда, кӯшиш менамуданд, онро дар воқеият амалӣ намоянд. Дар шароити имрӯза дар кишвар 7 ҳизби сиёсӣ амал менамоянд, ки дар таъмини плюрализми сиёсӣ мавқеи хоса доранд. Бо фаъол гардидани ҳизбҳои сиёсӣ дар раванди сиёсии ҷомеа рақобатнокии субъектҳо пайдо мешавад, ки ба рушди тамоми ҷомеа мусоидат менамояд.

Қайд намудан зарур аст, ки дар давраи соҳибистиклолӣ таҷассуми плюрализми сиёсӣ дар фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ яқинанг набуд. Дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ асосан хусусияти

муқовиматӣ ва низоъангез доштанд. Барои он ки дар солҳои аввали соҳибистиқлоли фаъолияти баъзе аҳзоби исёсӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ бештар ҳислати низоъандозӣ дошта ба ваҳдат ва якпорчгии давлату миллат мусоидат намекарданд. Аз ин рӯ, фаъолияти ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон ва ҳизби демократи Тоҷикистон ба иллати ин мушкилот мамнуъ эълон карда шуданд.

Метавон қайд намуд, ки ҳизбҳои сиёсии мухталиф дар ин давра, дар асоси амалӣ намудани принципи плюрализми сиёсӣ, нисбат ба тамоми масъалаҳои ҷойдошта мавқеи худро иброз намуда, беназир будани ақида ва мавқеи худро нишон медоданд. Дар муносибати байни ҳизбҳои сиёсӣ, ҳукумат ва ҳизбҳои сиёсӣ одитарин талаботи риторикаи сиёсӣ ва фарҳанги сиёсӣ ба инобат гирифта намешуд. Яъне, метавон қайд намуд, ки амалӣ намудани принципи плюрализми сиёсӣ бояд ҷаҳорҷӯбаи муайян дошта бошад, зеро мутлақ гардонидани он боиси зиддияту мухолифатҳо, ки ба бархурди ҳарбӣ оварда мерасонад, мегардад.

Бо ҳалли мухолифату зидиятҳо ва ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ваҳдати милӣ, фаъолияти ҳизбҳо ба таври зарурӣ ба танзим дароварда шуд. Гарчанде, дар кишвар рақобати фаъоли ҳизбҳо ба назар намерасад, аммо дар он ҳосияти манфии таъсиррасон низ вучуд надорад. Ба ҳар ҳол, дар шароити Тоҷикистон, ки давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунфяӣ ба ҳисоб меравад, самаранок ва фаъол гардидани ҳизбҳои сиёсӣ талаб карда мешавад.

Умаман, дар низоми ҳизбии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми ҳизбҳо ва ҳаракатҳои мавҷуда ба таъмини якпорчагии кишвар, мустақкам намудани пояҳои давлату давлатдорӣ, волоияти қонун ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ кӯшиш менамоянд.

Профессор А. Муҳаббатов мегӯянд: «Қисмати бештари донишмандон ишора ба он доранд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар айни ҳол, аҳзоби сиёсӣ бештар дар марҳалаҳои муайяне фаъолият карда ва дар байни онҳо ихтилофи ғоявӣ дида намешавад. Яъне, фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ дар самти

таҷассуми плюрализми сиёсӣ на он қадар назаррас аст»[81, С. 45]. Мушоҳидаҳо нишон медиҳад, ки ҳизбҳои сиёсӣ дар Тоҷикистон танҳо дар давраҳои интиҳоботӣ фаъол гардида, муборизаи байни онҳо шиддатнок мегардад. Дар давраи байни интиҳоботҳо бошад, фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ заиф гардида, робитаи онҳо бо ҷомеа ва таҷассуми плюрализми сиёсӣ дар сатҳи паст қарор мегирад. Дар шароити имрӯза, тамоми ҳизбҳои мавҷуда наметавонанд бо ҳизби ҳукмрон рақобат намуда, принципи плюрализми сиёсиро дар фаъолияти худ таҷассум намоянд. Албатта, чунин вазъият ҳам ба фаъолияти ҳизби ҳукмрон ва ҳам ба ҳизбҳои дигар таъсири манфӣ расонида, дар самти таҷассуми плюрализми сиёсӣ монеаҳо эҷод менамояд.

Ҳамин тариқ, дар раванди таҳқиқи фаъолияти институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди таъмини плюрализми сиёсӣ чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст:

-дар ҳама давраи замонҳо рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва рушди плюрализми сиёсӣ ба якдигар алоқаманд буда, якдигарро пурра менамуданд. Ҷомеаи шаҳрвандӣ барои ташаккули плюрализми афкор заминаҳои заруриро таъмин менамояд, лекин дар навбати худ ташаккул ва рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба сатҳи рушди плюрализми сиёсӣ вобаста аст;

-плюрализми сиёсӣ ба он маъно аст, ки давлат бар пояи ҳуқуқ бунёд шудааст, имкон намедиҳад, ки давлат тамоми соҳаҳои фаро гирифта ҳуқуқ ва ихтиёрооти шаҳрвандонро поймол кунад;

-шарти муҳими давлати ҳуқуқбунёд, ки дар доираи он ҷомеаи шаҳрвандӣ озодона фаъолият менамояд, принциби тақсимоати ҳокимият ба шохҳои қонунгузор, иҷроия ва судӣ ба ҳисоб меравад;

-аломати хоси плюрализми сиёсӣ дар шароити ҷомеаи шаҳрвандӣ фарҳанги сиёсӣ ва ҳуқуқи шаҳрвандон, афзудани фаъолнокии онҳо ба ҳисоб меравад, ки бо раванди демократикунонии ҷомеа алоқаманд аст;

-фарҳанги муошират байни гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа, ки асоси таҳкими принциби плюрализми сиёсӣ, ҳамзистии осоишта ва ҳамдигарфаҳмии иҷтимоӣ мебошад, барои ҷомеаи Тоҷикистон аҳамияти ҳаётан муҳим дорад;

-ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон дар ҳамгироии гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ, этникӣ ва сиёсӣ мусоидат менамояд, ки асосан тариқи барномаҳои таълимӣ, чорабиниҳои фарҳангӣ ва семинарҳои мухталиф татбиқ карда мешавад;

Фарҳанги плюралистӣ заминаи муҳимми таҳкими плюрализми сиёсӣ ба шумор меравад;

-ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҷалби қишрҳои гуногуни аҳоли ба раванди интиҳобот ва қабули қарорҳои муҳимми давлатӣ нақши бориздоранд. Онҳо тавассути маъракаҳои иттилоотӣ, семинарҳо ва платформаҳои муколама, шуурнокии аҳолиро баланд бардошта, иштирокашонро дар раванди демократӣ таъмин мекунанд;

-озодии матбуот ва рушди васоити ахбори омма (ВАО) як қисми ҷудонопазири ҷомеаи демократӣ ва механизми муҳим барои таъмини плюрализми афкор, гуногунандешӣ ва ҳамкории муосир дар ҷомеа мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбурди ин озодӣ ва таҳкими нақши ВАО метавонад ба фароҳам овардани муҳити солими муколама ва фарогирии манофеи гурӯҳ ва созмонҳои мухталифи ҷомеа мусоидат кунад.

Умуман, фаъолияти институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди таъмини плюрализми сиёсӣ дар Тоҷикистон хеле назаррас буда, солҳои охир бисёр масъалаҳои рузмара дар мувофиқа ба давлат роҳандозӣ карда мешаванд.

3.2. Вазъият ва дурнамои фаъолияти ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ

Дар шароити имрӯза, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чунин як марҳилаи инкишофи худ ворид гардидааст, ки рушди минбаъда, пешравӣ ва тақвияти соҳаҳои мухталифи он ба талошу кӯшиш ва ҳаракати қишрҳои гуногуни ҷомеа вобаста мебошад, ки онҳо дар ниҳодҳои гуногуни ҷомеаи шаҳрвандӣ гирди ҳам омада, барои таҳаққуқи ормонҳои миллӣ ва ҳамзамон зиндагии шоистаи хеш фаъолият карда истодаанд. Тағйироту дигаргуниҳо дар ҷомеаи

муосири тоҷик ва ҳалли проблемаҳои мавҷуда бо рушди минбаъдаи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ алоқаманд аст.

Фаъолнокии иҷтимоӣ-сиёсии шахсият ё ташаббускориҳои шаҳрвандӣ дар ҷомеа омили муҳимми ташаккул ва инкишофи давлатдории демократӣ ва ҳуқуқӣ, ҷомеаи шаҳрвандии озод ва таҳаммулпазир ба ҳисоб меравад. Рушди ниҳодҳои асосии ҷомеаи шаҳрвандӣ бе шахсиятҳои фаъоли иҷтимоӣ ва иттиҳодияҳои ташаббускору ихтиёрии онҳо имконнопазир аст. Дарки аҳаммияти ин таъйиноти иҷтимоӣ ва моҳияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонад барои ҷомеаи тоҷик дар раванди таҳким ва мустаҳкамнамоии вазъияти шаҳрвандӣ ва давлатдории ҳуқуқӣ тақдирсоз бошад.

Имрӯз, дар Тоҷикистон миқдори зиёди созмонҳои ҷамъиятӣ бунёд гардидаанд, ки дар низоми сиёсии ҷомеа нақши калидӣ доранд. Имрӯзҳо мо фаъолият ва қору пайкори ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро дар тамоми риштаҳои ҳаёти ҷомеа мушоҳида менамоем. Ин ниҳодҳо нақши пулери миёни ниҳодҳои давлатӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мебозанд.

Айни ҳол, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ қорҳои зиёдро дар самти маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон ва ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон амалӣ менамоянд, ба раванди эҷоди қонунҳо мусоидат менамоянд, мониторинги ҳуқуқи инсонро меғузаронанд, марқаҳои қумаки роғони ҳуқуқӣ ва психологиро таъсис медиҳанд. Масъалаи асосӣ дар тақмили фаъолияти гуногунҷанбаи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар он зоҳир мегардад, ки ин маҷмуи тадбирҳо то ба ҳол як низоми ҳамоҳанггардида, ки битавонад тадбиқи ҳуқуқи шаҳрвандонро қағолат диҳад, ба ҳисоб намеравад. Аммо дар ҳар сурат онҳо барои баланд бардоштани ташаббусҳои шаҳрвандӣ барои ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳо муҳим арзёбӣ қарда мешаванд. Аз ин хотир зарур аст, ки чунин шаклҳои фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар оянда нигоҳ дошта шуда, мувофиқ ба тағйироти иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар тақмил дода шаванд.

Ҳамин тариқ, принсипи плюрализми сиёсӣ дар ҷомеаи демократӣ яке аз арзишҳои асосии ташаккули давлатдории муосир ва фароҳам овардани

муҳити гуногунандешӣ баррасӣ карда мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти таҳкими принципи плюрализми сиёсӣ дар қатори дастовардҳои муайян ҳамчунин бо як қатор мушкилот рӯ ба рӯ мебошад.

Вобаста ба фаъолияти ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди таҳкими принципи плюрализми сиёсӣ мо бояд дар бораи шаклҳои асосии фаъолияти сиёсӣ дар доираи манфиатҳо ба принципҳои таҳаммулпазирӣ, плюрализм, созиш (компромиссность) диққати махсус зоҳир намоем. Махсусан, иштироки сиёсӣ дар ин раванд ин иҷрои фаъолиятҳои муайяне мебошад, ки манфиат, нуқтаи назар, мавқеи гурӯҳи муайяни ҷамъиятиро баён мекунад.

Бояд қайд кард, ки иштироки шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсии ҷомеа дар шаклҳои мушаххас ба монандӣ; ҳизбҳо, тазаҳурот, ҷамъомадҳои сиёсӣ, интихобот ва амсоли инҳо зоҳир мегардад.

Дар раванди фаъолияти шаҳрвандон масъалаи плюрализми сиёсӣ дар қатори дигар шаклҳои фаъолияти сиёсӣ мақоми хоссаи худро дорад. Муҳаммад А. Н. дар ин бора чунин мегуяд: «Плюрализм – ин таъминоти фалсафие мебошад, ки мавҷудияти якчанд ва ё маҷмуи мабдаи мустақили навъҳои ҳастиро эътироф мекунад. Дар ҷомеаи имрӯза плюрализм чун ҷабҳаи методологӣ дар таълимоти ба ном назарияи омилҳо, назарияи плюрализми сиёсӣ ифода ёфтааст» [83, С. 238–239]. Воқеан, моҳияти плюрализм ҳам, мавҷудияти манфиатҳои гуногун ва ҳатто муқобили якдигар ва арзишҳои, ки ба ҳуқуқҳои одамон муҳолифатдоранд дар бар мегирад. Дар раванди фаъолияти сиёсӣ, хусусан, дар ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд принципҳои таҳаммулпазирӣ риоя карда шавад. Худи таҳаммулпазирӣ ин эътирофи манфиатҳо ва мавқеи дигар қувваҳои сиёсӣ мебошад, ки ҳатто дар ҳолати ихтилоф доштан низ бояд таҳаммулпазир бошем. Албатта, риояи

чунин принципҳо дар фаъолияти ҷомеаи шахрвандӣ ҳамеша таъсиргузор аст.

Аммо бунёди ҷомеаи шахрвандӣ аз замони пайдоиш масъалаҳои низ дар бар мегирад, ки боиси баҳси на танҳо олимону пажӯҳишигарон, балки шахрвандон низ мебошад. Новобаста аз он, ки дар фаъолияти ҷомеаи шарвандӣ, фаъолнокии иҷтимоию сиёсии шахрвандон барои озоӣ, баробарӣ дида мешавад, вале дар бисёр ҳолатҳо андешаю рафтори онҳо қобили қабул нест. Хусусан, дар бисёр ҳолатҳо ҳокимият барои ташкили истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва ба тартиб даровардани дигар муносибатҳои иҷтимоӣ дар байни одамон бартариҳои худ ва ҷавобгариҳои худро заруртар ҳисобида, рафтору кирдори ҷомеаи шахрвандиро дуоиминдараҷа меҳисобанд. Чунки татбиқи манфиатҳои умумӣ ва ҳаётан муҳимми миллӣ маҳз ба воситаи ҳокимияти сиёсӣ муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, мақому мартабаи ҷомеаи шахрвандӣ дуруст ба назар гирифта намешавад.

Ҳоло он ки дар раванди рушду инкишофи давлатдорӣ созмонҳои ҷамъиятӣ ва шахсиятҳои фаъоли ҷомеа метавонанд нақши бузург дошта бошанд.

Мавҷудияти ҷомеаи шахрвандӣ имконият медиҳад, ки дар байни мардум фаъолиятҳои муташаккил ва идорашаванда ба миён оварда шавад.

Бояд таъakkур дод, ки дар ҷомеа ҳамеша манфиатҳои шахсӣ ва гурӯҳӣ вучуд дорад, ки танзими онҳо барои аз байн бурдани шиддати иҷтимоӣ лозим мебошанд. Ҳамин тавр, дар раванди давлатдорӣ фаъолияти ҷомеаи шахрвандӣ дар таҳкими принципи таҳаммулпазирӣ ва плюрализми сиёсӣ омилҳои мебошанд, ки ба воситаи онҳо ҳаёти ҷамъиятӣ танзим гардида, мустаҳками давлатдор таъмин карда мешавад.

Албатта, вобаста ба ҷомеаи шахрвандӣ ва хусусан, самти сиёсии он ҳамчун категория ҷомеашиносии муосир муносибати хеле ҷиддии илмӣ вучуд дорад.

Аз ин рӯ, мо бештар ба саволҳои рӯ ба рӯ мешавем, ки ҷомеаи шахрванди чист ва дар системаи ҷамъиятиву сиёсии ҷомеа чигуна мақому мартаба дорад? Чаро дар бисёр ҳолатҳо соҳибмансабон дар ҷомеа онро дуруст қабул карда наметавонанд ва ғайра. Бояд гуфт, ки дар тафсири ин зухуроти мушкилу гуногунҷабҳа фикру баҳогузори гуногун ҳам дар байни муҳаққиқони ватанӣ ва ҳам пажӯҳишгарони хориҷӣ мавҷуд мебошад. Масъалаи пайдоиш, таърих ва доираҳои хронологии ҷомеаи шахрвандӣ ҳануз ҳам ҳалли ниҳони худро наёфтааст ва аз тарафи муҳаққиқон омӯхта шуда истоаанд.

Ба андешаи мо ҷомеаи шахрвандӣ ин натавонҳои комплекси муайяни институтҳо, балки ин системаи муносибатҳои маҳсуб мегардад. Аз ин рӯ ҷомеаи шахрвандӣ ҳамчун падидаи маънавӣ, иҷтимоӣ маданӣ ва таълимии сиёсӣ маънавӣ ба шумор меравад.

Аз ин лиҳоз, ҷомеаи шахрвандиро ҳамчун миллиат, дин одат, миф, рамз, меъёрҳои ахлоқӣ этники, арзишҳо ва монанди инҳо доништан номумкин аст.

Бинобарин, вазъият ва дурнамои ҷомеаи шахрвандӣ дар раванди таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ имрӯзҳо бештар ба масъалаҳои рӯ ба рӯ мегардад, ки онҳо бештар ба идеологияи сисёсӣ ва ё ба ВАО вобастагӣ доранд. Дар ин масъала Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони соҳибистиқлолӣ пешравҳои хеле зиёде дорад.

Пеш аз ҳама барқарор намудани ҳуқуқ дар бораи моликияти хусусӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ. Оҳиста – оҳиста дар иқтисодиёт принципҳои бозор ва конкуренсияи озод амалӣ гардида истодаанд.

Дар баробари инҳо дастоварди хуб дар ин самт ВАО - и ғайридавлатӣ мебошад. Аммо набояд фаромӯш кард, ки Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар ин масъала таҷрибаи калон надорад. Давраи ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ва давраи хотима ва барқароркунии ҳаёти сиёсии кишвар ба бисёр масъалаҳои мубрами ҷомеаи шаҳрвандӣ ва дигар принципҳои гуногунандешӣ таъсири худро гузоштааст.

Қайд кардан ба мавриди аст ки ҷомеаи шаҳрвандӣ алоқаи зич ба бозори иқтисоди демократияи сиёсӣ ва давлати ҳуқуқбунёд дорад. Ҳамаи инҳо дар якҷоягӣ ҳамдигарро пурра менамоянд. Аз ин рӯ, барои мо хеле муҳим аст, донем, ки дар Тоҷикистон ҷомеаи шаҳрвандӣ вуҷуд дорад, агар вуҷуд дошта бошад, хусусиятҳои он кадомҳоянд? Барои он ки дар диссертатсияи мазкур ба ин савол ҷавоби дуруст диҳем, бояд қайд намоем, ки аини ҳол Тоҷикистон ба шакли пурра давраи гузаришро аз сар нагузаронидааст.

Махсусияташ аз он иборат аст, ки то ҳануз таъсири системаи пешинаи ҷамъиятию сиёсии шуравӣ пурра аз байн нарафтааст. Аз ин рӯ баъзе мушкилотҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ҳалли онҳо ба андешаи мо, ба вақт ва ҳаёти иҷтимоию сиёсии ҷомеаи вобастагӣ дорад.

Вазъияти имрӯзаи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар масъалаҳои гуногун, аз ҷумла иштироки шаҳрвандон дар интихобот, ҳимояи ҳуқуқи инсон ва таҳкими гуногунандешӣ саҳми назаррас доранд. Лекин дар самти фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар шароити имрӯза як қатор мушкилот ҷой дорад, ки ба вазъияти фаъолияти онҳо таъсири амиқ мерасонанд. Қайд намудан зарур аст, ки дурнамои фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар маҳз ба ҳалли чунин проблемаҳои ҷойдошта вобаста аст.

Яке аз масъалаҳои муҳим маҳдудияти дастрасӣ ба иттилоот мебошад, ки дар як қатор ҳолатҳо ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба он рӯ ба рӯ мешаванд. Дар як қатор ҳолатҳо маҳдудияти дастрасӣ ба

маълумоти расмӣ барои ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мушкилоти ҷиддӣ эҷод менамояд.

Бояд гуфт, ки дастрасӣ ба иттилоот унсури муҳимми фаъолияти самараноки ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдудияти дастрасӣ ба маълумоти расмӣ метавонад ба кор ва натиҷагирии фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ таъсири ҷидди расонад.

Як қатор ташкилотҳои ғайридавлатӣ барои амалинамоии лоиҳаҳои худ ба маълумоти расмӣ ниёз доранд, лекин дар бадастории чунин маълумот онҳо ба мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд. Масалан, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки дар соҳаи муҳити зист фаъолият мекунанд, барои ба даст овардани маълумот оид ба сатҳи ифлосшавии об ба мақомоти дахлдор муроҷиат намуданд. Лекин дархости онҳо ба таъхир андохта шуд ё дар баъзе ҳолатҳо пурра рад карда шуд, ки ба татбиқи пурраи лоиҳа монеа эҷод намуд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастрасӣ ба маълумот дар соҳаи муайян, ба монанди амният ё иқтисод, қонунгузорӣ маҳдудиятҳоро ҷорӣ намудааст. Барои мисол, он ниҳодҳое, ки масъалаҳои будҷаи давлатиро пайгирӣ мекунанд зимни ба даст овардани маълумот ба мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд. Бо вучуди дархостҳои пайдарпай, онҳо тавонистанд танҳо маълумоти умумиро ба даст оваранд, ки барои таҳқиқи масъала нокифоя буд. Илова бар ин, дар ҳолатҳои алоҳида маҳдудияти дастрасӣ ба интернет ва сомонаҳои муайян ба фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳалал мерасонад.

Омӯзишу баррасиҳо гувоҳи онанд, ки зимни ба даст овардани маълумот аз ниҳодҳои давлатӣ ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрванд мушкил доранд, яъне ниҳодҳои давлатӣ дар вақту замони таъйиншуда он маълумотҳоро дар ихтиёр намегузоранд.

Масалан, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки дар самти ҳифзи ҳуқуқи шаҳрвандон фаъолият доранд, ба таври доимӣ маълумот оид ба парвандаҳои

хукукбайронкуниро талаб мекунад, ки ба таъхир гузошта мешаванд. Дар натиҷа, чунин муносибат ба самаранок гардидани фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳалал мерасонад.

Дар натиҷа, мавҷудияти чунин проблемаҳо ба фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ таъсири манфӣ расонида, ба маҳдудияти таҳқиқоти мустақил, мушкилот дар пешбурди маърақаҳои иттилоотӣ, истифодаи манбаъҳои камъэтимод оварда мерасонанд.

Чунин мешуморем, ки дар ин самт дурнамои фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба тақвияти қонунгузории шаффоф вобаста аст. Зарур аст, ки баҳри самаранок гардидани фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳукуқи шаҳрвандон ва созмону ташкилотҳо барои дастрасӣ ба маълумоти расмӣ дар сатҳи қонунгузорӣ таъмин карда шавад. Илова бар ин, таҳкими ҳамкории байни ҷомеаи шаҳрвандӣ ва мақомоти давлатӣ зарур аст. Дар ин радиф ташкил ва баргузориҳои форумҳо ва вохӯриҳо барои рушди ҳамкориҳо ва эътимод байни ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва мақомоти давлатӣ аҳаммияти хосса касб менамояд.

Барои самаранок гардидани фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти дастрасӣ ба маълумот зарур аст, ки платформаҳои рақамии пешниҳоди маълумоти расмӣ ба таври шаффоф ва дастрас ба роҳ монда шавад. Васеъ гардидани имкониятҳои бадастории маълумот, албатта, ба фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ таъсири мусбӣ расонида дурнамои фаъолияти онҳоро муайян менамояд.

Ҳамин тариқ, маҳдудияти дастрасӣ ба маълумоти расмӣ барои ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мушкилоти ҷиддӣ эҷод мекунад ва фаъолияти онҳоро коҳиш медиҳад. Бо вучуди ин, тавассути ислоҳоти қонунгузорӣ, ҳамкории мутақобила ва истифодаи технологияҳои нав метавон мушкилотро дар ин самт бартараф намуд. Ҳалли мушкилоти мазкур на танҳо барои фаъолияти ҷомеаи шаҳрвандӣ, балки барои рушди умумии демократия дар кишвар муҳим аст.

Масъалаи дигаре, ки ба вазъияти кунунии фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ таъсири манфӣ мерасонад, маҳдудияти сарчашмаҳои маблағгузорӣ мебошад. Дар шароити Тоҷикистон созмонҳои ҷамъиятӣ шадидан ба мушкилоти молиявӣ рӯ ба рӯ мебошанд ва ҳанӯз шакли дастгирии молиявии ин ниҳодҳо аз сӯйи мақомоти давлатӣ тарҳрезӣ нашудааст ва аз ин рӯ, дар ҳоли ҳозир ин масъала мунтазири роҳи ҳалли ҳеш мебошад. Бешубҳа, иттиҳодияҳои бунёдгардидаи ҷамъиятӣ аз оғози фаъолияти худ бо мушкилоти мухталифи субъективӣ ва объективӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Феълан мушкили аслии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ мушкили молиявӣ ва иқтисодӣ мебошад, албатта дар канори ин боз мушкилоти дигаре низ вучуд дорад, ки онҳо аслан ба таҳияи мадорику аснод марбут мешаванд.

Таҳлилу таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки моҳиятан, дар Тоҷикистон сарчашмаҳои дохилии маблағгузорию иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҷой надоранд.

Қайд кардан ба мавриди аст, ки «Проблемаи асосии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ солҳои тулонӣ ин нарасидани имкониятҳои молиявӣ, инчунин раванди мураккаби бақайдгирӣ ба ҳисоб мерафт. Дар шароити имрӯза, бо сабъу кӯшиши зиёди фаъолони ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ҳукумат имконият ба миён омад, ки раванди бақайдгирии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ сода гардонида шавад. Алоқаҳои фаъоли иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бо бахши хусусӣ сарчашмаҳои иловагии маблағгузорию бунёд менамоянд»[93, С. 32].

Ҷомеаи шаҳрвандӣ, дар як қатор ҳолатҳо ҳамчун кафолати муваффақияти иқтисодӣ баррасӣ карда мешавад. Ҷомеаи шаҳрвандии фаъол ва пурқувват метавонад дар ҳалли проблемаҳои сиёсати иқтисодӣ саҳмгузор бошад, рушди ташаббусҳои шахсиро таъмин намояд, ба бартараф намудани даҳолати сатҳи баланди давлат ба иқтисодиёт кумак намояд. Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ шартӣ зарурии муваффақияти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин самт ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон омили рушди иқтисодӣ гардида, ҷойҳои нави корӣ бунёд менамоянд ва ба паст кардани сатҳи камбизоатӣ мусоидат менамоянд. Илова бар ин, онҳо бо таъйиноти иҷтимоии худ нақши ҳалкунанда доранд.

Таҳлили таҳқиқотҳои илмӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки таҳкими ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як идда аз унсурҳо вобаста мебошад:

-рушду тараққи ҳаматарафаи шахс, ки ба таври мустақилона ва озодона роҳи зиндагӣ ва ҳаёти хешро интиҳоб менамояд;

-рушди ниҳоди моликияти хусусӣ, рақобати иқтисодӣ, мустақилияти субъектҳои хоҷагидорӣ;

-принсипҳои демократӣ (тақсимои ҳокимият, мустақилияти ҳокимияти судӣ) ва ниҳодҳои демократӣ (худидоракунии маҳаллӣ, воситаҳои ахбори омма, интиҳоботи озод ва шоффоф).

Консепсияи рушди минбаъдаи ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқиро дар кишвар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паём ба Маҷлиси Олӣ 22 декабри соли 2017 муайян намуда буд. Аз рӯйи ин барнома амалинамоии ҷанбаҳои зерин муҳим арзёбӣ карда мешавад:

-рушди шахсият ва умуман ҷомеаи шаҳрвандӣ;

-тақмили асосҳои ҳуқуқии рушди Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ;

-афзалиятнокии таъмини кафолатҳои ҳуқуқии ҳимояи давлатии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд;

-тақмили низоми ҷудонамоии ваколатҳо дар байни сатҳҳои мухталифи ҳокимият;

-балан бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ;

-мустаҳкам намудани қонуният ва рушди низоми сиёсӣ;

-баланд бардоштани нақши ҳизбҳои сиёсӣ дар ташаккули сиёсати давлатӣ;

-баланд бардоштани самаранокии адолати судӣ ва васеъ намудани дастрасии аҳоли ба қабули меъёрҳои судӣ»[5, С. 37].

Пажӯҳишгари тоҷик А. К. Пиров менависад: «Дурнамои фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба истифодаи таҷрибаи кишварҳои рушдкарда вобаста мебошад. Як қатор муаллифон қайд

менамоянд, ки дар шароити имрӯза, ба таври ғайриинтиқодӣ ворид намудани созмонҳои иҷтимоӣ ва таҷрибаи кишварҳои рушдкарда ба ҷомеаи тоҷик бенамуда аст. Зеро созмонҳои иҷтимоӣ ба фазои иҷтимоӣ-фарҳангии кишвар ворид гардида, фаъолияти онҳо ғайрисамаранок аст. Лекин истифодаи таҷрибаи кишварҳои пешрафта, ки ба фазои иҷтимоӣ-фарҳангии кишвар мутобиқ карда мешаванд барои инкишофи минбаъдаи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти таҷассуми плюрализми сиёсӣ муфид ба ҳисоб меравад»[104, С. 97].

Аз тарафи дигар, дар шароити имрӯза зарур аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба монанди кишварҳои дигар роҳи хосси худро дар инкишоф ва мустаҳкам гардидани фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти таҷассуми плюрализми сиёсӣ паси сар намояд. Чунин роҳи хосси ҷомеаи тоҷикистонӣ бояд бо нигоҳ доштани анъанаҳои миллӣ амалӣ гардад. Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки дурнамои рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар шароити ҷомеаи тоҷик на танҳо ба ҷорӣ намудани таҷрибаи кишварҳои пешрафта, балки ба истифодаи анъанаҳои таърихӣ халқи тоҷик вобаста аст. Таҳлили сарчашмаҳои таърихӣ нишон медиҳад, ки дар таърихи халқи тоҷик анъанаҳои дастгирӣ ва хайрхоҳӣ мавҷуд буданд, ки дар шароити имрӯза метавонанд барои таъсиси ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва таъмини рушди минбаъдаи онҳо нақши муайянкунанда дошта бошанд.

Бояд таъкид дод, ки ба таври самаранок истифода намудани таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ дар самти рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти таҷассуми плюрализми сиёсӣ бо мутобиқ намуани он ба анъанаҳо ва шароити кунинии ҷомеаи тоҷик алоқаманд мебошад.

Дурнамои рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти истифодаи принсипи плюрализми сиёсӣ ба сатҳи рушди заминаҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва маънавияи ҷомеа вобаста аст. Ҳамчунин, ҷомеаи шаҳрвандӣ дар сурате хуб рушду инкишоф меёбад, ки дар он шаҳрвандон ҳуқуқу озодиҳои худро донанд ва аз онҳо пайгирона дифоъ кунанд. Инчунин,

мукаллафиятҳои худро дар баробари ниҳодҳои марбута содиқона ва софдилона иҷро намоянд.

Яке аз воситаҳои асосии рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамкориҳои онҳо бо мақомоти давлатӣ ба ҳисоб меравад. Дар шароити Тоҷикистон ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳалли масъалаҳои мухталиф бо мақомоти давлатӣ ҳамкорӣ менамоянд, лекин доираи чунин ҳамкориҳо маҳдуд мебошанд. Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳалли масъалаҳои мухталифи ҷамъиятӣ, ба монанди муқовимат бо коррупсия, терроризм, ифротгароӣ, нашъамандӣ нақши калидӣ дошта, ҳамкориҳои онҳо бо мақомоти давлатӣ метавонад ҳалли ин масъалаҳоро самаранок гардонад.

Фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ маъноӣ маҳдуд намудани фаъолияти мақомоти давлатиро надорад, зеро он ҳамчун ҷузъи давлати алоҳида баромад намуда, омили асосии рушд ба ҳисоб меравад. Онҳо талабот ва манфиатҳои мухталифи ҷомеаро ба мақомоти давлатӣ расонида, талаб менамоянд, ки онҳо дар раванди идоракунии ва қабули қарорҳои гуногун ба инобат гирифта шаванд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тариқи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мақомоти давлатӣ аз мушкилоти ҷойдошта ва вазъияти воқеии ҷомеа огаҳӣ пайдо намуда, метавонанд чораҳои заруриро баҳри безҳтар намудани вазъият ё ҳал намудани масъалаи ҷойдошта андешанд. Ш. Саидзода менависад: «Ҳамкориҳои судманди мақомоти давлатӣ, тичоратӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ заминаи суботи сиёсӣ, амнияти миллӣ, таҳкими пояҳои давлатдорӣ, масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва рушди самараноки давлатиро ҳаматарафа таъмин менамояд»[105, С. 174].

Дуруст аст, ки дурнамои рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ аз ҳамкориҳои онҳо бо мақомоти давлатӣ низ вобаста аст. Ҳар қадаре, ки чунин ҳамкориҳо густурда бошанд, ба ҳамон андоза ҳалли масъалаҳои мухталиф самаранок мегардад.

Аз ин ру, муҳаққиқи дигаре чунин навиштааст: «Як қатор муаллифон қайд менамоянд, ки дар шароити имрӯза ҳамкориҳои байни ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва мақомоти давлатӣ дар оғози ташаккулёбӣ қарор дорад»[50, С.

25]. Аз ин гуфтаҳо чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки дар камтарин фурсат ҳамкории ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ пояи устувор касб карда, густариш пайдо хоҳанд кард. Албатта, густариши чунин ҳамкориҳо ба инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар мусоидат менамояд.

Мавриди зикр аст, ки дар шароити имрӯза дар Тоҷикистон ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таҳия ва қабули стратегия ва барномаҳои давлатӣ фаъолон ширкат меварзанд. Дар ин самт метавон иштироки ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро дар самти паст намудани сатҳи камбизоатӣ, беҳтар намудани сатҳи некуаҳволии мардум, баробарҳукукии мардон ва занон махсусан қайд намуд. Лекин ба ин нигоҳ накарда, дар баъзе масъалаҳо, ба монанди суботи иқтисодӣ, бадастории ризоияти шаҳрвандӣ, ҳалли проблемаҳои мавҷудаи рушди ҷомеа, ҳакории ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва мақомоти давлатӣ беҳбудиро талаб менамояд. Ин ҷо метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки дар шароити феълӣ ҳамкорӣ дар байни ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва мақомоти давлатӣ дар ҳоли шаклгирӣ қарор дошта ва дар ниҳояти кор он ба як заминаи хуби ҳамкорӣ интиҳо ёфта, самараи хубе ба бор хоҳад овард.

Дар шароити имрӯза фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти таъмини плюрализми сиёсӣ аз фаъолияти озоди воситаҳои ахбори омма вобаста аст. Воситаҳои ахбори омма, ки ба таври озод амал менамоянд, метавонанд мавқеи мустаҳкам доштани ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро нишон диҳанд, ақида ва муносибати онҳоро нисбат ба масъалаҳои ҷойдошта ва умуман рушди ҷомеа муайян намоянд.

Дурнамои рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳкими демократия ва мустаҳкаму устувор шудани унсурҳои асосии он вобаста аст. Дар ин самт, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар амалӣ намудани барномаҳои мухталиф ҳамчун шарик ва ҳамчун рақиб давлат, ки бояд ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои шаҳрвандон ва гурӯҳҳои муайяни ҷомеаро ҳимоя намоянд, баромад менамоянд.

Инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар ба сатҳи донишҳои ҳуқуқии шаҳрвандон вобаста аст, зеро он метавонад заминаи муҳимми инкишофи минбаъдаи фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар гардад. Сатҳи рушди донишҳои ҳуқуқу имконият медиҳанд, ки ҳар як шаҳрванд мавқеи худро дар ҷомеа пайдо намояд ва ба таъсиси созмонҳои ҷамъиятӣ ё иштирок дар доираи онҳо рӯ оварад. Сатҳи рушди донишҳои ҳуқуқӣ дар кишвар ба барномаҳои таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олӣ, ба фаолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти ҳифзи ҳуқуқ вобаста аст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити имрӯза, дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёна ба азхудкунии донишҳои ҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон таваҷҷуҳи хосса равона карда мешавад. Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ низ ҳамчун як воситаи муҳимми баррасии масъалаҳои ҳуқуқӣ баромад намуда, дар самти рушди донишҳои ҳуқуқӣ чорабиниҳои мухталифро амалӣ менамоянд.

Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар дар раванди ҷоунгузорӣ кумак менамоянд, мониторинги ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандро мегузаронанд, ба шаҳрвандон ёрии мушаххаси ҳуқуқӣ мерасонанд, корҳои тарбияи ҳуқуқиро пеш мебаранд, семинарҳо, мизҳои мудавар, конференсия ва симпозиумҳоро барпо менамоянд ва маводи мухталифи амалӣ ва назариявии ҳуқуқиро нашр менамоянд. Дар ин самт метавон фаъолияти чунин ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ба монанди «Дафтари озодиҳои шаҳрвандӣ», «Маркази ҳуқуқҳои инсон», «Занҳои ҳуқуқшинос баҳри рушд», «Марказ оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон», «Ассосиатсияи ҳуқуқшиносони Тоҷикистон» ва ғайраҳоро метавон махсусан қайд намуд.

Ин ҷо метавон ёдовар шуд, ки тайи чанд соли охир ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар мамлакат хеле фаъол гардида, дар самт ва масири ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандони мамлакат талошҳои бисофиқа нишон дода истодаанд. Ин аз пешравӣ ва пӯхта гардидани ин ниҳод ва боло рафтани ҳисси масъуляит дар байни шаҳрвандони мамлакат гувоҳӣ медиҳад.

Фаъол гардидани онҳо дар ин самт, агар аз як тараф ба ҳалли масъалаи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд ба рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ алоқаманд бошад, аз тарафи дигар чунин ҳолат ба муҳим будани масъалаи мазкур вобаста аст.

Таҳлилҳо гувоҳи он мебошанд, ки ниҳодҳои иҷтимоӣ дар ҷомеаи навини Тоҷикистон масирҳоро барои фаъолияти ҳеш касб кардаанд. Масалан, баъзе аз ин ниҳодҳо дар самту масири ҳифзи ҳуқуқҳои аҳоли ва ё гурӯҳи вижаи аҳоли аз қабилӣ бонувон, атфол, ашхоси калонсол, коркунони давлатӣ даст ба кор бошанд, барҳи дигари ниҳодҳои иҷтимоӣ бошанд, дар масири ҳифзи ҳуқуқҳои интиҳобот, ҳуқуқҳои экологӣ ва дигар ҳуқуқҳои одамон фаъолият карда истодаанд. Ҳамин тариқ, дар шароити имрӯза, дар кишвар ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти ҳифзи ҳуқуқ ва оздиҳои инсон ва шаҳрванд, баланд бароштани сатҳи донишҳои ҳуқуқии шаҳрвандон, махсусан, ҷавонон пайваста кӯшиш менамоянд, ки дар оянда метавонад ба рушди босуръати ниҳодҳои мухталифи ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат намояд.

Дурнамои таҳкими плюрализми сиёсӣ тавассути ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба якҷанд омил вобаста аст. Тақмили қонунҳо барои дастгирии фаъолияти озоди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва кафолати иштироки фаъоли онҳо дар равандҳои сиёсӣ яке аз омилҳои калидии рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад. Қонунгузориҳои шаффоф ва мукамал метавонад муҳити мусоидро барои фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ фароҳам орад ва онҳоро ба шароки пурмаҳсул дар таҳкими демократия табдил диҳад. Дар Тоҷикистон, фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар бахшҳои гуногун, аз ҷумла ҳифзи ҳуқуқи инсон, таҳкими гуногунандешӣ ва рушди ҷомеа, аҳаммияти махсус пайдо кардааст. Бо вучуди ин, дар қонунгузориҳои мавҷуда баъзе маҳдудиятҳо ва норасоиҳо вучуд доранд, ки метавонад фаъолияти онҳоро коҳиш диҳад.

Аввалан, қонунҳо бояд имконияти озоди ба қайд гирифтани созмонҳои ғайридавлатиро таъмин намоянд. Раванди бақайдгирӣ бояд шаффоф ва бе

монеаҳои бюрократӣ бошад. Ин ба ташкилотҳо имкон медиҳад, ки фаъолияти худро дар доираи ҳуқуқӣ ба роҳ монанд.

Дуҷум, қонунҳо бояд шароити мусоидро барои дастрасӣ ба сарчашмаҳои молиявӣ фароҳам созанд. Имрӯз, бисёре аз ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба сармоягузориҳои хориҷӣ вобастаанд ва маҳдудиятҳо дар ин самт метавонад фаъолиятҳои онҳоро ҳалалдор кунад. Қонунгузориҳои мувофиқ бояд дастрасии нишодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро ба грантҳои дохилӣ ва хориҷӣ кафолат диҳад.

Сеюм, муҳим аст, ки қонунҳо кафолати дастрасии ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро ба маълумоти расмӣ таъмин кунанд. Маълумоти шаффоф ба онҳо имкон медиҳад, ки лоиҳаҳои самаранокро таҳия ва татбиқ намоянд ва дар қабули қарорҳои миллӣ сармоягузор бошанд.

Чорум, ҳимояи ҳуқуқи фаъолони ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд дар қонунҳо пешбинӣ шавад. Рӯзноманигорон, ҳуқуқшиносон ва дигар намоёндагонии ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд аз фишорҳо ва таҳдидҳо ҳифз карда шаванд. Ин метавонад бо ташкили ниҳодҳои махсуси назоратӣ ва оморасозии механизмҳои қонунии ҳимоя амалӣ кард шавад.

Панҷум, қонунгузорӣ бояд иштироки бевоситаи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро дар равандҳои сиёсӣ, аз ҷумла машварат бо мақомоти давлатӣ ва пешниҳоди тавсияҳо барои таҳия ва татбиқи қонунҳо таъмин намояд. Ин кафолат медиҳад, ки овози шаҳрвандон тавассути ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ шунида шавад. Ҳамчунин, тақмили қонунҳо метавонад ба пешгирии фишорҳои беасос ба фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ кумак расонад. Қонунҳои равшан бояд муносибати дурустро байни давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ муайян кунанд.

Дар натиҷа, муҳити ҳуқуқи мусоид на танҳо ба рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, балки ба таҳкими демократия ва иштироки шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсӣ мусоидат мекунад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад тавассути таҷдиди назар дар қонунгузорӣ ва фароҳам овардани

фазои ҳамкорӣ бо ҷомеаи шаҳрвандӣ, фазои созандаро барои ҳамаи ҷонибҳо таъмин намояд.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди демократикунонӣ нақши муҳим дорад ва ҳамкорӣ бо ҳукумат метавонад ин нақшро боз ҳам муассиртар гардонад. Ташкилотҳои ғайридавлатӣ, фаъолони ҷомеа ва созмонҳои инфиродӣ метавонанд бо ҳукумат дар таҳияи қонунҳо, татбиқи барномаҳои иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи огоҳии шаҳрвандон ҳамкорӣ намоянд. Чунин ҳамкорӣ метавонад тавассути шарикӣ дар таҳияи қонунҳо ва сиёсати давлатӣ амалӣ шавад. Ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонад тавассути пешниҳодҳои худ ба ҳукумат маслиҳатҳои муфид диҳад ва кафолат диҳад, ки ҳангоми таҳияи қарорҳо манфиатҳои ҳамаи қишрҳои ҷомеа ба назар гирифта мешаванд.

Дар амалисозии барномаҳои иҷтимоӣ ва маърақаҳои иттилоотӣ ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонад бо ҳукумат ҳамкорӣ карда, иттилоотро ба мардум расонад ва онҳоро барои иштироки фаъолоне дар ҳаёти ҷамъиятӣ ташвиқ кунад. Масалан, дар маърақаҳои интихоботӣ созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонанд ба баланд бардоштани сатҳи иштироки шаҳрвандон мусоидат намоянд.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонад дар ташаккули механизмҳои назорат ва ҳисоботдиҳӣ ҳамроҳ шавад, то шаффофияти фаъолияти мақомоти давлатӣ таъмин гардад. Ҳамкориҳои дуҷониба дар ин самт метавонад ба паст кардани сатҳи фасод ва баланд бардоштани эътимоди мардум ба ниҳодҳои давлатӣ мусоидат кунад. Илова бар ин, созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонанд тавассути ташкили платформаҳои муколама, вохӯриҳо ва семинарҳо робитаро байни ҳукумат ва мардум беҳтар созанд. Чунин чорабиниҳо метавонанд ба ҳалли ихтилофҳо ва ташаккули якҷояи ҳадафҳо мусоидат кунанд.

Ҳамин тариқ, ҳамкорӣ бо ҳукумат ба ҷомеаи шаҳрвандӣ имконият медиҳад, ки дар таҳкими арзишҳои демократӣ ва тақмили идоракунии давлатӣ нақши фаъол дошта бошад. Чунин муносибати ҳамкориҳои созанда метавонад ба рушд ва устувории ҷомеа замина гузорад.

Дурнамои фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба сатҳи рушди шуури сиёсии шаҳрвандон вобаста аст. Баланд бардоштани шуурнокии шаҳрвандон яке аз вазифаҳои асосии ҷомеаи шаҳрвандӣ барои таҳкими арзишҳои демократӣ мебошад. Ташкили маърақаҳои иттилоотӣ метавонад дар ин раванд нақши калидӣ бозад, зеро онҳо ба шаҳрвандон имконият медиҳанд, ки ҳуқуқҳои худ ва аҳаммияти иштироки фаъолона дар равандҳои сиёсӣ ва иҷтимоиро дарк намоянд.

Маърақаҳои иттилоотӣ метавонанд дар бораи ҳуқуқҳои конститутсионии шаҳрвандон, аз ҷумла озодии суҳан, озодии эътиқод ва ҳуқуқи интиҳобот маълумоти заруриро пешниҳод кунанд. Ин ба шаҳрвандон кумак мекунад, то ҳуқуқҳои худро беҳтар фаҳманд ва онҳоро ҳимоя кунанд. Чунин маърақаҳо метавонанд ба таъмини гуногунондешӣ мусоидат кунанд. Бо баланд бардоштани огоҳии мардум дар бораи аҳаммияти эҳтиром ба фикру андешаҳои гуногун, ҷомеа метавонад ҳамгиро ва таҳаммулпазир гардад.

Маърақаҳои иттилоотӣ метавонанд таваҷҷуҳи мардумро ба интиҳобот ҳамчун як василаи муҳим барои тағйироти мусбӣ ҷалб кунанд. Шаҳрвандон бояд дарк кунанд, ки овози онҳо аҳаммият дорад ва иштирок дар интиҳобот яке аз роҳҳои асосии баён кардани манфиатҳои худ мебошад. Масалан, дар Тоҷикистон баъзе ташкилотҳо, аз қабили «Форуми ҷавонон», маърақаҳои иттилоотиро дар байни ҷавонон дар бораи аҳаммияти иштирок дар интиҳобот баргузор кардаанд. Ин чорабиниҳо боиси афзоиши иштироки ҷавонон дар маърақаҳои сиёсӣ шудааст.

Ташкили тренингҳо ва семинарҳо дар мактабҳо, донишгоҳҳо ва марказҳои ҷамъиятӣ метавонад сатҳи шуурнокии насли ҷавонро баланд бардорад. Омӯзишҳо дар бораи ҳуқуқҳои инсон, механизмҳои ҳукумат ва нақши шаҳрвандон дар ҷомеа метавонанд ба ташаккули шаҳрвандони масъулиятшинос мусоидат кунанд. Истифодаи васоити ахбори омма ва шабакаҳои иҷтимоӣ барои густариши маърақаҳои иттилоотӣ аҳаммияти

хосса дорад. Ин платформаҳо метавонанд ба табақаҳои васеи мардум дастрасӣ дошта бошанд ва иттилооти заруриро ба зудӣ расонанд.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки маърақаҳои иттилоотӣ на танҳо барои баланд бардоштани шуурнокии шаҳрвандон, балки барои ташаккули ҷомеаи ғабол ва мутамаддин мусоидат мекунад. Ин раванд метавонад ба таҳкими арзишҳои демократӣ ва рушди устувори ҷомеа саҳмгузор бошад.

Дурнамои ғаболияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба сатҳи таҳкими дастгирии байналхалқӣ вобаста аст. Қалби бештари шарикони байналмилалӣ барои дастгирии молиявӣ ва техникӣ метавонад як омили калидӣ барои рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон бошад. Таҷрибаи байналмилалӣ ва захираҳои фароҳамшуда аз ҷониби шарикон имкониятҳои нави таҳкими ниҳодҳои шаҳрвандиро фароҳам меоранд.

Дастгирии молиявии шарикони байналмилалӣ метавонад ба ташкилотҳои ғайридавлатӣ дар татбиқи лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ кумак намояд. Ин дастгирӣ метавонад ғаболиятҳои марбут ба таъмини ҳуқуқи инсон, ҳифзи муҳити зист, баробарии гендерӣ ва дигар масъалаҳои муҳимро фаро гирад. Ҳамкорӣ бо шарикони хориҷӣ ба ворид кардани таҷрибаҳои пешрафта ва стандартҳои байналмилалӣ мусоидат мекунад. Масалан, созмонҳои байналмилалӣ метавонанд тренингҳо ва семинарҳо барои омӯзиши ғаболони ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти идоракунии самаранок ва ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ баргузор кунанд.

Шарикони байналмилалӣ метавонанд тавассути фароҳам овардани платформаҳои муштарак барои мубодилаи таҷриба бо ташкилотҳои маҳаллӣ ва минтақавӣ мусоидат кунанд. Чунин ҳамкорӣ метавонад ҷомеаи шаҳрвандии Тоҷикистонро ба шабақаҳои ҷаҳонӣ пайваст намуда, имконоти онҳоро васеъ намояд. Масалан, Барномаи рушди Созмони Милали Муттаҳид дар Тоҷикистон дар самти рушди устувор ва ҳимояи ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ барномаҳои гуногунро татбиқ мекунад. Лоиҳаҳои ин созмон ба тавсеаи имконоти ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва баланд бардоштани иқтидори онҳо равона шудаанд.

Грантҳо ва кумаки техникӣ аз созмонҳои байналмилалӣ, ба монанди Иттиҳоди Аврупо ва Бонки Ҷаҳонӣ, метавонанд имкониятҳои молиявӣ ташкилотҳои маҳаллиро тақвият бахшанд. Ин дастгирӣ имкон медиҳад, ки лоиҳаҳои хурд, вале муҳим амалӣ гарданд.

Ҷалби шарикони байналмилалӣ инчунин метавонад барои таъсиси равобити қавитар миёни ҳукумат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ замина гузорад. Ин равобит метавонад тавассути ташкили форумҳо, конфронсҳо ва чорабиниҳои дигари байнидавлатӣ ташвиқ карда шавад. Ҳамкорӣ бо шарикони байналмилалӣ на танҳо барои расонидани кумаки молиявӣ муҳим аст, балки барои таҳкими ҷойгоҳи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди қабули қарорҳои миллӣ низ нақши калидӣ мебозад. Ҷомеаи шаҳрвандӣ тавассути ин ҳамкориҳо метавонад мавқеи худро дар ҷомеа устувор намояд ва дар рушди устувори кишвар саҳми бештар гузорад.

Ҳамин тариқ, ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон дар таҳкими плюрализми сиёсӣ нақши муҳим дорад. Бо вучуди ҷолишҳо, дастовардҳо дар самти рушди гуногунандешӣ ва иштироки шаҳрвандон дар равандҳои сиёсӣ назаррас мебошанд. Бо тақвияти ҳамкориҳо байни созмонҳои ғайридавлатӣ, давлат ва шарикони байналмилалӣ, фазои мусоид барои пешбурди принципи плюрализми сиёсӣ фароҳам оварда мешавад.

Ҳамин тариқ, вазъият ва дурнамои фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди таҳкими принципи плюрализми сиёсӣ нишон медиҳад, ки:

-принципи плюрализми сиёсӣ дар ҷомеаи демократӣ яке аз арзишҳои асосии ташаккули давлатдорӣ муосир ва фароҳам овардани муҳити гуногунандешӣ мебошад;

-вазъияти имрӯзаи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар масъалаҳои гуногун, аз ҷумла иштироки шаҳрвандон дар интихобот, ҳимояи ҳуқуқи инсон ва таҳкими гуногунандешӣ саҳми назаррас доранд;

-дастрасӣ ба иттилоот унсури муҳимми фаъолияти самараноки ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдудияти дастрасӣ ба маълумоти расмӣ метавонад ба кор ва натиҷагирии фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ таъсири ҷиддӣ расонад;

-дар шароити имрӯза дар Тоҷикистон ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таҳия ва қабули стратегия ва барномаҳои давлатӣ фаъолона ширкат меварзанд. Дар ин самт метавон иштироки ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро дар самти паст намудани сатҳи камбизоатӣ, беҳтар намудани сатҳи некуаҳволии мардум, баробарҳуқуқии мардон ва занон махсусан қайд намуд;

-такмилӣ конунҳо барои дастгирии фаъолияти озоди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва кафолати иштироки фаъоли онҳо дар равандҳои сиёсӣ яке аз омилҳои калидии рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад;

-ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонад дар ташаккули механизмҳои назорат ва ҳисоботдиҳӣ ҳамроҳ шавад, то шаффофияти фаъолияти мақомоти давлатӣ таъмин гардад. Ҳамкориҳои дучониба дар ин самт метавонад ба паст кардани сатҳи фасод ва баланд бардоштани эътимоди мардум ба ниҳодҳои давлатӣ мусоидат кунад.

Вазъият ва дурнамои фаъолияти ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди таҳкими принсипи плюрализми сиёсӣ ба он вобаста аст, ки то чӣ андоза ҳамкорӣҳои давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ривочу равнақ меёбад. Дар ҳамин асос масъалаи баланд бардоштани шуури сиёсӣ аз ҷониби давлат ба ин масъала мусоидат мекуна, хусусан, муассисаҳои таълимӣ, созмонҳои ғайридавлатӣ, созмонҳои ҷавонон ва монанди онҳо.

ХУЛОСА

Таҳлилу таҳқиқ ва натиҷагирӣҳо нишон медиҳанд, ки ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таҳкими плюрализми сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ ва таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон зарур мебошанд. Муаллиф вобаста ба натиҷаҳои илмӣ бадастомада, чунин хулосаҳоро пешниҳод менамояд:

1. Ҷомеаи шаҳрвандӣ-ин ҷомеаи тамаддунӣ дар марҳилаи муайяни рушди таърихӣ аст, ки ташаккули он дар марҳилаи инқилобҳои буржуазӣ ва ташаккули давлати ҳуқуқӣ оғоз гардидааст. Ҷомеаи шаҳрвандӣ ин соҳаи нисбатан мустақил аз давлат, низоми муносибатҳои ғайридавлатӣ аст. Ин фазоест, ки одамон манфиат ва талаботҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангии худро амалӣ менамоянд;

2. Ҷомеаи шаҳрвандӣ ин маҷмуи асосиатсияҳои ихтиёрии шаҳрвандон аст, ки барои ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои худ муттаҳид мешаванд. Ҷомеаи шаҳрвандӣ бо пайдоиши мастақилияти иқтисодии шаҳрвандон, ки дар шароити бозоргонии либералӣ дар моликияти хусусӣ асос ёфтааст, ташаккул меёбад.

3. Ҷомеаи шаҳрвандӣ ин соҳаи худзоҳирнамоии эҷодии шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо, ҷомеаи инфиродҳои озод, зиёҳои рушкарда ва ташаббускор ба ҳисоб меравад. Дар ҷомеаи шаҳрвандӣ алоқаҳои уфуқӣ байни одамон ва созмону ташкилотҳо бартарӣ доранд, ки дар баробарии иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии тарафҳо асос ёфтааст.

4. Принсипҳои асосии плюрализми сиёсӣ озодии баён, ҳуқуқи гирдиҳамой ва иттиҳодияҳо, инчунин эҳтироми гуногунондешӣ ва муколама байни қувваҳои гуногуни сиёсиро дар бар мегирад. Моҳияти плюрализми сиёсӣ дар гуногунии афкор, нуқтаи назар, мавқеъ, ки гуногунии манфиати гурӯҳҳои мухталифро таҷассум менамояд, зоҳир мегардад.

5. Плюрализм ин низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ аст, ки ҳамкориҳои гурӯҳҳои бузурги иҷтимоиро дар асоси мустақилияти ҳуқуқӣ субъектҳои муносибатҳои сиёсӣ, тавозуни манфиатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва идеологии

онҳо бо риояи баробарии иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ тасниф менамояд. Гуногунии сиёсӣ низоми муносибатҳои ҷамъиятиро инъикос мекунад, ки ба ҳуқуқ ва озодиҳои шахси алоҳида дар изҳори эътиқоди сиёсии худ, инчунин гурӯҳҳои бузурги иҷтимоӣ сиёсӣ, ки дар асоси рақобати сиёсӣ, мувозинати манфиатҳо иқтисодӣ, сиёсӣ ва идеологӣ бо риояи баробарии иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ амал мекунанд, асос ёфтааст.

6. Барои одамон бунёди созмон ё гурӯҳи алоҳида хос аст, ки фаъолияти он ба ифодаи талаботҳо, дастгирӣ ё баръакс ба эътироз бар зидди шароити мавҷудаи ҳаёти иҷтимоӣ равона карда шудааст. Ташаккул ва инкишофи плюрализми сиёсӣ дар ҷомеаи тоҷик мутобиқи вазъияти ҷамъиятӣ-сиёсии кишвар дар фазои пасошӯравӣ амалӣ гардидааст. Гуногунфикрӣ ва мавҷудияти мавқеъҳои гуногун дар ҷомеаи тоҷик дар асоси сабабҳои субъективӣ ва объективӣ иқтисодӣ, сиёсӣ, динӣ ва фарҳангӣ ба сиёсигардӣ, иртиҷоигардӣ ва таназзули ҷомеа оварда расонид, ки боиси ҷанги шаҳрвандӣ дар кишвар гардид.

7. Хусусияти рушди плюрализми сиёсӣ дар марҳилаи баъдимочароӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар ғояи ризоияти миллӣ, ки ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ворид гардидааст, асос ёфтааст. Хусусияти марҳилаи муосири таҳаввулоти плюрализми сиёсӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар ҳаёти сиёсӣ ҷойгиршавии муайяни нерӯҳои сиёсӣ ба миён омад.

8. Дар давраи Шуравӣ ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун натиҷаи беҳтаргардии шароити иқтисодӣ ва дастрасии васеи аҳоли ба таҳсил рушд менамуд. Созмонҳои ҷамъиятии давраи шуравӣ бомуваффақият шаҳрвандонро сафарбар намуда, фаъолнокии ихтиёрии ҷамъиятиро баланд менамуданд. Маҳз сиёсати бозсозӣ ва ошкорбаёни заминаҳои ташаккул ва рушди ғоя ва нуқтаи назари мухталифи рушди минбаъдаи тамоми ҷомеа ва ҳаракату ҷараёнҳои мухталифи ҷамъиятӣ гардид, заифгардии режим дар давлати шуравӣ ба ҳаракати миллату халқиятҳо ба озодӣ, баробарӣ ва мустақилӣ оғоз бахшид.

9. Дар ташаккул ва инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ нақш ва мақоми давлати ҳуқуқбунёд ҳамчун заминаи зарурӣ муҳим аст. Маҳз давлати ҳуқуқбунёд ба муттаҳид гардидани шаҳрвандон дар ниҳодҳои мухталиф мусоидат менамояд. Давлати ҳуқуқбунёд ба ташаккул ва инкишофи нишодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат менамояд, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ бошанд, дар навбати худ омили муҳимми ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандн баромад менамоянд.

10. Рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ татбиқи самтҳои мушаххасро пешниҳод менамояд, аз ҷумла: модернизатсияи низоми сиёсӣ; ҳалли масъалаҳои муҳимми рушди кишвар; баланд бардоштани мавқеи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, қувват бахшидани нақш ва таъсири онҳо ба равандҳои иҷтимоӣ-сиёсии ҷомеа; мустаҳкам намудани асосҳои қонунгузории бунёд, ташаккул ва ҳимояи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар; ташаккул, дастгирӣ ва рушди оғозҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, сифатҳои ҳуқуқӣ ва шаҳрвандӣ, ҳиссиёти ватандӯстӣ, баланд бардоштани сатҳи ташаббускории шаҳрвандӣ; мусоидатнамоӣ ба ҳамкориҳои байналхалқӣ дар самти ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ;

11. Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ташаккули шуури шаҳрвандӣ, ғайрифаъолгардии иштироки ҷамъиятӣ ва назорати ҳокимият мусоидат менамоянд. Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар баланд бардоштани шаффофият ва масъулиятшиносии мақомоти давлатӣ дар назди ҷомеа нақши бузург ва бебаҳс доранд. Ин ниҳодҳо, аз ҷумла воситаҳои ахбори омма, созмонҳои ҷамъиятӣ ва дигар ташкилотҳои ғайридавлатӣ, бо фаъолияти худ саҳмгузори муҳим дар ташаккули ҷомеаи муосир мебошанд.

12. Рушду нумуи кишвар аз назари иҷтимоӣ то андозае ба рушду тараққии ҷомеаи шаҳрвандӣ алоқаманд аст. Ҳар чӣ қадар ҷомеаи шаҳрвандӣ фаъол бошад, нуфузи он дар ҷомеа бештар ва назаррас шуда, натоиҷи фаъолияти он бармало мегардад. Фаъолнокии ҷомеаи шаҳрвандӣ кулли ҷомеа, ниҳодҳои дастандаркор, зирабту зинафъ ва созмонҳои хайриявиро

барои эҳсонкорӣ ва дастгирии аз соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва амсоли инҳо водор менамояд.

13. Ҷомеаи шахрвандӣ ба таҳсилот ва рушди фарҳанги шахрвандӣ мусоидат намуда, дар ташаккули дарк ва эҳтироми арзишҳои демократӣ, ҳуқуқ ва уҳдадорихо, инчунин, фарҳанги мавҷудияти якҷоя ва эҳтироми гуногуниҳо нақши муҳим дорад. Ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ дар рушди Тоҷикистон нақши муҳим дошта, ба ташаккули ҷомеаи демократӣ, ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон, мустаҳкам гардидани давлати ҳуқуқӣ ва рушди иҷтимоии кишвар мусоидат менамоянд.

14. Дар ҳама давраи замон ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шахрвади ва рушди плюрализми сиёсӣ ба якдигар алоқаманд буда, якдигарро пурра менамуданд. Ҷомеаи шахрвандӣ барои рушди плюрализми афкор заминаҳои заруриро таъмин менамояд, лекин дар навбати худ ташаккул ва рушди ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ аз сатҳи рушди плюрализми сиёсӣ вобаста аст.

15. Гуногунонадешии сиёсӣ ба мавҷудияти давлати ҳуқуқбунёд дарак медиҳад ва заминаро барои ҷомеаи адолатпеша ва ҳуқуқгаро муҳайё намуда аз иҷҳоф ва поймол шудани ҳаққи ҳуқуқҳои мардум ҷилавгирӣ менамояд. Шартҳои муҳимми давлати ҳуқуқбунёд, ки дар доираи он ҷомеаи шахрвандӣ озодона фаъолият менамоянд, принсипи тақсимои ҳокимият ба шохҳои қонунгузор, иҷроия ва судӣ ба ҳисоб меравад.

16. Аломати хосси плюрализми сиёсӣ дар шароити ҷомеаи шахрвандӣ фарҳанги сиёсӣ ва ҳуқуқии шахрвандон, афзудани фаъолнокии онҳо ба ҳисоб меравад, ки бо раванди демократикунонии ҷомеа алоқаманд аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили чорабиниҳои иттилоотӣ ва омӯзишӣ барои баланд бардоштани шуурнокии сиёсӣ ба таври фаъол аз ҷониби давлат, созмонҳои ғайридавлатӣ, муассисаҳои таълимӣ ва созмони ҷавонон амалӣ мегардад.

17. Озодии матбуот ва рушди васоити ахбори омма як қисми ҷудонопазири ҷомеаи демократӣ ва механизми муҳим барои таъмини плюрализми афкор, гуногунонадешии ва ҳамкориҳои муосир дар ҷомеа мебошад.

Дар Тоҷикистон, пешбурди ин озодӣ ва таҳкими нақши ВАО метавонад ба фароҳам овардани муҳити солими муколама ва фарогирии манфиатҳои кишрҳои гуногун мусоидат кунад.

18. Вазъияти имрӯзаи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар масъалаҳои гуногун, аз ҷумла иштироки шаҳрвандон дар интиҳобот, ҳимояи ҳуқуқи инсон ва таҳкими гуногунандешӣ саҳми назаррас доранд. Дастрасӣ ба иттилоот унсури муҳими фаъолияти самаранокӣ ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдудияти дастрасӣ ба ба маълумоти расмӣ метавонад ба кор ва натиҷагирии фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ таъсири чиддӣ расонад.

19. Дурнамои рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти ифодаи принсипи плюрализми сиёсӣ ба сатҳи рушди заминаҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва маънавии ҷомеа вобаста аст. Дурнамои рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳамкории онҳо бо мақомоти давлатӣ низ вобаста аст. Ҳар қадаре, ки чунин ҳамкориҳо густурда бошанд, ба ҳамон андоза ҳалли масъалаҳои мухталиф самаранок мегардад.

20. Дар шароити имрӯза дар Тоҷикистон ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таҳия ва қабули стратегия ва барномаҳои давлатӣ фаъолона ширкат меварзанд. Дар ин самт метавон иштироки ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро дар самти паст намудани сатҳи камбизоатӣ, беҳтар намудани сатҳи некуаҳволии мардум, баробарҳуқуқии мардон ва занон махсусан қайд намуд.

21. Ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонад дар ташаккули механизмҳои назорат ва ҳисоботдиҳӣ ҳамроҳ шавад, то шаффофияти фаъолияти мақомоти давлатӣ таъмин гардад. Ҳамкории дучониба дар ин самт метавонад ба паст кардани сатҳи фасод ва баланд бардоштани эътимоди мардум ба ниҳодҳои давлатӣ мусоидат кунад.

Тавсияҳо

1. Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ бо ташкили платформаҳо ва форумҳои гуногун барои ҳамкорӣ ва табодули афкор байни гурӯҳҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ замина фароҳам меоранд. Ин платформаҳо метавонанд ба

муҳокимаи озоди масъалаҳои муҳимми марбут ба плюрализми сиёсӣ, гуногунандешӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои шахрвандӣ мусоидат кунанд. Ҳадафи асосӣ аз ин чорабинӣ фароҳам овардани фазои муколама ва таҳкими ҳамкории мусбат байни намоёндагони манфиатҳо ва ақидаҳои гуногун мебошад. Чунин форумҳо имконият медиҳанд, ки андешаҳо ва назарҳо бо эҳтиром шунида шаванд ва роҳҳои ҳалли мушкилоти мушаххас дар доираи принципҳои демократӣ пешниҳод гарданд. Ин раванд метавонад ба ташаккули фазои пайдори сиёсӣ ва устувории иҷтимоӣ мусоидат намояд. Аз ин хотир зарур аст, ки микдор ва фаъолияти чунин платформаҳо беҳтар гардонида шаванд.

2. Ҷомеаи шахрвандӣ бояд маъракаҳои иттилоотиро барои баланд бардоштани шуурнокии мардум дар бораи аҳаммияти гуногунандешӣ ва таҳаммулпазирӣ бо истифода аз василаҳои гуногун роҳандозӣ кунад. Ин маъракаҳо метавонанд тавассути ВАО, шабакаҳои иҷтимоӣ ва чорабиниҳои омӯзишӣ амалӣ шуда, аҳаммияти эҳтиром ба андешаҳои мухталиф ва ҳалли мусолимотомези баҳсхоро қайд намоянд. Чунин маъракаҳо бояд бо паҳн кардани маводи фаҳмондадиҳӣ, видеоҳои таълимӣ ва ташкили баҳсҳои ҷамъиятӣ гуногунандеширо ташвиқ кунанд. Илова бар ин, баргузориҳои тренингҳо барои гурӯҳҳои калидӣ, ба монанди ҷавонон, омӯзгорон ва роҳбарони ҷамъиятӣ, метавонад ба васеъ шудани фаҳмиши арзишҳои демократӣ кумак кунад. Дар натиҷа, маъракаҳои иттилоотӣ метавонанд фазои таҳаммулпазирӣ ва ҳамгироиро дар ҷомеа тақвият бахшида, барои ташаккули як фарҳанги пайдори гуногунандешӣ замина гузоранд.

3. Ҷомеаи шахрвандӣ метавонад бо назорат кардани фаъолияти ниҳодҳои ҳукуматӣ дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла шаффофият, гуногунандешӣ ва иштироки фарогир, саҳми муҳимме дар таҳкими арзишҳои демократӣ гузорад. Омода намудани ҳисоботҳои мустақил, ки натиҷаҳои таҳлил ва мониторингро инъикос мекунанд, метавонад ҳамчун манбаи боэътимод барои ҷомеа ва шарикони байналмилалӣ хизмат кунад. Ин ҳисоботҳо бо пешниҳоди тавсияҳои мушаххас метавонанд барои ислоҳи

камбудихо ва пешбурди сиёсат мусоидат намоянд. Чунин амалҳо ба шахрвандон имкон медиҳанд, ки дар бораи равандҳои сиёсӣ маълумоти дақиқ дошта бошанд ва ба фаъолияти давлат таъсир расонанд. Дар натиҷа, мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ воситаи муассир барои ташаккули муҳити шаффоф, ҳамгирӣ ва ҳифзи принципҳои гуногунондешӣ мегардад.

4. Ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ метавонанд бо таҳияи пешниҳоди мушаххас барои тақмили қонунгузорӣ дар самти кафолати гуногунондешӣ ва плюрализми сиёсӣ саҳми муҳим гузоранд. Ин пешниҳод метавонанд фароҳам овардани заминаҳои ҳуқуқиро барои таъмини озодии баён, фаъолияти озоди расонаҳои мустақил ва иштироки фаъоли шахрвандон дар равандҳои сиёсиро дар бар гиранд. Ҳамчунин, созмонҳои ҷомеаи шахрвандӣ метавонанд бо ташкили гурӯҳҳои корӣ бо намояндагони ҳукумат ва ҷомеа барои таҳияи лоиҳаҳои қонунгузорӣ дар бораи ҳифзи гуногунондешӣ ва таҳаммулпазирӣ саҳм гузоранд. Бо баргузориҳои муҳокимаҳои ҷамъиятӣ, чунин ташкилотҳо метавонанд фикру андешаҳои гуногуни қишрҳои ҷомеаро ба ин раванд ворид кунанд. Дар натиҷа, тақмили қонунгузорӣ метавонад заминаи устувор барои ҳифзи арзишҳои демократӣ ва пешрафти ҷомеаи гуногунондешро таъмин намояд.

5. Ҷомеаи шахрвандӣ бояд дар таъмини озодии матбуот ва рушди васоити ахбори оммаи мустақил нақши фаъол дошта бошад, зеро матбуоти озод як ҷузъи муҳими ҷомеаи демократӣ мебошад. Тавассути мониторинг ва ҷимояи ҳуқуқҳои рӯзноманигорон, созмонҳои ғайридавлатӣ метавонанд аз фишор ва маҳдудиятҳои эҳтимоли пешгирӣ кунанд. Ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ инчунин метавонанд бо баргузориҳои тренингҳо барои рӯзноманигорон, таъмини дастрасӣ ба захираҳои иттилоотӣ ва ҷорӣ кардани стандартҳои касбӣ ба сифати матбуот кумак намоянд. Матбуоти озод ба паҳн кардани андешаҳои гуногун, равшан кардани мушкилоти иҷтимоӣ ва таъсири мусбат расондан ба сиёсати давлатӣ мусоидат мекунад. Бо дастгирии васоити ахбори мустақил, ҷомеа метавонад фазои плюралистиро таҳким бахшида, гуногунондешӣ ва шаффофиятро дар ҷомеа таъмин намояд.

6. Ҷомеаи шаҳрвандӣ узви фаъоли ҷомеа буда, барои рушду нуму ва пешравии он бояд кулли ҷомеа манфиатдор бошад. Кишварҳое, ки аз назари иқтисодӣ пешрафта мебошанд, барои рушду тараққӣ ва дар бартари аслии хеш ҳарат намудани ҷомеа мусоидат менамоянд. Аз сӯйи дигар, ҷомеа ва ҷомеаи шаҳрвандӣ барои рушду тарқии давлат ва дар маҷмӯъ тамоми ниҳодҳои он мусоидат мекунанд. Яъне такмили яке аз онҳо боиси такмили дигар хоҳад шуд. Аз ин рӯ, эҷоди заминаи хуб барои рушду тараққии ҷомеа боиси рушди тамоми ниҳодҳои ҷомеа мегардад. Ҷомеаҳое, ки дар онҳо ҷомеаи шаҳрвандӣ рушд кардааст мунҷар ва пешрафт ва тараққӣ хоҳанд шуд. Аз ин лиҳоз, татқиқоти мо низ инро собит намуд, ки ҷомеае, ки мехоҳад рушд кунад, ӯ бояд ба ҷомеаи шаҳрвандӣ рӯ биорад. Ҷомеаи шаҳрвандӣ аз бунёди хеш таҳкурсии ҷомеаи ҳуқуқбунёд аст ва пояҳои мустаҳкамаш ҷомеаи муосир маҳсуб меёбад.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

I. САНАДҶОИ МЕЪЁРИИ ҲУҚУҚӢ ВА ҲУЧҚАТҶОИ РАСМӢ:

[1]. Баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, Раиси Шурои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар маҷлиси Шурои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 27 январӣ соли 2017.

[2]. Маджлиси Оли (Парламент) Республики Таджикистан (первый созыв) Под ред. Председателя Маджлиси Оли Республики Таджикистан С.Р.Раджабова. Сост. А. Шарипов. – СПб, 1998. – С. 67.

[3]. Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии (Парламенти) Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дуюм). Зери таҳрири умумии Раиси Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон С. Хайруллоев. Мураттиб А. Шарипов. – М., 2002. –С. 28-29.

[4]. Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан: декабрь 2017 г. – 86 с.

[5]. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2017

II. САРЧАШМАҶО:

[6]. Аристотель. Политика. [Текст] / Аристотель // Соч. в 4-х томах. – М.: «Наука» 1984. т. 4. – 420 с.

[7]. Аристотель. Политика. [Текст] / Аристотель // Т. 3. – М.: «Директ-Медиа», 2012. – 358 с.

[8]. Аристотель. Политика. [Текст] / Аристотель // Соч.: в 4 т. – М.: «Наука» 1983. - Т. 2. – 680 с.

[9]. Аристотель. Политика. [Текст] / Аристотель // Соч.: в 4 т. – М.: «Наука» 1983. - Т. 1. – 424 с.

[10]. Афлотун. Республика. [Текст] / Афлотун // – М.: «Наука» – Душанбе, 2011. – 377 с.

- [11]. Гегел, Философия права. [Текст] / Гегел // – М.: «Наука» 1990. – С. 288.
- [12]. Гегель, Политические произведения. [Текст] / Гегел // – М.: «Наука» 1978;
- [13]. Гоббс, Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. [Текст] Ч. 2 / Антология мировой политической мысли в 5-ти томах. // Т. Гоббс. – М.: «Наука» 1997. Т. 1. – 434 с. С. 319.
- [14]. Гоббс, Т. Сочинения: в 2 т. Т.1. / Т. Гоббс // – М.: «Наука» 1989. – 820 с.
- [15]. Гоббс, Т. Левиафан. Соч.: в 2-х т. [Текст] / Т. Гоббс. – М.: Мысл, 1991. – 731 с.
- [16]. Грамши, А. Избранные произведения. [Текст] / А. Грамши. – М.: «Наука» 1980;
- [17]. Гроций, Г. О праве войны и мира. В 3-х тт. [Текст] / Г.Гроций // «Наука» – М., 1994;
- [18]. Гумбольдт, В. фон. О пределах государственной деятельности [Текст] / В. Гумбольдт // - Челябинск: Социум, 2009;
- [19]. Кант, И. Основы метафизики нравственности. [Текст] / И.Кант // - М.: Директ-Медиа, 2012. – 334 с.
- [20]. Кант, И. Сочинение: в 5 т. Т.5. [Текст] / И.Кант. –М.: Мысл, 1965. – 212 с.
- [21]. Кант, И. Вечный мир // Соч. в 6 т.Т.6. [Текст] / И.Кант // – М.: «Наука» 1966;
- [22]. Маркс, К. Энгельс Ф. Соч. Т.3. [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс // – М.: «Наука» 1967 - 658 с.
- [23]. Локк, Дж. Избранные произведения: в 2 т. Т.2. / Дж. Локк // – М.: «Наука» 1988. – 432 с.
- [24]. Локк, Дж. Сочинения: В 3 т. Т. 3. /Дж. Локк // М.: Мысль, 1988. – 532 с.

- [25]. Макиавелли, Н. Государь. [Текст] / Н. Макиавелли. Ш. Л. Монтескье // – М.: «Наука» 2015; - 317 с.
- [26]. Монтескье, Ш. Л. Избранные произведения. [Текст] / Ш. Л. Монтескье // М.: Госполитиздат, 1955. – 534 с.
- [27]. Монтескье, Ш.Л. О духе законов [Текст] / Ш.Л. Монтескье // – М.: «Наука» 2018; - 432 с.
- [28]. Нерсисянц, В.С. Философия права. [Текст] / В.С. Нерсисянц // – М.: «Наука» 1997. – 270 с.
- [29]. Пейн, Т. Избранные сочинения. [Текст] / Т.Пейн // М.: Мысль, 1959. – 422 с.
- [30]. Руссо, Ж.Ж. Трактаты. [Текст] / Ж.Ж. Руссо // – М.: издательство «Наука», 1969. – 432 с.
- [31]. Руссо, Ж.Ж. Об общественном договоре или принципы политического права. [Текст] / Ж.Ж. Руссо // – М.: ОГИЗ-СОЦЭКГИЗ, 1938. – 380 с.
- [32]. Цицерон, М.Т. Диалоги. О государстве. О законах. [Текст] / М.Т. Цицерон. // О государстве, I, XXV. – М.: «Наука» 1966;
- [33]. Токвиль, А. Демократия в Америке: Пер. с франц. [Текст] / Предисл. Гарольда Дж. Ласки // – М.: «Наука» Прогресс, 1992 – 453 с.
- [34]. Философский энциклопедический словарь. [Текст] / редкол. С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Иличев. 2-изд // М.: Сов, энциклопедия, 1989. – 430 с.
- [35]. Франк, С. Л. Духовные основы общества: введение в социальную философию. [Текст] / С.Л. Франк // М.: Директ-Медиа, 2014. – 276 с.
- [36]. Хабермас, Ю. Демократия. Разум. Нравственность: Московские лекции и интервью. [Текст] / Ю. Хабермас // - М.: КАМІ, Academia, 1995. – 244 с.

[37]. Хабермас, Ю.К. К разуму публичной сферы [Текст] / Ю.К. Хабермас, // Ах, Европа. Небольшие политические сочинение. – М.: «Наука» 2012. – 236 с.

[38]. Ховард, М.М. Слабость гражданского общества в посткоммунистической Европе. [Текст] / М.М. Ховард // М.: «Наука» 2009. – 278 с.

[39]. Хоруженко, К. М. Культурология. Энциклопедический словарь. [Текст] / К. М Хоруженко // Ростов-на-Дону «Феникс», 1997. - 483 с.

[40]. Шамсиддин, К. Неправительственные организации как институт гражданского общества в Таджикистане. [Текст] / К. Шамсиддин // – Душанбе: Мастер-Принт, 2010. – 288 с.

[41]. Широкова, Г.С. Ограничение права собственности на природные ресурсы как условие обеспечения прав народа и человека. Теория и практика ограничения прав человека по российскому законодательству и международному праву. Сб. науч. тр. Часть II, Том 2. под ред. [Текст] / В.М. Баранова, Н. Новгород // М.: «Наука» 1998. – 218 с.

[42]. Шоисматуллоев, Ш. Состояниеи проблемы формирования гражданского общества в Таджикистане [Текст] / Ш. Шоисматуллоев // Нақши институтҳои сиёсӣ дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ. – Душанбе, 2018. – 118 с.

[43]. Шумпетер, Капитализм, социализм и демократия. [Текст] / Шумпетер // – М.: «Наука» 1995.

[44]. Юсуфбеков, Ю., Бобочонов Р., Кунтувдий Н. Рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (оид ба натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронида шуда). Нашри 2 бо такмил ва иловаҳо [Матн] / Ю. Юсуфбеков, Р. Бобочонов, Н. Кунтувдий // – Душанбе, 2009. – 347 с.

III. АДАБИЁТИ ИЛМӢ

[45]. Аверьянова, Ю. И. Политология: энциклопедический словарь. [Текст] / Под. ред. Ю. И. Аверьянова // — М.: «Наука» 1993. — 431 с.

[46]. Беляева, Н.Ю. Правовое регулирование и этические нормы в благотворительном секторе [Текст] / Н.Ю. Беляева, // Помогите ближнему Благотворительность вчера и сегодня / Под ред. В. В. Меньшикова // — М.: «Полиграф», 1994. — 440 с.

[47]. Блауг, М. Экономическая мысль в ретроспективе. / М. Блауг // М.: «Дело Лтд», 1996. — 342 с.

[48]. Бобоев, К.Ф. Актуальные проблемы формирования гражданского общества в Таджикистане. Часть 1. Историко – методологические особенности и предпосылки зарождения гражданского общества в Таджикистане [Текст] / К. Ф. Бобоев // — Душанбе: Ирфон, 2010. — 270 с.

[49]. Бобоев, К.Ф. Актуальные проблемы формирования гражданского общества в Таджикистане. Часть 2. Проблемы институционализации гражданского общества в современном Таджикистане [Текст] / К.Ф. Бобоев // — Душанбе: Ирфон, 2009. — 286 с.

[50]. Бобоев, К.Ф. Актуальные проблемы формирования гражданского общества в Таджикистане. Часть 3. Проблемы институционализации гражданского общества в современном Таджикистане [Текст] / К.Ф. Бобоев // — Душанбе: Ирфон, 2010. — 324 с.

[51]. Борзунов, В.Ф. Гражданское общество. [Текст] / В.Ф. Борзунов // М.: МИИТ, 2001. — 176 с.

[52]. Васильев, В.А. Гражданское общество: проблемы его исследования. [Текст] / В.А. Васильев // М.: АКФСБ, 1995. — 174 с.

[53]. Гражданские политические движения в Таджикистане, (1989 г. март 1990 г.). [Текст] — Душанбе, 1990 — 160 с.

[54]. Григорьева, И.В. Теория государства и права. / И.В. Григорьева // -М.: Юрист, 2013. 304 с.

[55]. Длугач, Т.Б. Три портрета эпохи Просвещения. Монтескье. Вольтер. Руссо (от концепции просвещенного абсолютизма к теориям гражданского общества). [Текст] / Т.Б. Длугач // М.: ИФ РАН, 2006 – 230 с.

[56]. Доклад, Постоянного представительства АБР в Республике Таджикистан (Краткий обзор гражданского общества Таджикистан). [Текст] – М.: 2011. – 18 с.

[57]. Законодательство Республики Таджикистан об общественных организациях. Душанбе: Фонд Евразии Центральной Азии — Таджикистан, 2017. 231 с.

[58]. Зоиров, Р., Каримов Ш. НПО в Таджикистане. [Текст] / Р. Зоиров, Ш. Каримов // – Душанбе, 2001. – 178 с.

[59]. Зокиров, Г.Н. Чомеаи шахрвандӣ. [Матн] / Г.Н. Зокиров // – Душанбе: «Андеша», 2001. – 412 с.

[60]. Ильин, И.А. Путь к очевидности. [Текст] / И.А. Ильин // М.; Берлин: Директ-Медиа, 2017. – 441 с.

[61]. Имомов, А.И. Формирование гражданского общества в Таджикистане: проблемы и суждения [электронный ресурс]. / А.И. Имомов // Дата обращения 25.10.2023.

[62]. Имомов, А.И. НПО и их роль в демократизации в Таджикистане [Текст] / А.И. Имомов // – Душанбе, 1996. – 367 с.

[63]. Нерсисянца В. С. История политических и правовых учений. [Текст] / под общ. ред. В.С. Нерсисянца // М.: 1995. – 830 с.

[64]. Кальной, И.И., Лопушанский И.Н. Гражданское общество: истоки и современность. [Текст] / И.И. Кальной, И.Н. Лопушанский // – СПб.: Юрид: Уентр Пресс, 2000. – 234 с.

[65]. Каримов, О. Политическое состояние Таджикистана в 90-годы XX в. и в начале XXI в. [Текст] / О. Каримов // – Худжанд, 2007. – 336 с.

[66]. Каримов, Ш. НПО как институт гражданского общества в Таджикистане. / Ш. Каримов // – Душанбе. 2010. – 272 с.

[67]. Каримов, Ш.Т. Становление и развитие гражданского общества в Таджикистане. / Ш. Каримов // Душанбе, 2023. – 230 с.

[68]. Каримов, Ш. Т. Роль НПО в формировании гражданского общества в Таджикистане. Историко-политологическое исследование. 4-е издание, исправленное и дополненное [Текст] / Ш. Т. Каримов // – Душанбе, 2008. – 320 с.

[69]. Каримов, Ш. Т. Созмонҳои ғайриҳукуматӣ ҳамчун ниҳоди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон [Матн] / Ш.Т. Каримов //. – Душанбе, 2010. – 320 с.

[70]. Каримов, Ш. Деятельность НПО по формированию гражданского общества в Таджикистане [Текст] / Ш.Т. Каримов // – Душанбе, 2001. – 234 с.

[71]. Каримов, Ш. Т. Формирование гражданского общества в Таджикистане. [Текст] / Ш. Т. Каримов // – Душанбе, 2019. - 340 с.

[72]. Кожаров, А. Монизм и плюрализм в идеологии и политике. [Текст] / А. Кожаров // Перевод с болгарского Большаковой В.Г. и Зюзюкиной Т. Е. М.: Прогресс, 1976. – 288 с.

[73]. Кожаров, А. Монизм и плюрализм в идеологии и политике. [Текст] / А. Кожаров // Перевод с болгарского Большаковой В.Г. и Зюзюкиной Т. Е. М.: Прогресс, 1976. – 267 с.

[74]. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] – Душанбе, 2016. – 216 с.

[75]. Коэн, Ч., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. [Текст] / Пер. сангл. Общ. ред. И. И. Мюрберг. Ч. Коэн, Э. Арато. // –М.: Издательство «Весь Мир», 2003. – 184 с.

[76]. Круглова Г. А. Политология: учеб. пособие для студ. [Текст] высш. учеб. заведений. / Г. А. Круглова // Минск: Асар, 2009. – 342 с.

[77]. Кузьмин, Э. Л. Демократия: некоторые вопросы теории, методологии и практики. [Текст] / Э. Л. Кузьмин // М.: «Наука», 1986. – 426 с.

[78]. Кузьмин, Э. Л. Демократия: некоторые вопросы теории, методологии и практики Толерантность. [Текст] / Э. Л. Кузьмин // М.: «Наука», 1986. – 480 с.

[79]. Муродов, Г. Основные особенности формирования гражданского общества в Республике Таджикистан. [Текст] / Г. Муродов // - Душанбе, 2016. 220 с.

[80]. Мухаббатов, А. Политические партии: реальность и перспективы (социально-политический анализ). [Текст] / А. Мухаббатов // – Душанбе, «Истеъдод». 2011. – 356 с.

[81]. Мухаббатов, А. Мақоми ҳизбҳои сиёсӣ дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ [Матн] / А. Мухаббатов // Нақши институтҳои сиёсӣ дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ. – Душанбе, 2018. – 456 с.

[82]. Мухаммад А.Н. Инсон, сиёсат ва ҷомеа (таҷрибаи таҳлили фалсафию сиёсӣ). [Матн] / А. Н. Мухаммад // - Душанбе, эр-граф, 2016. – 356 с.

[83]. Мухаммад, А.Н. Донишномаи мухтасари сиёсӣ, [Матн] / А.Н. Мухаммад // - Душанбе, эр-граф, 2016. – 470 с.

[84]. Мухаммад А.Н. Хидирзода М.У. Сиёсатшиносӣ. / А.Н. Мухаммад, М.У. Хидирзода // - Душанбе, Паёми ошно» 2018. – 414 с.

[85]. Нерсисянц, В.С. Общая теория праваи государства. –М.: Норма; Инфра-М, 1999. – 568 с.

[86]. Нерсисянц, В. С. Философия права. [Текст] / В. С. Нерсисянц //, – М.: «Наука», 1997. – 510 с.

[87]. Жукова, В.И., Краснова. Б.И. Общая и прикладная политология. [Текст] / Под общ. ред. В. И. Жукова, Б. И. Краснова //. – М.: «Наука», 1997. – 992 с.

[88]. Общественно-политическая ситуация в республике накануне сессии // Основа новейшей государственности. – М.: Радуница, 2002. – 682 с.

[89]. Павроз, А.В. Теория политического плюрализма: сущность, противоречия, альтернативы / А.В. Павроз // . – Спб., 2009. – 178 с.

[90]. Политология. Краткий энциклопедический словарь. [Текст] М., 1997. – 1362 с.

[91]. Рахмон, Эмомали. Независимость Таджикистана и возрождения нации. / Эмомали Рахмон //, – Душанбе: Ирфон, 2006. Т. 5. 560 с.

[92]. Цыбudevской, О.И. Становление гражданского общества в России (правовой аспект). [Текст] / Под редакции О.И. Цыбudevской // . – Саратов, 2000. – 114 с.

[93]. Таджикистан. Отчет по человеческому развитию. [Текст] 2000 – 364 с.

[94]. Токвиль, А. Демократия в Америке: Пер. с франц. / Предисл. Гарольда Дж. Ласки. А. Токвиль //, — М.: Прогресс, 1992. - 381 с.

[95]. Ferguson, A. An essay on the history of the Civil Society. 1967.

[96]. Gellner, E. Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals. Allen Lane, 1994. p. 53.

[97]. Warren, M. Democracy and Association. Princeton Univ. Press, 2001. P. 56.

IV. МОНОГРАФИЯҲО ВА МАҚОЛАҲО:

[98]. Андреева, О. С. Неправительственные организации (определение понятия, сущность). [Текст] / О.С. Андреева // Власть: общенациональный научно-политический журнал. – 2009. – №10. – 326 с.

[99]. Алмонд, Г.А., Верба С. Гражданская культура. Подход к изучению политической культуры. [Текст] / Г.А. Алмонд, С. Верба, // Полития. 2010. № 3/4. – 417 с.

[100]. Ведомости, Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. [Текст] – М., 1990. № 24, 13 июня. – 156 с.

[101]. Гайнутдинова, Л.А. Гражданское общество и государство в эпоху модернизации. [Текст] / Л.А. Гайнутдинова, // Вестник РУДН, серия Политология, 2009, № 4. – 390 с.

[102]. Зяблук, Н.Г. Политический плюрализм: контуры американской модели. [Текст] / Н.Г. Зяблук // США-Канада: экономика, политика, культура. 1999. № 5. – 268 с.

[103]. Петров, И.Ф. Принцип дифференцированного подхода и удовлетворение культурных потребностей личности. [Текст] / И.Ф. Петров, // Бюллетень науки и практики. - 2017. - №6 (19). – 426 с.

[104]. Пиров, А.К. Нақши маърифати сиёсӣ дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ [Матн] / А.К. Пиров // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ «Нақши институтҳои сиёсӣ дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ». – Душанбе: ДМТ, 2018. – 192 с.

[105]. Саидзода, Ш.Ш. Ҳамкории давлат бо институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ яке аз омилҳои фаъолноқшавии шаҳрвандон [Матн] / Ш. Ш. Саидзода // Ахбори ДДҲБСТ. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2019. – №1 (78). – 317 с.

[106]. Сиражудинова, С. Трансформация идеи гражданского общества: исторические и современные подходы и модели. [Текст] / С. Сиражудинова // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки СКАГС. – 2016, №1. – 512 с.

[107]. Соколов, А.Н., Сердобинцев К. С. Доминанта правового государства – развитое гражданское общество. [Текст] / А. Н. Соколов, // Правовое государство: теория и практика. 2011. № 3 (26). С. 19.

[108]. Соколов, А.Н., Сердобинцев К. С. Доминанта правового государства – развитое гражданское общество. [Текст] / А.Н. Соколов, // Правовое государство: теория и практика. 2011. № 4 (26). – 117 с.

[109]. Струве, П.Б., О мере и границах либерального консерватизма. [Текст] / П.Б. Струве, // Политические исследования. 1994. № 3. – 318 с.

[110]. Сунгуров, А.Ю. Организации-посредники в структуре гражданского общества (Некоторые проблемы политической модернизации России). А.Ю. Сунгуров, // Полис. Политические исследования. 1999. № 6. – 334 с.

[111]. Зиновьев, А. Манифест социальной оппозиции. [Текст] / А. Зиновьев //, Континент. 1989. № 60. – 422 с.

[112]. Лебедева, И. В. и гражданское общество (на примере современной Германии). [Текст] / Каспийский регион: политика, экономика, культура // . 2009. № 4. – 234 с.

[113]. Муллоджанов, П. Гражданское общество и миростроение [Текст] / П. Муллоджанов // Ресурсы примирения. Accord. Выпуск 10. Лондон – М., 2001. – 342 с.

[114]. Сиражудинова, С. Трансформация идеи гражданского общества: исторические и современные подходы и модели. [Текст] / С. Сиражудинова // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки СКАГС. – 2016, №1. – 512 с.

[115]. Сунгуров, А.Ю. Организации-посредники в структуре гражданского общества (Некоторые проблемы политической модернизации России) [Текст] / А.Ю. Сунгуров //, Полис. Политические исследования. 1999. № 6. – 432 с.

V. ДИСЕРТАТСИЯ ВА АВТОРЕФЕРАТҲО:

[116]. Алиев, З.М. - Общественные организация в политической системы союзной Республики (По материалом Таджикской ССР). [Текст] / З.М. Алиев //, Автореферат, - М., 1990. – 116 с.

[116]. Бязрова, Д.Б. Современные интерпретации теории общественного прогресса. [Текст] / Д.Б. Бязрова //, Дис. канд. философ. наук. М., 1999. – 186 с.

[117]. Каримов, Ш. Роль неправительственных организаций в формировании гражданского общества в Таджикистане: политологический анализ. [Текст] / Ш. Каримов // дисс... док. полит. наук: 23.00.02, – Душанбе, 2015. – 184 с.

[118]. Каримов, Ш. Роль неправительственных организаций в формировании гражданского общества в Таджикистане: политологический анализ: [Текст] / Ш. Каримов // дисс... док. полит. наук: 23.00.02 – Душанбе, 2015. – С. 144.

[119]. Парникель, Ю.Л. Политический плюрализм в современном российском обществе: социальные условия становления: [Текст] / Ю.Л. Парникель //, дис. док. полит. наук: 23.00.02: М., 2003; - 158 с.

VI. ЗАХИРАҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ ВА СОМОНАҲОИ ИНТЕРНЕТӢ :

[120]. Кулинченко, В.А. Современные проблемы политического плюрализма [htt: // hghltd. yandex. Com / yandbtm? url](http://hghltd.yandex.Com/yandbtm?url)

[121]. НПО Таджикистана объединяются. [http: // avesta.tj/ 2008 / 06 / 26 / npo-tadzhikistana-obedinyayutsya](http://avesta.tj/2008/06/26/npo-tadzhikistana-obedinyayutsya)

[122]. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар маҷлиси Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.01.2017. [Манбаи электронӣ] / RL:<http://president.tj/node/14361> // Санаи истифодабарӣ 20.02.2020.

[124]. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар маҷлиси Шурои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.01.2017. [Манбаи электронӣ] / RL:<http://president.tj/node/14361> // Санаи истифода барӣ 20.02.2020.

[125]. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар [маводи электронӣ] / Суроға: [http://mmk.tj/system/files/Article Attachments/Elomiyai-huquqi-bashar.pdf](http://mmk.tj/system/files/Article%20Attachments/Elomiyai-huquqi-bashar.pdf) // санаи дастрасӣ: 20.10.2022 с.

VII. ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ

ДАРАҶАИ ИЛМӢ.

АЗ РУӢИ МАВЗУИ ДИСЕРТАТСИЯ.

Мақолаҳое илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаад:

[1 – М.]. Ҳабибуллозода Қ. Ҳ. Моҳият ва хусусиятҳои плюрализми сиёсӣ дар шароити муосир [Матн]. / Қ. Ҳ. Ҳабибуллозода // Паёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон (Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ) 2021. №7, С.290-295.

[2 – М.]. Ҳабибуллозода Қ. Ҳ. // Нақши назарияҳои мутафаккирони давраи эҳё дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ [Матн]. / Қ. Ҳ. Ҳабибуллозода // Паёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон (Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ) 2024. №1 с. 290 – 297.

[3 – М.] Ҳабибуллозода Қ. Ҳ. Нақши ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар инкишофи ҷомеа [Матн]. / Қ. Ҳ. Ҳабибуллозода // Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Фурӯғи илм (Маҷалаи байналмилалӣ илмӣ) №4 (04), 2024 С.106–112.

[4 – М.] Ҳабибуллозода Қ. Ҳ. Ҷомеаи шаҳрвандӣ аз диди донишмандони аврупоӣ [Матн]. / Қ. Ҳ. Ҳабибуллозода // Маводи конференсияи илмӣ – назариявии байналмилалӣ дар мавзӯи

«Муаммоҳои омӯзиши осори Носири Хусрав ва саҳми ӯ дар таърихи тамаддуни тоҷикон», бахшида ба 1020-солагии мутафаккири бузург (25 октябри соли 2024). С. 490 – 495

[5 – М.] Ҳабибуллозода Қ. Ҳ. Муносибатҳои давлатҳо нисбати терроризм ва истифодаи роҳу воситаҳои самараноки мубориза бар зидди он [Матн]. / Қ. Ҳ. Ҳабибуллозода // Маводи конференсияи илмӣ – назариявии байналмилалӣ бахшида ба 30 – солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон гардидани соли 2024 дар мавзӯи « Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон – санади олии ҳуқуқии кишвар» 1 – 2 ноябри соли 2024. С. 524 – 531.

[6 – М.] Ҳабибуллозода Қ. Ҳ. Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ. [Матн]. / Қ.Ҳ. Ҳабибуллозода // Маводи конференсияи илмӣ – назариявии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Нақши асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – пешвои миллат, президенти ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таҳқиқи таърихи халқи тоҷик » Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни 29 апрели 2025. С. 195 – 197.